

U IME BOSNE I HERCEGOVINE !

Sud Bosne i Hercegovine u vijeću sastavljenom od sudija Davorina Jukića, kao predsjednika vijeća. Lars Folke Bjur Nystrom-a i Almiro Rodrigues-a kao članova vijeća, uz sudjelovanje pravne saradnice Melike Bušatlić, u svojstvu zapisničara, u krivičnom predmetu protiv optuženog Momčila Mandića, zbog krivičnog djela ratnog zločina protiv civilnog stanovništva iz člana 173. stav 1. tačke c) i e) Krivičnog zakona Bosne i Hercegovine (KZ BiH), i krivičnog djela zločina protiv čovječnosti iz člana 172. stav 1. tačka h) KZ BiH u vezi sa tačkama a), e), f), i) i k) istog člana, a sve u vezi sa članom 180. stav 1. i 2. KZ BiH, povodom optužnice Tužilaštva Bosne i Hercegovine broj KT-RZ 42/05 od 04.07.2006., potvrđene dana 17.07.2006. godine, izmijenjene dana 23.05.2007. godine, nakon održanog glavnog pretresa, sa kojeg je dijelom bila isključena javnost, u prisutnosti optuženog Momčila Mandića i njegovih branilaca, advokata Milana Vujina, Refika Serdarevića i Slaviše Prodanovića, te tužioca Tužilaštva Bosne i Hercegovine, Behajke Krnjića, dana 11.07.2007. godine, donio je, a dana 18.07.2007. godine javno objavio slijedeću

P R E S U D U

OPTUŽENI: MOMČILO MANDIĆ, zvan Momo, sin Save i majke Milke, rođene Elez, rođen 01.05.1954. godine u Kalinoviku, stalno nastanjen u ..., ul. ..., ... po narodnosti ..., državljanin i..., po zanimanju diplomirani pravnik, sa završenom VSS, oženjen, otac dvoje djece, srednjeg imovnog stanja, ...osuđen ...,

I

Na osnovu odredbe člana 284. tačka c) Zakona o krivičnom postupku Bosne i Hercegovine,

OSLOBAĐA SE OD OPTUŽBE

Da je:

Za vrijeme oružanog sukoba između Oružanih snaga Republike Bosne i Hercegovine i snaga Srpske Republike Bosne i Hercegovine u gradu

Sarajevu, kršeći odredbe člana 3. stav 1., tačke a) i c), člana 27. stav 1., člana 33. stav 3. i člana 147. Ženevske konvencije o zaštiti civilnih lica u vrijeme rata od 12.08.1949. godine, planirao, pokrenuo, naredio i počinio, te podstrekavao i pomagao u planiranju, pokretanju i činjenju protivzakonitog zatvaranja i nečovječnog postupanja prema civilnim osobama, tako što je

1. u svojstvu zamjenika ministra za unutrašnje poslove Srpske Republike BiH rukovodio napadom kojeg su izvela policijske snage Srpske Republike BiH potpomognute vojnim i paravojnim formacijama dana 05.04.1992. godine na „Centar za obrazovanje kadrova Ministarstva unutrašnjih poslova R BiH“ koji je bio smješten na Vracama u Sarajevu, nakon kojeg napada je po prethodnoj predaji rukovodnog i nastavnog kadra Centra kao i kursista i učenika koji su se u tom trenutku nalazili u Centru, fizički nasrnuo na oštećenog Termiz Dževada, te ga počeo udarati, a zatim ga oborio na zemlju i nastavio udarati rukama i nogama da bi u jednom momentu htio ga lišiti života u čemu su ga spriječili pripadnici njemu podređene jedinice koji su se nalazili u blizini nakon čega je sav rukovodni i nastavni kadar bošnjačke i hrvatske nacionalnosti sproveden u Dom mjesne zajednice Vrace gdje su bili izloženi ispitivanju, odakle je izdvojena jedna grupa koju su činili Balić Husein, inače direktor Centra, te Termiz Dževad, Hidović Ibrahim, Mašović Meho, Levi Nermin, Švabić Šimo, Karajica Mirza i Bukvić Samir, Balić Huseinkoja grupa je vozilima prebačena na Pale tokom kojeg prebacivanja su teško pretučeni, da bi po dolasku bili zatvoreni u Policijsku stanicu gdje su bili ispitivani, a potom prebačeni u fiskalturnu salu na Palama u kojoj su bili zatvoreni, fizički zlostavljani i maltretirani sve do 10.04.1992. godine kada su razmijenjeni i vraćeni u Sarajevo.

II

Na osnovu odredbe člana 284. tačka c) Zakona o krivičnom postupku Bosne i Hercegovine, optuženi Momčilo Mandić

OSLOBAĐA SE OD OPTUŽBE

Da je:

U vremenskom periodu od mjeseca maja do kraja mjeseca decembra 1992. godine u okviru širokog i sistematičnog napada vojnih i policijskih, kao i paravojnih snaga Srpske Republike BiH usmjerenog protiv civilnog

nesrpskog stanovništva grada Sarajeva i općine Foča, znajući za taj napad u svojstvu ministra pravde u Vladi Srpske Republike BiH planirao, naredio i počinio, te podstrekavao i pomagao u činjenju progona nesrpskog civilnog stanovništva na političkog, nacionalnoj, etničkoj i vjerskoj osnovi, ubijanjem, nečovječnim postupanjem, nanošenjem povreda tjelesnog integriteta i zdravlja, protivpravnim zatvaranjem, prisiljavanjem na prinudni rad i prisilnim nestancima, te kao nadređena i odgovorna osoba propustio da preduzme nužne i razumne mjere u sprječavanju činjenja navedenih djela i kažnjavanju počinitelja istih djela tako što je:

2. Po funkciji koju je obavljao bio isključivo odgovoran za funkcionisanje svih kazneno – popravnih organizacija koje su djelovale u tadašnjoj Srpskoj republici BiH i direktno nadređen svom rukovodnom i ostalom osoblju koje je obavljalo razne dužnosti u tim organizacijama, slijedom čega je bio odgovoran za funkcionisanje Kazneno – popravnog doma „Butmir“ na Ilidži, te neposredno nadređen i odgovoran za nadzor nad radom rukovodnog i ostalog osoblja koje je obavljalo dužnosti u navedenoj organizaciji, koja je imala sva obilježja logora, u koji je nezakonito zatvoreno na desetine civilnih osoba nesrpske nacionalnosti, posebno bošnjačke, bez ikakvog pravnog osnova, koje osobe su u navedenom periodu:

2. a) bile zatvorene i smještene u nečovječnim uslovima tako što su boravili u neuslovnim prostorijama, lišene mogućnosti obavljanja osnovnih higijenskih potreba, izgladnjivane tako što su dobijale veoma oskudne dnevne obroke zbog čega su mnoge izgubile na tjelesnoj težini te lišene pružanja medicinske pomoći što je kod nekih prouzrokovalo pogoršanje zdravstvenog stanja pa je tako uslijed nepravovremene pružene medicinske pomoći došlo do smrti Ramić Ismeta, sina Malage, rođenog 1956. godine.

2. b) bile izložene fizičkom zlostavljanju i nanošenjem tjelesnih povreda među kojima su teško pretučeni i zlostavljani: Zolj Salko, Turković Džafer, Ramović Husko, Bihorac Dervo, Durić Alija, Čaušević Adil i Čaušević Zlata.

2. c) bile prisiljavane na obavljanje prinudnog rada kojom prilikom obavljanja prinudnih radova je došlo do pogibije i teškog ranjavanja mnogih, među kojima su poginuli Gačanović Vahid sin Muhameda rođen 1942. godine, Vatrić Zulfo sin Vejsila, rođen 1927. godine, Isić Mehmed, Hodžić Izudin, Smajić Ramiz, Isić Zuhdija i Šahović Hasib,

dok su ranjeni Isić Munib, Šunj Nusret, Balić Adem, Pizović Avdo i Harbaš Junuz.

2. d) iz zatvora odvođene u nepoznatim pravcima od kada im se gubi svaki trag među kojima su odvedeni: Durić Alija sin Sulje, rođen 1935. godine, Durić Samir sin Alije, rođen 1968. godine, Durić Suvad sin Alije, rođen 1962. godine, Dević Seid, Dević Besim, Čatović Mahmut sin Avde, rođen 1946. godine, Kikić Haris sin Hamze, rođen 1971. godine, Bihorac Dervo sin Hajre, rođen 1953. godine, Džanić Hasan sin Zijada, rođen 1953. godine, Džanković Elmaz sin Hamida, rođen 1936. godine, Džanković Rifet sin Elmaza, rođen 1971. godine, Džanković Šefćet sin Elmaza, rođen 1963. godine, Džindo Mujo sin Hamida, rođen 1937. godine, Gačević Huso sin Redže, rođen 1959. godine, Gačević Šemso sin Redžepa, rođen 1951. godine, Gačević Zuvdija sin Redžepa, rođen 1968. godine, Hajdarević Emir sin Zildže, rođen 1973. godine, Hajdarević Zildžo sin Abdulaha, rođen 1948. godine, Kovač Rušid sin Ibri, rođen 1956. godine, Kulo Emin sin Mehmeda, rođen 1934. godine, Kulo Hasan sin Mehmeda, rođen 1936. godine, Martinović Ervan sin Latifa, rođen 1967. godine, Mulić Elmaz sin Ramiza, rođen 1962. godine, Mulić Sabahudin sin Redžepa, rođen 1957. godine, Mulić Ujkan sin Redžepa, rođen 1953. godine, Turković Džafer sin Ibrahima, rođen 1956. godine, Turković Huscin sin Jusufa, rođen 1953. godine, Turković Kasin sin Jusufa, rođen 1958. godine, Katica Emin sin Hamze, rođen 1954. godine, Bihorac Salih sin Hajre, rođen 1940. godine, Rastoder Ibrahim sin Čane, rođen 1939. godine, Rastoder Rahman sin Čane, rođen 1933. godine, Ramović Husein sin Smaje, rođen 1954. godine, Selimović Sabid sin Čamila, rođen 1951. godine, Maksumić Nail sin Alije, rođen 1948. godine, Erović Feho sin Rašida, rođen 1956. godine i Medović Habib sin Rasima, rođen 1968. godine o kojima se i danas ništa ne zna i sa pravom se može pretpostaviti da su isti lišeni života.

3. Po funkciji koju je obavljao bio isključivo odgovoran za funkcionisanje svih kazneno – popravnih organizacija koje su djelovale u tadašnjoj Srpskoj Republici BiH i direktno nadređen svom rukovodnom i ostalom osoblju koje je obavljalo razne dužnosti u tim organizacijama, slijedom čega je bio odgovoran za funkcionisanje Odijeljenja Kazneno – popravnog doma „Butmir“ na Ilidži, koje je bilo smješteno u tzv. „Planjinoj kući“ u mjestu Svrače općina Vogošća, te neposredno nadređen i odgovoran za nadzor nad radom rukovodnog i ostalog osoblja koje je obavljalo dužnosti u navedenoj

organizaciji, koja je imala sva obilježja logora, u koji je nezakonito zatvoreno na desetine civilnih osoba nesrpske nacionalnosti, posebno bošnjačke, bez ikakvog pravnog osnova, koje osobe su u navedenom periodu:

3. (a) bile zatvorene i smještene u nečovječnim uslovima tako što su boravili u neuslovnim prostorijama, lišene mogućnosti obavljanja osnovnih higijenskih potreba, izgladnjivane tako što su dobijale veoma oskudne dnevne obroke zbog čega su mnoge izgubile na tjelesnoj težini te lišene pružanja medicinske pomoći što je kod nekih prouzrokovalo pogoršanje zdravstvenog stanja,

3. (b) bile izložene fizičkom zlostavljanju i nanošenjem tjelesnih povreda među kojima su teško pretučeni i zlostavljani: Barudžija Zahid, Muračević Eset sin Nezira, Ljevo Mirsad sin Hasana, Šehić Hajro, Šehić Hlmo, Durmić Avdo, Durmo Enver, Suljević Meša, Suljić Avdo i Šehić Himzo.

3. (c) bile izložene namjernim ubistvima, pa su tako lišeni života: Šunj Sulejman sin Bajre, rođen 1946. godine, Ismić Fejzo sin Salke rođen 1947. godine, Ismić Enver sin Salke rođen 1951. godine, Čović Šerif sin Azema rođen 1946. godine, Mehanović Džemail sin Hasana rođen 1956. godine, Omerović Suljo sin Bajre rođen 1951. godine, Musić Šaban sin Ćamila rođen 1947. godine i Mušinović Nedžib sin Edhema rođen 1965. godine.

3. (d) bile prisiljavane na obavljanje prinudnog rada među kojima i kopanja rovova i tranšeja na prvoj borbenoj liniji, te bile korištene kao živi štit, kojom prilikom obavljanja prinudnih radova i korištenja u živom štitu je došlo do pogibije i teškog ranjavanja mnogih među kojima su poginuli: Tirić Avdo sin Džulage rođen 1947. godine, Skando Nermin sin Ćamila, rođen 1972. godine, Avdukić Rasim sin Saliha, rođen 1957. godine, Rizvo Hamid sin Hasana, rođen 1969. godine, Šehić Ferid sin Ibri, rođen 1968. godine, Šehić Džemal sin Avdije, rođen 1952. godine, Durmić Amez sin Salke, rođen 1938. godine, Hujić Bajro, Selimović Nusret, Terzić Ferid, Kruezi Safet, Durmić Nail, Ćinara Enver, Kamenjaš Asif, Rizvo Hasan, Fazlić Hasan, Handžić Ramiz, Šehić Nermin, Šehić Mujo, Handžić Hamo, Isabegović Sead, Šehić Mehmed i Fazlić Mustafa, dok su ranjeni: Fazlić Hasan, Avdibegović Zijad, Kutlovac Zijad, Sirčo Fikret, Šehić Izet, Džogo

Salem, Bektašević Jusuf, Bajraktarević Fuad, Šehić Mirsad, Hujčić Ismet, Durak Rifet, Džogo Osman, Halilović Muhamed, Durak Himzo, Šečić Hrustem, Suljić Halko, Muharemović Zejnil, Kundak Hajrudin, Isenaj Ismet, Borčak Nezir, Šehić Himzo, Šehić Nezir, Borčak Zahid, Šehić Esad, Šehić Hajrudin i Šehić Samir.

3. (e) iz zatvora odvođene u nepoznatim pravcima od kada im se gubi svaki trag među kojima su odvedeni: Abaz Hasan sin Rasima, rođen 1960. godine, Fejzović Esad sin Alije, rođen 1946. godine, Dedić Rešad sin Sulejmana, rođen 1952. godine, Zlatarac Nedžad sin Huse, rođen 1971. godine, Čekić Salih sin Feriza, rođen 1949. godine, Salkić Semir sin Rame, rođen 1964. godine, Salkić Seid sin Rame, rođen 1968. godine, Jelašković Abdulah sin Šerifa, rođen 1943. godine, Jelašković Emin sin Šerifa, rođen 1939. godine, Raonić Hajrudin sin Rifata, rođen 1962. godine, Delić Alija sin Alije, rođen 1965. godine, Prutina Fikret sin Hasiba, rođen 1950. godine, Hadžić Himzo sin Abdulaha, rođen 1957. godine, Durić Mensud sin Asima, rođen 1968. godine, Spahić Vehid sin Jusufa, rođen 1951. godine, Alić Enes sin Bećira, rođen 1943. godine, Alić Idriz sin Encsa, rođen 1963. godine, Durmić Hašim sin Rašida, rođen 1941. godine, Sejdić Džemal sin Kasima, rođen 1971. godine, Bešić Zahid sin Salema, rođen 1968. godine, Hodžić Safet sin Čamila, rođen 1954. godine, Selimović Rasim sin Sulejmana, rođen 1947. godine, Fazlić Hasan sin Čamila, rođen 1944. godine, Šehić Džemo sin Kasima, rođen 1942. godine, Kozica Safet sin Aziza, rođen 1965. godine, Kandžer Hakija sin Salke rođen 1960. godine, Kandžer Ramiz sin Salke, rođen 1953. godine i Mehmetović Nezir sin Idriza, rođen 1969. godine, o kojima se do danas ništa ne zna i sa pravom se može pretpostaviti da su isti lišeni života.

4. Po funkciji koju je obavljao bio isključivo odgovoran za funkcionisanje svih kazneno – popravnih organizacija koje su djelovale u tadašnjoj Srpskoj Republici BiH i direktno nadređen svom rukovodnom i ostalom osoblju koje je obavljalo razne dužnosti u tim organizacijama, slijedom čega je bio odgovoran za funkcionisanje Kazneno – popravnog doma „Foča“ u Foči te neposredno nadređen i odgovoran za nadzor nad radom rukovodnog i ostalog osoblja koje je obavljalo dužnosti u navedenoj organizaciji, koja je imala sva obilježja logora, u koji je nezakonito zatvoreno na desetine civilnih osoba ncsrpske nacionalnosti, posebno bošnjačke, bez ikakvog pravnog osnova, koje osobe su u navedenom periodu:

4. (a) bile zatvorene i smještene u nečovječnim uslovima tako što su boravili u neuslovnim prostorijama, lišene mogućnosti obavljanja osnovnih higijenskih potreba, izgladnjivane tako što su dobijale veoma oskudne dnevne obroke zbog čega su mnoge izgubile na tjelesnoj težini te lišene pružanja medicinske pomoći što je kod nekih prouzrokovalo pogoršanje zdravstvenog stanja,

4. (b) bile izložene fizičkom zlostavljanju i nanošenju tjelesnih povreda od strane stražara i drugog osoblja,

4. (c) bile prisiljavane na obavljanje prinudnog rada među kojima na rad u rudniku „Miljevina“ u Miljevini, tvornici namještaja koja se nalazila u krugu KP doma, metalnoj radionici, te na rad koji se odnosio na sječu drva i vršenje poljoprivrednih radova na ekonomiji,

4. (d) iz zatvora odvođene u nepoznatim pravcima od kada im se gubi svaki trag pa su tako odvedeni: Aljukić Nedžib sin Šabana, rođen 1964. godine, Krajčin Adil sin rasima, rođen 1958. godine, Nikšić Sejad sin Vehbije, rođen 1956. godine, Nikšić Kemo sin Munira, rođen 1959. godine, Nikšić Mustafa sin Adema, rođen 1957. godine, Šljivo Salko sin Omera, rođen 1944. godine, Srnja Salko sin Atifa, rođen 1965. godine, Srnja Jusuf sin Mustafe, rođen 1968. godine, Srnja Muamer sin Esada, rođen 1965. godine, Šljivo Omer sin Salke, rođen 1967. godine, Šljivo Hamdo sin Salke, rođen 1971. godine, Šošević Sulejman sin Izeta, rođen 1960. godine, Zametica Edin sin Avde, rođen 1968. godine, Zametica Elveden sin Avde, rođen 1968. godine, šalaka Ekrem sin Avde, rođen 1971. godine, Balić Edhem sin Šerifa, rođen 1963. godine, Bićo Enes sin Mustafe, rođen 1962. godine, Šukalo Jasmin sin Šabana, rođen 1967. godine, Karović Ramiz sin Muje, rođen 1961. godine, Kovačević Esad sin Džemala, rođen 1963. godine, Kurtović Nijaz sin Osmana, rođen 1971. godine, Kurtović Edin sin Husnije, rođen 1971. godine, Jahić Bego sin Nurifa, rođen 1969. godine, Čankušić Derviš sin Naske, rođen 1940. godine, Kajgana rasim sin Alije, rođen 1950. godine, Borovina Suad sin Edhema, rođen 1959. godine, Klapuh Suad sin Sulejmana, rođen 1964. godine, Dželil Alija sin Ramiza, rođen 1955. godine, Šoro Esad sin Tahira, rođen 1955. godine, Korjenić Husein sin Hajdara, rođen 1968. godine, Mujezinović Samir sin Džemala, rođen 1971. godine, Balić Džemal sin Mehc, rođen 1937. godine, Muminović Edib sin Himze, rođen 1956. godine, Mušanović Kasim sin Murata, rođen 1945. godine, Šoro Izet sin Memije, rođen

1962. godine, Mušanović Edhem sin Hasana, rođen 1955. godine, Karović Nezir sin Muje, rođen 1957. godine, Džano Ramiz sin Halima, rođen 1957. godine, Čelik Sulejman sin Uzeira, rođen 1941. godine, Šoro Suljo sin Edhema, rođen 1951. godine, Muratović Uzeir sin šabana, rođen 1956. godine, Srnja Mirsad sin Abdulaha, rođen 1955. godine, Šabanović Ferid sin Mušana, rođen 1958. godine, Čengić Ekrem sin Avde, rođen 1940. godine, Malkić Fahrudin sin Nazifa, rođen 1948. godine, Kafedžić Ibrahim sin Avde, rođen 1948. godine, Dedović Halim sin Hasana, rođen 1935. godine, Lagarija Nazif sin Salke, rođen 1937. godine, Deleut Murto sin Murata, rođen 1937. godine, Mulahmetović Šaćir sin Halila, rođen 1960. godine, Mulahmetović Šaćir sin Uzeira, rođen 1960. godine, Bektović Ramiz sin Mehe, rođen 1953. godine, Bektović Samir sin Hilmije, rođen 1969. godine, Ćemo Edin sin Mehe, rođen 1970. godine, Ćemo Meho sin Saliha, rođen 1930. godine, Divović Munib sin Sejmena, rođen 1961. godine, Đozo Smail sin Ibre, rođen 1956. godine, Džinić Dževad sin Hakije, rođen 1960. godine, Džinić Hakija sin Murata, rođen 1923. godine, Hambo Atif sin Ibre, rođen 1937. godine, Krajčin Ferid sin Hasana, rođen 1965. godine, Krajčin Hasan sin Huse, rođen 1932. godine, Lepir Vejsil sin Ahmeta, rođen 1958. godine, Mazić Šaban sin Sulejmena, rođen 1964. godine, Mekić Kasim sin Rame, rođen 1940. godine, Mekić Vahid sin Šcrifa, rođen 1950. godine, Mekić Zulfo sin Kasima, rođen 1967. godine, Musić Rasim sin Ragiba, rođen 1964. godine, Oruč Halil sin Muje, rođen 1926. godine, Ramić Ramiz sin Himze, rođen 1962. godine, Rizvanović Murat sin Alije, rođen 1932. godine, Rizvanović Nedžib sin Murata, rođen 1963. godine, Subašić Mirsad sin Salke, rođen 1968. godine, Subašić Salko sin Halila, rođen 1947. godine, Aljukić Šaban sin Smaila, rođen 1938. godine, Ahmetpahić Vehid sin Osmana, rođen 1965. godine, Borovina Ramiza sin Edhema, rođen 1962. godine, Čaušević Esad sin Bećira, rođen 1950. godine, Čerimagić Mehmed sin Avde, rođen 1935. godine, Čerimagić Šefik sin Base, rođen 1937. godine, Dedović Ramiz sin Hamida, rođen 1972. godine, Hajrić Dževad sin Džafera, rođen 1958. godine, Isanović Ibrahim sin Fehima, rođen 1960. godine, Kobiljar Rasim sin Nedžiba, rođen 1958. godine, Kovač Senad sin Edhema, rođen 1974. godine, Krkalić Kemal sin Rasima, rođen 1965. godine, Kuloglija Salih sin Agana, rođen 1949. godine, Matuh Alija sin Muje, rođen 1969. godine, Murguz Mujo sin Aziza, rođen 1962. godine, Reko Huso sin Hasiba, rođen 1946. godine, Salčinović Nusrete sin Osmana, rođen 1954. godine, Softić Zijad sin Muje, rođen 1964. godine, Sudar Jasmin sin

Mustafe, rođen 1962. godine, Suljević Abdulah sin Alije, rođen 1962. godine, Šabanović Elvir sin Ferida, rođen 1974. godine, Šljivo Mehmedalija sin Hakije, rođen 1966. godine i Šoro Enes sin Tahira, rođen 1975. godine o kojima se do danas ništa ne zna i sa pravom se može pretpostaviti da su isti lišeni života.

Dakle,

- pod tačkom 1. izreke presude za vrijeme oružanog sukoba između oružanih snaga R BiH i snaga Srpske Republike BiH, kršeći odredbe člana 3. stav 1. tačke a) i c), člana 21. stav 1., člana 33. stav 3. i člana 147. Ženevske konvencije o zaštiti civilnih lica u vrijeme rata od 12.08.1949. godine, planirao, pokrenuo, naredio i počinio, te podstrekavao i pomagao u planiranju, pokretanju i činjenju protivzakonitih zatvaranja i nečovječnog postupanja prema civilnim osobama,
- pod tačkama 2., 2.(a, b, c i d), 3. 3(a, b, c, d i e), 4. i 4.(a, b, c i d) izreke presude u okviru širokog i sistematičnog napada vojnih i policijskih, kao i paravojnih snaga Srpske Republike BiH usmjerenog protiv civilnog nesrpskog stanovništva grada Sarajeva i općine Foča, znajući za taj napad, planirao, naredio i počinio, te podstrekavao i pomagao u činjenju progona nesrpskog civilnog stanovništva na političkoj, nacionalnoj, etničkoj i vjerskoj osnovi, ubijanjem, nečovječnim postupanjem, nanošenjem povreda tjelesnog integriteta i zdravlja, protivpravnim zatvaranjem, prisiljavanjem na prinudni rad i prisilnim nestancima, te kao odgovorna osoba propustio da preduzme nužne i razumne mjere u sprječavanju činjenja navedenih djela i kažnjavanju istih djela,

Čime bi počinio:

- **Radnjama navedenim u tački 1. izreke presude krivično djelo ratnog zločina protiv civilnog stanovništva iz člana 173. stav 1. tačke c) i e) Krivičnog zakona BiH u vezi sa članom 180. stav 1. i 2. Krivičnog zakona BiH.**
- **Radnjama navedenim u tačkama 2., 2.(a., b., c. i d.), 3., 3. (a., b., c., d. i e.), 4., 4.(a., b., c. i d.) izreke presude krivično djelo zločina protiv čovječnosti iz člana 172. stav 1. tačka h) Krivičnog zakona BiH, u vezi sa tačkama a), e), f), i) i k) istog člana, a sve u vezi sa članom 180. stav 1. i 2. Krivičnog zakona BiH.**

Na osnovu člana 189. stav 1. ZKP BiH troškovi krivičnog postupka padaju na teret budžetskih sredstava.

Na osnovu člana 198. stav 3. ZKP BiH, svi oštećeni sa eventualnim imovinsko pravnim zahtjevom upućuju se na parnicu.

O b r a z l o ž e n j e

Optužnicom Tužilaštva BiH broj KT-RZ-42/05 od 04.07.2006.godine, Momčilo Mandić, optužen je da je pod tačkom 1. izreke optužnice za vrijeme oružanog sukoba između oružanih snaga R BiH i snaga tzv. Srpske Republike BiH, kršeći odredbe člana 3. stav 1. tačka a) i c), člana 21., stav 1., člana 33. stav 3. i člana 147. Ženevske konvencije o zaštiti civilnih lica u vrijeme rata od 12.08.1949.godine, planirao, pokrenuo, naredio i počinio, te podstrekavao i pomagao u planiranju, pokretanju i činjenju protivzakonitog zatvaranja i nečovječnog postupanja prema civilnim osobama.

Pod tačkom 2., 2 (a, b, c., i d.) 3., 3. (a., b., c., d. i c.) 4. i 4. (a. b. c. i d.) izreke optužnice optužen je da je u okviru širokog i sistematičnog napada vojnih policijskih, kao i paravojnih snaga Srpske Republike BiH usmjerenog protiv civilnog nesrpskog stanovništva grada Sarajeva i općine Foča, znajući za taj napad, planirao, naredio i počinio te podstrekavao i pomagao u činjenju progona nesrpskog civilnog stanovništva na političkoj, nacionalnoj, etničkoj i vjerskoj osnovi, ubijanjem, nečovječnim postupanjem, nanošenjem povreda tjelesnog integriteta i zdravlja, protivpravnim zatvaranjem, prisiljavanjem na prinudni rad i prisilnim nestancima, te kao odgovorna osoba propustio da preduzme nužne i razumne mjere u sprječavanju činjenja navedenih djela i kažnjavanju počinitelja istih djela, te da je radnjama navedenim u tački 1. izreke optužnice počinio krivično djelo ratnog zločina protiv civilnog stanovništva iz člana 173. stav 1. tačke c) i e) Krivičnog zakona Bosne i Hercegovine u vezi sa članom 180. stav 1. Krivičnog zakona BiH, a radnjama navedenim u tačkama 2., 2. (a., b., c. i d.) 3., 3. (a., b., c., d., i e), 4. i 4. (a., b., c. i d.) izreke optužnice krivično djelo zločina protiv čovječnosti iz člana 172. stav 1. tačka h) Krivičnog zakona BiH, u vezi sa tačkama a.) e.), f.), i.) i k.) istog člana, a sve u vezi sa članom 180 stav 1. i 2. Krivičnog zakona BiH.

A. Provedeni dokazi:

1. Dokazi Tužilaštva

Na prijedlog optužbe saslušani su svjedoci: Balić Husein, Termiz Dževad, Mašović Meho, Bilandžija Josip, Hrvat Džafer, Pizović Avdo, Kršlak Mirsad, Dragnić Mirsad, Isić Munib, Šunj Hasan, Šunj Mušan, Muratčauš Alisa, Zolj Salko, Karić Hajrudin, Šehović Amir, Brdarić Rešad, Đelilović Hasib, Harbaš Junuz, Huruz Nezir, Muračević Eset, Durmo Enver, Rešidović Adem, Pandžić Mensur, Hido Ahmed, Đogo Taib, Čcrimagić Omer, Šehić Izet, Šehić Zahid, Šehić Esad, Muharemović Zejnil, Masnopita Suad, Ljevo Mirsad, Avdibegović Zijad, Sirčo Fikret, Stojanović Lazara, Dolaš Radomir, Selimović Juso, Džubur Rasim, Karović Mirsad, Hadžiahmetović Safet, Kršo Murat, te svjedoci pod pseudonimima: „A“, „B“, „C“, „D“, „E“, „F“, „G“, „J“ i „X“.

Nadalje, u toku glavnog pretresa, sud je izvršio uvid u slijedeće dokaze koje je Tužilaštvo BiH dostavilo: zapisnik o saslušanju svjedoka Balić Huseina broj KT-RZ-42/05 od 28.12.2005. godine (T-1); zapisnik o saslušanju svjedoka Termiz Dževada broj KT-RZ-42/05 od 27.12.2005. godine (T-2); zapisnik o saslušanju svjedoka Mašović Mehc broj KT-RZ-42/05 od 29.12.2005. godine (T-3); zapisnik o saslušanju svjedoka Bilandžija Josipa broj KT-RZ-42/05 od 14.02.2006. godine (T-4); zapisnik o saslušanju svjedoka Hrvat Džafera broj KT-RZ-42/05 od 18.04.2006. godine (T-5); zapisnik o saslušanju svjedoka „X“ broj KT-RZ-42/05, KT-RZ-33/05 od 10.02.2006 godine (T-6); zapisnik o saslušanju svjedoka Pizović Avde broj KT-RZ-42/05 , KT-RZ-33/05 od 10.03.2006. godine (T-7); zapisnik o saslušanju svjedoka Kršlak Mirsada broj KT-RZ-42/05 , KT-RZ-33/05 od 10.02.2006. godine (T-8); zapisnik o saslušanju svjedoka Dragnić Mirsada broj KT-RZ-42/05 , KT-RZ-33/05 od 26.02.2006. godine (T-9); zapisnik o saslušanju svjedoka Isić Muniba broj KT-RZ-42/05, KT-RZ-33/05 od 09.03.2006. godine (T-10); zapisnik o saslušanju svjedoka Šunj Hasana broj KT-RZ-42/05, KT-RZ-33/05 od 13.04.2006. godine (T-11); zapisnik o saslušanju svjedoka Šunj Mušana broj KT-RZ-42/05, KT-RZ-33/05 od 23.02.2006 godine (T-12); zapisnik o saslušanju svjedoka Muratčauš Alise broj KT-RZ-42/05, KT-RZ-33/05 od 23.02.2006. godine (T-13); zapisnik o saslušanju svjedoka Zolj Salke broj KT-RZ-42/05, KT-RZ-33/05 od 22.02.2006. godine (T-14); zapisnik o saslušanju svjedoka Karić Hajrudina broj KT-RZ-42/05, KT-RZ-33/05 od 08.02.2006. godine (T-15); zapisnik o saslušanju svjedoka Šehović Amira broj KT-RZ-42/05, KT-RZ-33/05 od 08.02.2006 godine (T-16); zapisnik o saslušanju svjedoka Brdarić Rešada broj KT-RZ-42/05 od 05.01.2006. godine (T-17); zapisnik o saslušanju

svjedoka Đelilović Hasiba broj KT-RZ-42/05, KT-RZ-33/05 od 23.02.2006. godine (T-18); zapisnik o saslušanju svjedoka Harbaš Junuza broj KT-RZ-42/05, KT-RZ-33/05 od 09.03.2006. godine (T-19); zapisnik o saslušanju svjedoka Huruz Nezira broj KT-RZ-42/05, KT-RZ-33/05 od 29.12.2005. godine (T-20); fotografije objekta „Planjina kuća“ označene brojevima: 0038-7773, 0038-7774, 0038-7775, 0038-7776, 0038-7777, 0038-7778, 0038-7779, 0038-7780, 0038-7781, 0038-7782, 0038-7783, 0038-7784, 0038-7785, 0038-7786, 0038-7787, 0038-7788, 0038-7789, 0038-7790, 0038-7791, 0038-7792, 0038-7793, 0038-7794, 0038-7795, 0068-7796 (T-21); zapisnik o saslušanju svjedoka Muračević Eseta broj KT-RZ-42/05 od 02.02.2006. godine (T-22); zapisnik o saslušanju svjedoka Durmo Envera broj KT-RZ-42/05 od 26.01.2006. godine (T-23); zapisnik o saslušanju svjedoka Rešidović Adema broj KT-RZ-42/05 od 26.01.2006. godine (T-24); zapisnik o saslušanju svjedoka Pandžić Mensura broj KT-RZ-42/05 od 25.01.2006. godine (T-25); zapisnik o saslušanju svjedoka Hido Ahmeda broj KT-RZ-42/05 od 25.01.2006. godine (T-26); zapisnik o saslušanju svjedoka Đogo Taiba broj KT-RZ-42/05 od 25.01.2006. godine (T-27); zapisnik o saslušanju svjedoka Čerimagić Omera broj KT-RZ-42/05 od 25.01.2006. godine (T-28); zapisnik o saslušanju svjedoka Šchić Izeta broj KT-RZ-42/05 od 25.01.2006. godine (T-29); zapisnik o saslušanju svjedoka Šehić Zahida broj KT-RZ-42/05 od 26.01.2006. godine (T-30); zapisnik o saslušanju svjedoka Šchić Esada broj KT-RZ-42/05 od 26.01.2006. godine (T-31); zapisnik o saslušanju svjedoka Muharemović Zejnila broj KT-RZ-42/05 od 25.01.2006. godine (T-32); zapisnik o saslušanju svjedoka Masnopita Suada broj KT-RZ-42/05 od 12.04.2006. godine (T-33); zapisnik o saslušanju svjedoka „E“ broj KT-RZ-42/05 od 26.01.2006. godine (T-34); zapisnik o saslušanju svjedoka Ljevo Mirsada broj KT-RZ-42/05, KT-RZ-33/05 od 13.04.2006. godine (T-35); zapisnik o saslušanju svjedoka Avdibegović Zijada broj KT-RZ-42/05 od 12.04.2006. godine (T-36); zapisnik o saslušanju svjedoka Sirčo Fikreta broj KT-RZ-42/05, KT-RZ-33/05, KT-RZ-39/05 od 15.02.2006. godine (T-37); zapisnik o saslušanju svjedoka Stojanović Lazara broj KT-RZ-42/05 od 24.05.2006. godine (T-38); zapisnik o saslušanju svjedoka Dolaš Radomira broj KT-RZ-42/05 od 24.05.2006. godine (T-39); zapisnik o saslušanju svjedoka Selimović Juse broj KT-RZ-42/05 od 23.05.2006. godine (T-40); zapisnik o saslušanju svjedoka „F“ broj KT-RZ-42/05 od 23.05.2006. godine (T-41); zapisnik o saslušanju svjedoka „G“ broj KT-RZ-42/05 od 05.06.2006. godine (T-42); zapisnik o saslušanju svjedoka Džubur Rasima broj KT-RZ-42/05 od 30.05.2006. godine (T-43); zapisnik o saslušanju svjedoka Karović Mirsada broj KT-RZ-42/05 od 31.05.2006. godine (T-44); zapisnik o saslušanju

svjedoka Hadžiahmetović Safeta broj KT-RZ-42/05 od 07.06.2006 godine (T-45); zapisnik o saslušanju svjedoka „B“ broj KT-RZ-42/05 od 31.05.2006. godine (T-46); zapisnik o saslušanju svjedoka „A“ broj KT-RZ-42/05 od 31.05.2006. godine (T-47); zapisnik o saslušanju svjedoka Kršo Murata broj KT-RZ-42/05, KT-RZ-33/05 od 16.06.2006. godine (T-48); zapisnik o saslušanju svjedoka „C“ broj KT-RZ-42/05 od 31.05.2006. godine (T-49); zapisnik o saslušanju svjedoka „D“ broj KT-RZ-42/05 od 05.06.2006 godine (T-50); presudu MKSJ u predmetu protiv Stanislava Galića br. IT-98-29-T od 05.12.2003. godine (T-51); presudu MKSJ u predmetu protiv Dragoljuba Kunarca i dr. br. IT- 96-23-T i IT-96-23/1-T od 22.02.2001. godine (T-52); presudu MKSJ u predmetu protiv Dragoljuba Kunarca i dr. br. IT-96-23 i IT-96-23/1-A od 12.06.2002. godine (T-53); presudu MKSJ u predmetu protiv Milorada Krnojelca br. IT-97-25-T od 15.03.2002. godine (T-54); presudu MKSJ u predmetu protiv Milorada Krnojelca br. IT-97-25-A od 17.09.2003. godine (T-55); izvod iz matične knjige rođenih za Momčila Mandića broj 03-200-419/90 od 04.04.1990. godine (T-56); pregled imenovanih kandidata Komisije za kadrovska i organizaciona pitanja Srpske demokratske stranke od 06.11.1991. godine (T-57); službeni list SR BiH broj 4. od 07.02.1991. godine (T-58); radnu knjižicu broj 647/73 od 01.09.1970. godine (T-59); akt Stranke demokratske akcije broj 167/91 od 08.10.1991. godine (T-60); zahtjev Srpske demokratske stranke BiH broj 810-011-01/92 od 06.02.1992. godine (T-61); zapisnik sa sastanka održanog u Banja Luci dana 11.02.1992. godine (T-62); depešu MUP-a SR BiH broj 02-1230 od 13.02.1992. godine (T-63); depešu MUP-a SR BiH broj 02/2-1808 od 06.03.1992. godine (T-64); informaciju MUP-a R BiH, službe državne bezbjednosti Sarajevo broj 805 od 13.03.1992. godine (T-65); depešu MUP-a SR BiH broj 02-2132 od 18.03.1992. godine (T-66); depešu MUP-a SR BiH broj 02-2482 od 31.03.1992. godine (T-67); depešu MUP-a SR BiH broj 57 od 31.03.1992. godine (T-68); naredbu MUP-a Srpske Republike BiH od 14.04.1992. godine (T-69); depešu MUP-a SR BiH broj 62 od 08.04.1992. godine (T-70); naredbu MUP-a Srpske Republike BiH broj 01-5 od 13.04.1992. godine (T-71); akt MUP-a Srpske republike BiH od 16.04.1992. godine (T-72); naredbu MUP-a Srpske Republike BiH broj 01-17/92 od 19.04.1992. godine (T-73); spisak MUP-a Srpske Republike BiH o isplaćenju akontaciji za radnike MUP-a (T-74); zahtjeve MUP-a Srpske Republike BiH za izdavanje prehrambenih i drugih namirnica broj 02-1 od 10.04.1992. godine (T-75); zapisnik sa sastanka Savjeta za nacionalnu bezbjednost i Vlade Srpske Republike BiH od 24.04.1992. godine (T-76); intervju Momčila Mandića objavljen u novinskom magazinu „Ekstra magazin“ (T-77); brošuru pod

naslovom „Bitka za školu na Vracama“ koju je napisao Momčilo Mandić (T-78); video-snimak televizijske emisije pod naslovom „Moj gost – njegova istina“ koju je Momčilo Mandić snimio za Srpsku radio televiziju Sarajevo tokom 1994. godine (T-79); transkript emisije „Moj gost – njegova istina“ sa Momčilom Mandićem iz 1994. godine (T-79A); video-snimak snimljen od strane Srpske radio televizije Sarajevo u vezi obavljenog razgovora sa Karišik Milenom (T-79B); fotografije optuženog Momčila Mandića (T-79-C, T-79-D, T-79-E); zapisnik sa sastanka Savjeta za nacionalnu bezbjednost i Vlade Srpske Republike BiH od 15.04.1992. godine (T-80); zapisnik sa sastanka Savjeta za nacionalnu bezbjednost i Vlade Srpske Republike BiH od 22.04.1992. godine (T-81); izvod sa internet stranice Vlade Republike Srpske o sastavu Vlade izabrane dana 22.04.1992. godine (T-82); odluke iz oblasti pravosuđa i tužilaštva Ministarstva pravde Srpske Republike BiH broj 01-1/92 od 01.05.1992. godine (T-83); odluku o osnivanju kaznenopopravnih organizacija na teritoriji Srpske Republike BiH broj 12-193 od 01.05.1992. godine (T-84); Službeni glasnik srpskog naroda u BiH broj 5 od 09.05.1992 godine (T-85); izvod iz Službenog glasnika srpskog naroda u BiH broj 6 iz mjeseca maja 1992. godine (T-86); obavjest Ministarstva pravde Srpske Republike BiH broj 01-106/92 od 04.07.1992. godine (T-87); zapisnik sa sjednice Skupštine srpskog naroda u BiH od 12.05.1992. godine (T-88); zapisnik sa sjednice Vlade Srpske Republike BiH održane 26.06.1992. godine, broj 03-730 od 29.06.1992. godine (T-89); zapisnik sa sjednice Vlade Srpske Republike BiH održane 04.07.1992. godine, broj 03-768 od 09.07.1992. godine (T-90); zapisnik sa sjednice Vlade Srpske Republike BiH održane 11.07.1992. godine, broj 03-793 od 15.07.1992. godine (T-91); zapisnik sa sjednice Vlade Srpske Republike BiH održane 09.08.1992. godine (T-92); zapisnik sa sjednice Vlade Srpske Republike BiH održane 27.10.1992. godine broj 02-434 od 17.11.1992. godine (T-93); obavjest Ministarstva pravde Srpske Republike BiH broj 01/2-55-92 od 25.07.1992. godine (T-94); zaključak Predsjedništva Srpske Republike BiH broj 01-533/92 od 06.08.1992. godine (T-95); dopis Ministarstva pravosuđa i uprave Srpske Republike BiH broj 01/2-105/92 od 05.09.1992. godin (T-96); dopis Ministarstva pravosuđa i uprave Republike Srpske broj 04/2-111/92 od 22.10.1992. godine upućen srpskim opštinama Hadžići i Ilidža (T-97); zahtjev Predsjedništva Republike Srpske broj 01-1251/92 od 22.10.1992. godine (T-98); informaciju Ministarstva pravosuđa i uprave Republike Srpske broj 04/2-112/92 od 22.10.1992. godine (T-99); izvještaj o radu Ministarstva pravosuđa i uprave Republike Srpske za period maj – oktobar 1992. godine od 16.11.1992. godine (T-100); audio-snimak telefonskog razgovora vođenog 18.04.1992. godine između Momčila

Mandića i Vuković Vukote (T-101); transkript telefonskog razgovora vođenog dana 18.04.1992. godine između Momčila Mandića i Vuković Vukote (T-101-A); audio-snimak telefonskog razgovora vođenog 18.04.1992. godine između Momčila Mandića i Milutina Kukanjca (T-102); transkript telefonskog razgovora vođenog dana 18.04.1992. godine između Momčila Mandića i Milutina Kukanjca (T-102-A); izvještaj broj 6260 MUP SRBIH sektor SDB Sarajevo (T-102-B); audio-snimak telefonskog razgovora vođenog 20.04.1992. između Momčila Mandića i Škrba Bore (T-103); transkript telefonskog razgovora vođenog dana 20.04.1992. godine između Momčila Mandića i Škrba Bore (T-103-A); izvještaj broj 7124 MUP SRBIH sektor SDB Sarajevo (T-103-B); audio-snimak telefonskog razgovora vođenog 23.04.1992. godine između Momčila Mandića i Kovač Tomislava (T-104); transkript telefonskog razgovora vođenog dana 23.04.1992. godine između Momčila Mandića i Kovač Tomislava (T-104-A); izvještaj broj 19,7044 MUP SRBIH sektor SDB Sarajevo (T-104-B); audio-snimak telefonskog razgovora vođenog 01.07.1992. godine između Momčila Mandića i Karadžić Radovana (T-105); transkript telefonskog razgovora vođenog dana 01.07.1992. godine između Momčila Mandića i Karadžić Radovana (T-105-A); izvještaj broj 7412 MUP SRBIH sektor SDB Sarajevo (T-105-B); audio-snimak telefonskog razgovora vođenog 04.07.1992. godine između Momčila Mandića i Karadžić Radovana (T-106); transkript telefonskog razgovora vođenog dana 04.07.1992. godine između Momčila Mandića i Karadžić Radovana (T-106-A); izvještaj broj 32-7517 MUP SRBIH sektor SDB Sarajevo (T-106-B); audio-snimak telefonskog razgovora vođenog 21.05.1992. godine između Momčila Mandića i izvjesne Milene (T-107); transkript telefonskog razgovora vođenog dana 21.05.1992. godine između Momčila Mandića i izvjesne Milene (T-107-A); audio-snimak telefonskog razgovora vođenog 25.05.1992. godine između Momčila Mandića i Ratka Mladića (T-108); transkript telefonskog razgovora vođenog dana 25.05.1992. godine između Momčila Mandića i Ratka Mladića (T-108-A); izvještaj broj 127 MUP SRBIH sektor SDB Sarajevo (T-108-B); Audio-snimak telefonskog razgovora vođenog 25.05.1992. godine između Momčila Mandića i pukovnika Tolimira (T-109); transkript telefonskog razgovora vođenog dana 25.05.1992. godine između Momčila Mandića i pukovnika Tolimira (T-109-A); izvještaj 7407 MUP SRBIH sektor SDB Sarajevo (T-109-B); audio-snimak telefonskog razgovora vođenog 02.06.1992. godine između Momčila Mandića i Prstojević Neđeljka (T-110); transkript telefonskog razgovora vođenog dana 02.06.1992. godine između Momčila Mandića i Prstojević Neđeljka (T-110-A); izvještaj broj 7474 MUP SRBIH sektor SDB Sarajevo (T-110-B); audio-snimak telefonskog razgovora

vođenog 23.06.1992. godine između Momčila Mandića i Vanovac Nenada (T-111); transkript telefonskog razgovora vođenog dana 23.06.1992. godine između Momčila Mandića i Vanovac Nenada (T-111-A); audio-snimak telefonskog razgovora vođenog 18.06.1992. godine između Momčila Mandića i izvjesnog Ninkovića (T-112); transkript telefonskog razgovora vođenog dana 18.06.1992. godine između Momčila Mandića i izvjesnog Ninkovića (T-112-A); izvještaj broj 7124 MUP SRBIH sektor SDB Sarajevo (T-112-B); spisak radnika zaposlenih u KPD „Butmir“ sačinjen od Ministarstva pravde RS od 30.09.1992. godine (T-113); spisak KPD „Butmir“- Odjeljenje Vogošća lica muslimanske nacionalnosti prebačenih iz Odjeljenja Vogošća u KPD „Kula“ radi razmjene (T-114); spisak Ministarstva pravde Srpske Republike BiH broj 01-94/92 od 13.06.1992. godine o preuzimanju pritvorenih lica (T-115); izvod iz matične knjige umrlih za Gačanović Vahida broj 03/2-13-730 od 06.03.2006. godine (T-116); rješenje Osnovnog suda II Sarajevo broj R-58/94 od 13.09.1994. godine (T-117); Rješenje Osnovnog suda II Sarajevo broj R-964/96 od 23.10.1996. godine (T-118); izvod iz matične knjige umrlih za Ramić Izeta broj 10-13-1489 od 03.03.2006. godine (T-119); saglasnost Ministarstva pravde RS broj „S1“/92 od 10.11.1992. godine (T-120); audio-snimak telefonskog razgovora vođenog 21.05.1992. godine između Momčila Mandića i izvjesne Radmile (T-121); transkript telefonskog razgovora vođenog dana 21.05.1992. godine između Momčila Mandića i izvjesne Radmile (T-121-A); izvještaj broj 95 MUP SRBIH sektor SDB Sarajevo (T-121-B); audio-snimak telefonskog razgovora vođenog 03.07.1992. godine između Momčila Mandića i Radivoja Grkovića (T-122); transkript telefonskog razgovora vođenog dana 03.07.1992. godine između Momčila Mandića i Grković Radivoja (T-122-A); rješenje Ministarstva pravosuđa i uprave Republike Srpske broj 01/2-242/92 od 16.12.1992. godine (T-123); obavjest MUP-a Srpske Republike BiH – SJB Novi grad broj 5/92 od 20.05.1992. godine (T-124); prijedlog MUP-a Srpske Republike BiH – SJB Ilidža broj 10/92 od 25.05.1992. godine (T-125); zahtjev za dodjelu novčanih sredstava Ministarstva pravde Republike Srpske od 28.08.1992. godine (T-126); naredbu Ministarstva pravosuđa i uprave Republike Srpske broj 01/2-243/92 od 16.12.1992. godine (T-127); rješenje Ministarstva pravde Republike Srpske od 06.11.1992. godine (T-128); spisak nestalih osoba iz Kasindolske ulice – Sarajevo sačinjen od strane Udruženja „Žene Kasindolske '92“ broj 7/05 od 29.05.2005. godine (T-129); zahtjev Foruma građana mjesne zajednice Stup II broj 01-02/01 od 10.04.2001. godine (T-130); dopis Foruma građana mjesne zajednice Stup II broj 11-02-02/01 od 12.07.2001. godine (T-131); spisak logoraša – Lukavica i Kula sačinjen od

strane Saveza logoraša BiH broj 190-3 od 10.04.2006. godine (T-132); spisak logoraša logora „Kula“ sačinjen od strane Saveza logoraša BiH broj 74-3/06 od 15.02.2006. godine (T-133); spisak zarobljenih lica sačinjen od strane Štaba Teritorijalne odbrane Sarajevo (T-134); rješenje Opštinskog sekretarijata za urbanizam, imovinsko-pravne, stambeno-komunalne poslove i katastar nekretnina Srpske opštine Vogošća od 08.07.1992. godine (T-135); video-snimak posjete Pedija Ešdauna Kazнено-popravnom domu „Butmir“ (T-136); transkript audio zapisa sa video snimka posjete Pedija Ešdauna Kazнено-popravnom domu „Butmir“ (T-136-A); rješenje Ministra pravde Srpske Republike BiH o osnivanju Odjeljenja KP doma „Butmir“ za pritvor u Vogošći (T-137); rješenje Ministarstva pravde Srpske Republike BiH broj 01-131/92 od 21.07.1992. godine (T-138); rješenje Ministarstva pravde Srpske Republike BiH broj 01-130/92 od 21.07.1992. godine (T-139); spisak zatvorenika sačinjen od strane Uprave zatvora Srpske opštine Vogošća na dan 26.07.1992. godine (T-140); zaključak Ratnog povjereništva Srpske opštine Vogošća broj 03-141/92 od 06.08.1992. godine (T-141); spisak zatvorenika Odjeljenja zatvora Srpske opštine Vogošća od 03.09.1992. godine (T-142); zahtjev za saglasnost Ratnog povjereništva Srpske opštine Vogošća broj 03-141/92 od 06.08.1992. godine (T-143); zahtjev Ministarstva pravde Republike Srpske broj 01-208/92 od 03.09.1992. godine (T-144); obavjest Ministarstva pravosuđa i uprave Srpske Republike BiH broj 04/2-3/92 od 10.08.1992. godine (T-145); spisak identifikovanih Bošnjaka i Hrvata koji su bili nezakonito zatočeni u koncentracionom logoru „Planjina kuća“ u Vogošći sačinjen od strane Agencije za istrage i dokumentaciju Sarajevo (T-146); presjek zatvorenih, zlostavljanih i ubijenih zatvorenika u logoru „Planjina kuća“ u Vogošći sačinjen od strane Agencije za istrage i dokumentaciju Sarajevo (T-147); bilten Odjeljenja zatvora u Vogošći od 28.08.1992. godine (T-148); bilten Odjeljenja zatvora u Vogošći od 30.08.1992. godine (T-149); bilten Odjeljenja zatvora u Vogošći od 19.09.1992. godine (T-150); bilten Odjeljenja zatvora u Vogošći od 22.09.1992. godine (T-151); bilten Odjeljenja zatvora u Vogošći od 24.09.1992. godine (T-152); bilten Odjeljenja zatvora u Vogošći od 27.09.1992. godine (T-153); bilten Odjeljenja zatvora u Vogošći od 20.10.1992. godine (T-154); izvještaj o razmjeni Državne komisije za razmjenu ratnih zarobljenika broj 02-153-630/93 od 23.02.1993. godine (T-155); izvod iz matične knjige umrlih za Baručija Zahida broj 04-13-655 od 29.05.2006. godine (T-156); rješenje Višeg suda u Sarajevu broj KRI-95/96 i 108/96 od 19.06.1996. godine (T-157); zapisnik o uviđaju – ekshumaciju Višeg suda u Sarajevu broj KRI-39/97 od 24.05.1996. godine (T-158); zapisnik o ekshumaciji i obdukciji Višeg suda u Sarajevu broj KRI-95/96,

108/96, 117/96 i 152/906 od 12.11.1996. godine (T-159); službeni izvještaj Stanice javne bezbjednosti Vogošća broj 19/15-4-39/96 od 02.09.1996. godine (T-160); potvrdu o smrti za osobu Ismić Fejzu izdatu od strane Službe za patologiju JKP Gradska groblja Visoko (T-161); potvrdu o smrti za osobu Musić Šabana izdatu od strane Službe za patologiju JKP Gradska groblja Visoko (T-162); potvrdu o smrti za osobu Ćović Šerifa izdatu od strane Službe za patologiju JKP Gradska groblja Visoko (T-163); potvrdu o smrti za osobu Ismić Envera izdatu od strane Službe za patologiju JKP Gradska groblja Visoko (T-164); potvrdu o smrti za osobu Musinović Nedžiba izdatu od strane Službe za patologiju JKP Gradska groblja Visoko (T-165); potvrdu o smrti za osobu Šunj Sulejmana izdatu od strane Službe za patologiju JKP Gradska groblja Visoko (T-166); potvrdu o smrti za osobu Mehanović Džemila izdatu od strane Službe za patologiju JKP Gradska groblja Visoko (T-167); potvrdu o smrti za osobu Gušo Mustafu izdatu od strane Službe za patologiju JKP Gradska groblja Visoko (T-168); potvrdu o smrti za osobu Omerović Sulje izdatu od strane Službe za patologiju JKP Gradska groblja Visoko (T-169); izvod iz matične knjige umrlih za Šunj Sulejmana broj 03/2-13-346/06 od 01.02.2006. godine (T-170); izvod iz matične knjige umrlih za Mchanović Džemila broj 03/2-13-345/06 od 01.02.2006. godine (T-171); izvod iz matične knjige umrlih za Gušo Mustafu broj 03/2-13-344/06 od 01.02.2006. godine (T-172); izvod iz matične knjige umrlih za Omerović Sulju broj 03/2-13-343/06 od 01.02.2006. godine (T-173); izvod iz matične knjige umrlih za Ismić Fejzu broj 03/2-13-342/06 od 01.02.2006. godine (T-174); izvod iz matične knjige umrlih za Musić Šabana broj 03/2-13-341/06 od 01.02.2006. godine (T-175); izvod iz matične knjige umrlih za Ćović Šerifa broj 03/3-13-157/06 od 01.02.2006. godine (T-176); izvod iz matične knjige umrlih za Musinović Nedžiba broj 03/3-13-156/06 od 01.02.2006. godine (T-177); izvod iz matične knjige umrlih za Ismić Envera broj 03/2-13-340/06 od 01.02.2006. godine (T-178); foto-dokumentaciju Sektora kriminalističke policije Sarajevo broj 702/96 od 06.05.1996. godine (T-179); foto-dokumentaciju Sektora kriminalističke policije Sarajevo broj 644/96 od 27.04.1996. godine (T-180); crtež lica mjesta Centra službi bezbjednosti Sarajevo broj 643/96 od 13.04.1996. godine (T-181); crtež lica mjesta Centra službi bezbjednosti Sarajevo broj 649/96 od 13.04.1996. godine (T-182); spisak identifikovanih Bošnjaka koji su kao zatočnici logora „Planjina kuća“ fizički zlostavljani a potom ubijeni sačinjen od strane Agencije za istrage i dokumentaciju Sarajevo (T-183); spisak identifikovanih Bošnjaka koji su kao zatočnici logora „Planjina kuća“ ubijeni na lokalitetu Ježevi, općina Vogošća, sačinjen od strane Agencije za istrage i dokumentaciju Sarajevo (T-184); spisak

identifikovanih Bošnjaka koji su kao zatočnici logora „Bunker“ ubijeni prilikom obavljanja prisilnog rada u junu 1992. godine, sačinjen od strane Agencije za istrage i dokumentaciju Sarajevo (T-185); spisak identifikovanih Bošnjaka koji su kao zatočnici logora „Planjina kuća“ i „Bunker“ ubijeni u „živom štitu“, sačinjen od strane Agencije za istrage i dokumentaciju Sarajevo (T-186); spisak identifikovanih Bošnjaka koji su kao zatočnici logora „Planjina kuća“ i „Bunker“ ranjeni u „živom štitu“ sačinjen od strane Agencije za istrage i dokumentaciju Sarajevo (T-187); spisak identifikovanih Bošnjaka koji su kao zatočnici logora „Planjina kuća“ izvedeni u junu mjesecu 1992. godine od kada im se gubi svaki trag sačinjen od strane Agencije za istrage i dokumentaciju Sarajevo (T-188); spisak civila općine Vogošća za čiju se sudbinu do danas ne zna, sačinjen od strane udruženja „Porodice nestalih općine Vogošća“ broj 45/05 od 08.05.2006. godine (T-189); foto-dokumentaciju ekshumacije 67 leševa na lokalitetu Svrake sačinjenu od strane Sektora kriminalističke policije Sarajevo broj 1095/96 od 15.05.2006. godine (T-190); izvještaj komande Sarajevsko-Romanijskog korpusa str.pov. 10/74-367 od 21.09.1992. godine (T-191); izvještaj Komande Sarajevsko-Romanijskog korpusa str.pov. 10/74-375 od 23.09.1992. godine (T-192); rješenje Ministarstva pravde Srpske Republike BiH broj 01/2-45/92 od 17.07.1992. godine (T-193); dopis Ministarstva pravosuđa i uprave Srpske Republike BiH broj 04/2-1/92 od 25.07.1992. godine (T-194); izvještaj o organizovanju pravosudnih organa u opštini Foča (T-195); zahtjev Kazneno-popravnog doma „Foča“ od 15.11.1992. godine upućen ministarstvima finansija i pravosuđa (T-196); zahtjev Kazneno-popravnog doma „Foča“ broj 35/92 od 11.07.1992. godine (T-197); spisak angažovanog osoblja u radnoj obavezi u Kazneno-popravnom domu „Srbinje“ u periodu od aprila 1992. godine do oktobra 1994. godine (T-198); molbu za otpust iz KPD „Foča“ od strane Demirović Sadika od 30.07.1992. godine (T-199); molbu za otpust iz KPD „Foča“ od strane Pašović Ismeta od 30.07.1992. godine (T-200); izvještaj o osuđenim licima na izdržavanju kazne sačinjen od strane KPD „Foča“ (T-201); dopis Ministarstva pravosuđa i uprave Republike Srpske broj 03/2-121/92 od 22.09.1992. godine (T-202); rješenje Ministarstva pravosuđa i uprave Republike Srpske broj 01/2-244/92 od 16.12.1992. godine (T-203); spisak zatvorenih osoba u KPD „Foča“ sačinjen od strane Agencije za istrage i dokumentaciju Sarajevo (T-204); spisak nestalih osoba iz KPD „Foča“ sačinjen od strane Agencije za istrage i dokumentaciju Sarajevo (T-205); akt Federalne komisije za nestale osobe broj 01-41-2710/2006 od 02.06.2006. godine sa spiskom osoba koje se vode kao nestale, a nalazile su se zatvorene u KPD „Foča“ (T-206); knjigu nestalih osoba na teritoriji Bosne i

Hercegovine izdatu od strane Međunarodnog Crvenog krsta (T-207); odluku o imenovanju Republičkog savjetnika broj 01-127/93 od 31.01.1993. godine (T-208); Službeni glasnik Republike Srpske broj 1 od 24.02.1993. godine (T-209); ukaz o dodjeli odlikovanja Predsjednika Republike Srpske (T-210); odluku Glavnog odbora Srpske demokratske stranke broj 02-1/93 od 16.02.1993. godine (T-211); zaključak Izvršnog odbora Srpske demokratske stranke broj 04-5/93 od 24.02.1993. godine (T-212); odluku Glavnog odbora Srpske demokratske stranke broj 02-1/93 od 17.02.1993. godine (T-213); Zakon o unutarnjim poslovima, „Službeni glasnik srpskog naroda u BiH“, broj: 4, od 23.03.1992. (T-214); obavjest svim CSB i SJB, Ministarstvo za unutrašnje poslove Srpske Republike BiH, broj: 10-34/92 od 03.04.1992. (u potpisu Mićo Stanišić) (T-215); naredba Okružnom zatvoru Vogošća od strane Ministarstva pravde, Srpska Republika od 22.09.1992. godine (u potpisu Momčilo Mandić) (T-216); zapisnik sa 24. sjednice Vlade Srpske Republike BiH, od 09.06.1992. (T-217); zapisnik sa 25. sjednice Vlade Srpske Republike BiH, od 10.06.1992. (T-218); uputstvo o postupanju sa ratnim zarobljenicima, „Službeni glasnik srpskog naroda u BiH“, broj: 9, od 13.06.1992. (T-219); naredba upućena svim službama JB, centralna komisija za razmjenu zarobljenih lica, Srpska Republika BiH, broj: 02-3/14 od 06.06.1992. (T-220); informacija Obavještajno sigurnosne agencije BiH o ulozi Momčila Mandića u ratnim zbivanjima 1992.-1995. (T-221); optužnica Tužilaštva BiH broj: 162/06 od 22.12.2006. godine protiv Mitra Raševića i Save Todovića (T-222); Službeni list SRBiH broj 18 od 29.06.1990. godine (T-223); Zakon o osnovama sistema državne bezbjednosti april 1984. godine (T-224); Odluku o jedinstvenim načelima za primjenu sredstava i metoda koje u svom radu primjenjuju organi koji vrše poslove državne bezbjednosti od 17.04.1985. godine (T-225); Odluku o primjeni propisanih sredstava i metoda državne bezbjednosti prema nosiocima određenih funkcija u SRBiH od 05.06.1990. godine (T-226).

2. Dokazi odbrane

Na prijedlog odbrane, u svojstvu svjedoka su saslušana slijedeća lica: Lopatić Vlatko, Koroman Malko, Mlađen Mandić, Pavlović Radojka, Delimustafić Alija, Janjetović Voja, Tešanović Ranko, Trapara Boro, Handžić Mustafa, Rizvanović Dževad, Pandžić Mensur, Išerić Fikret, Hurem Murtić, Stanić Svetozar, Vlačo Branko, Mrdić Željko, Jašar Alija, Rašević Mitar, Lalović Radoje, Gojković Vojo, Zuban Miloš, Lalović Miodrag, Avlijaš Slobodan, Škiljević Soniboj, Radovanović Žarko, Gracić Ešref, svjedoci pod pseudonimima „H“ i „I“, kao i sam optuženi.

Sud je izvršio uvid i u dokumente koje je odbrana optuženog predala kao dokaze u toku glavnog pretresa i to: zapisnik o saslušanju svjedoka Hido Ahmeda broj KT-RZ-14/05 od 21.07.2005. godine (O-1); zapisnik o saslušanju svjedoka Đogo Taiba broj KT-RZ-39/05 od 22.12.2005. godine (O-2); zapisnik o saslušanju svjedoka Čerimagić Omera broj 14-04/2-61/05 od 09.12.2005. godine – SIPA (O-3); crtež skladište u Podlugovima – svjedoka Šehić Zahid (O-4); zapisnik o saslušanju svjedoka Šehić Zahida broj KT-RZ-39/05 od 26.01.2006. godine (O-5); zapisnik o saslušanju svjedoka Šehić Esada KT-RZ-39/05 od 26.01.2006. godine (O-6); zapisnik o saslušanju svjedoka Muharemović Zejnila KT-RZ-39/05 od 25.01.2006. godine (O-7); zapisnik o saslušanju svjedoka Muharemović Zejnila broj 14-4/2-41/05 od 05.12.2005. godine - SIPA (O-8); zapisnik o saslušanju svjedoka Masnopita Suada broj KT-RZ-14/05 od 01.08.2005. godine (O-9); depeša MUP-a SR BiH broj: Službeno od 01.04.1992. (O-10); zapisnik 65. sjednice predsjedništva SR BiH broj 02-011-354/92 održane 4.,5.,6. i 8. aprila 1992. (O-11); Odluka o obrazovanju i izboru Ministarskog savjeta Skupštine srpskog naroda u BiH, Sl.glasnik br.1/92 (O-12); Zakon o Ministarstvima Službeni glasnik srpskog naroda u BiH br.11/92 (O-13); Lisabonski sporazum iz novina „Borba“ od 28.02.1992. (O-14); Odluka o proglašenju Ustava Srpske Republike BiH Službeni glasnik srpskog naroda u BiH br 3/92 (O-15); zapisnik i stenogram sa 22. sjednice Narodne skupštine RS-a od 24.11.1992. održane u Zvorniku (O-16); zaključak Narodne skupštine RS-a od 24.11.1992.održane u Zvorniku (O-17); rješenje Biroa RS-a u Beogradu kojim se Momčilo Mandić postavlja za vršioca savjetnika, br 01/02-6-7/92 od 02.12.1992. i pregled odluka Biroa RS-a u Beogradu (O-18); Odluka o imenovanju republičkog savjetnika broj 01-127/93 Službeni glasnik RS-a br.1/93 (O-19); molba ministra Mandića predsjedniku vlade Branku Đeriću od 21.08.1992. (O-20); zapisnik sa 37. sjednice Vlade RS-a br 03-778 od 11.07.1992. (O-21); zapisnik sa 39. sjednice Vlade RS-a br 03-869 od 27.07.1992. (O-22); magnetofonski snimak sa 20. sjednice Skupštine RS-a održane 14. i 15.09.1992. (O-23); zapisnik sa 20.sjednice Narodne skupštine RS-a održane 14. i 15. 09.1992. (O-24); Odluke o osnivanju kazneno-popravnih organizacija na teritoriji Srpske Republike BiH Službeni glasnik srpskog naroda u BiH br.6/92 (O-25); Odluka o stvarnoj nadležnosti redovnih sudova u krivičnim predmetima oblasti Službeni glasnik srpskog naroda u BiH br.8/92 (O-26); Odluka o stvarnim nadležnostima redovnih sudova u građanskoj-pravnoj oblasti Službeni glasnik srpskog naroda u BiH br.9/92 (O-27); spisak predloženih kandidata za pravosudne organe na području opštine Bijeljina Ministarstvu

pravde broj 01-012-4/45c-1 od 05.06.1992. (O-28); Odluke Predsjednika predsjedništva RS-a Radovana Karadžića Službeni glasnik srpskog naroda u BiH broj 10/92 (O-29); Odluke o izboru sudija i tužioca, Službeni glasnik srpskog naroda u BiH broj 11/92 (O-30); Odluke o izboru sudija i tužioca, Službeni glasnik srpskog naroda u BiH broj 13/92 (O-31); karta Sarajeva i okoline (O-32); zahtjev Momčila Mandića Predsjedništvu Republike Srpske BiH kojom traži reorganizaciju pravosuđa na području Sarajeva broj: 0172-148-6792 od 21.08.1992. godine (O-33); Odluka o osnivanju pravosudnih institucija Službeni glasnik Srpske Republike BiH 14/92- (O-34); ZKP sa komentarom članovi od 190. – 205. ZKP (O-35); Odluka o razrješenju i izboru sudija i tužioca Službeni glasnik Srpske Republike BiH 14/92 (O-36); Odluka o razrješenju i izboru sudija i tužioca Službeni glasnik Srpske Republike BiH broj 18/92 (O-37); Odluka o razrješenju i izboru sudija i tužioca Službeni glasnik Srpske Republike BiH broj 20/92 (O-38); Odluka Radovana Karadžića o osnivanju, sjedištu i nadležnosti vojnih sudova i tužilaštava Službeni glasnik Srpskog Naroda u BiH broj 8/92 (O-39); molba ministra Momčila Mandića Predsjedništvu Srpske Republike BiH, Radovanu Karadžiću broj: 01-119/92 od 05.08.1992. (O-40); prijedlog Milana Gevre za popunu vojno-pravosudnih organa predsjedniku vlade Branku Đeriću Pov. broj: 50 od 05.08.1992. godine (O-41); Odluka Radovana Karadžića o osnivanju Kazneno-popravnog doma Banja Luka (O-42); Odluka Radovana Karadžića o osnivanju Kazneno-popravnog doma Banja Luka Službeni glasnik Srpskog Naroda u BiH broj 9/92 (O-43); Odluka o osnivanju KPD Butmir-Ilidža Sl.glasnik Srpskog Naroda u BiH 10/92 (O-44); Odluka o osnivanju KPD Bijeljina Sl. glasnik Srpskog Naroda u BiH 10/92 (O-45); Odluka o osnivanju KPD Foča Br.01-258/92 od 18.07.1992. (O-46); Odluka o osnivanju okružnog zatvora u Trebinju Sl. glasnik Srpskog Naroda u BiH 19/92 (O-47); rješenje o obrazovanju komisija za obilazak sabirnih centara i drugih objekata za zarobljenike u Srpskoj Republici BiH br.06-20 od 09.08.1992. (O-48); izvještaj komisije za obilazak sabirnih centara i drugih objekata za zarobljenike u Autonomnoj regiji Krajina od 17.08.1992. (O-49); izvještaj Slobodana Avlijaša i Savić Gorana (O-50); Odluka Resora za pravosuđe, upravu i propise Srpske Opštine Vogošća o puštanju iz pritvora od 25.05.1992. godine (O-51); izvod vlade iz upustva za rad kriznih štabova srpskog naroda u opštinama (O-52); geografska karta BiH - sa crtežima optuženog (O-53); naredba o primjeni pravila međunarodnog prava u vojsci Srpske Republike BiH Sl.glasnik Srpskog Naroda u BiH 9/92 (O-54); mišljenje pomoćnika ministra za pravosuđe i upravu Lale Voje br.02-0-105/92 od 11.09.1992. (O-55); prijedlog zakona o Političkim organizacijama Oktobar 1992. (O-56); prijedlog zakona o Javnom pravobranilaštvu (O-57);

preslik fotografije Momčila Mandića (O-58); fotografije Momčila Mandića (O-58, O-59, O-60, O-61); potvrda ljekarske komisije Men sana (O-62); Crtež svjedoka pod pseudonimom „H“ (O-63); otpusnica iz bolnice bolesnika Jević Duška VP 2264 (O-64); otpusna lista Jević Dušana, broj istorije bolesti 1 939-J-28- (O-65); uvjerenje Specijalne brigade policije o načinu i okolnosti pogibije Lizdek Mile br.01/1-1023/94 od 23.04.1994. (O-66); depeša predsjednika vlade Srpske Republike BiH Branku Đeriću od strane IO Foča, R. Mladenović (O-67); depeša radnika srpske nacionalnosti SJB Stari Grad MUP-u SR BiH od 05.03.1992. (O-68); rješenje Ministarstva odbrane kojim se JV raspoređuje na poslove kuhara u KPD Butmir-Kula br. 06-08-279/94 od 28.09.1994. (O-69); potvrda za odlazak iz Sarajeva za Tešanović Ranka br.133/92 od 28.07.1992. (O-70); potvrda o posjedovanju lične karte za Tešanović Ranka br.21/92 od 04.06.1992. (O-71); knjiga iz bolnice Kasindo-protokol (O-72); zapisnik o saslušanju svjedoka Išerić Fikreta broj KT-RZ-42/05 od 25.01.2006. godine (O-73); naredba kriznog štaba Vogošća od 02.05.1992. u potpisu Jovan Tintor (O-74); bilten odjeljenja zatvora srpske opštine Vogošća od 09.07.1992. (O-75); bilten odjeljenja zatvora srpske opštine Vogošća od 03.07.1992. (O-76); evidencija-spisak zatvorenika odjeljenja zatvora srpske opštine Vogošća za dan 04.07.1992. (O-77); bilten odjeljenja zatvora srpske opštine Vogošća od 04.07.1992. (O-78); evidencija-spisak zatvorenika odjeljenja zatvora srpske opštine Vogošća za dan 05.07.1992. (O-79); bilten odjeljenja zatvora srpske opštine Vogošća od 05.07.1992. (O-80); evidencija-spisak zatvorenika odjeljenja zatvora srpske opštine Vogošća za dan 06.07.1992. (O-81); molba Ratnom štabu srpske opštine Vogošća za izuzimanje lica iz zatvora upućena iz Crvenog Krsta Opštine Ilijaš dana 06.07.1992. (O-82); bilten odjeljenja zatvora srpske opštine Vogošća od 06.07.1992. (O-83); evidencija-spisak zatvorenika odjeljenja zatvora srpske opštine Vogošća za dan 07.07.1992. (O-84); potvrda odjeljenja pritvora srpske opštine Vogošća o preuzimanju lica radi informativnog razgovora na dan 07.07.1992. (O-85); bilten odjeljenja zatvora srpske opštine Vogošća od 07.07.1992. (O-86); evidencija-spisak zatvorenika odjeljenja zatvora srpske opštine Vogošća za dan 08.07.1992. (O-87); bilten odjeljenja zatvora srpske opštine Vogošća od 07.07.1992. (O-88); evidencija-spisak zatvorenika odjeljenja zatvora srpske opštine Vogošća za dan 09.07.1992. (O-89); evidencija-spisak zatvorenika odjeljenja zatvora srpske opštine Vogošća za dan 10.07.1992. (O-90); evidencija-spisak zatvorenika odjeljenja zatvora srpske opštine Vogošća za dan 10.07.1992. (O-91); bilten odjeljenja zatvora srpske opštine Vogošća od 10.07.1992. (O-92); evidencija-spisak zatvorenika odjeljenja zatvora srpske opštine Vogošća za dan 11.07.1992. (O-93); bilten odjeljenja zatvora srpske

opštine Vogošća od 11.07.1992. (O-94); evidencija-spisak zatvorenika odjeljenja zatvora srpske opštine Vogošća za dan 12.07.1992. (O-95); bilten odjeljenja zatvora srpske opštine Vogošća od 12.07.1992. (O-96); evidencija-spisak zatvorenika odjeljenja zatvora srpske opštine Vogošća za dan 13.07.1992. (O-97); evidencija-spisak zatvorenika odjeljenja zatvora srpske opštine Vogošća za dan 14.07.1992. broj 18/92 (O-98); bilten odjeljenja zatvora srpske opštine Vogošća od 14.07.1992. broj 18/92 (O-98a); evidencija-spisak zatvorenika odjeljenja zatvora srpske opštine Vogošća za dan 14.07.1992. broj 18/92 (O-99); evidencija-spisak zatvorenika odjeljenja zatvora srpske opštine Vogošća za dan 15.07.1992. (O-100); evidencija-spisak zatvorenika odjeljenja zatvora srpske opštine Vogošća za dan 16.07.1992. (O-101); bilten odjeljenja zatvora srpske opštine Vogošća od 14.07.1992. (O-102); bilten odjeljenja zatvora srpske opštine Vogošća od 16.07.1992. (O-103); evidencija-spisak zatvorenika odjeljenja zatvora srpske opštine Vogošća za dan 17.07.1992. (O-104); naredba Ratnog Štaba Srpske opštine Vogošća o puštanju na slobodu ratnog zarobljenika za razmjenu od 16.07.1992. (O-105); bilten odjeljenja zatvora srpske opštine Vogošća od 17.07.1992. (O-106); evidencija-spisak zatvorenika odjeljenja zatvora srpske opštine Vogošća za dan 18.07.1992. (O-107); bilten odjeljenja zatvora srpske opštine Vogošća od 18.07.1992. (O-108); evidencija-spisak zatvorenika odjeljenja zatvora srpske opštine Vogošća za dan 19.07.1992. (O-109); bilten odjeljenja zatvora srpske opštine Vogošća od 19.07.1992. (O-110); evidencija-spisak zatvorenika odjeljenja zatvora srpske opštine Vogošća za dan 20.07.1992. (O-111); bilten odjeljenja zatvora srpske opštine Vogošća od 20.07.1992. (O-112); evidencija-spisak zatvorenika odjeljenja zatvora srpske opštine Vogošća za dan 21.07.1992. (O-113); bilten odjeljenja zatvora srpske opštine Vogošća od 21.07.1992. (O-114); evidencija-spisak zatvorenika odjeljenja zatvora srpske opštine Vogošća za dan 22.07.1992. (O-115); bilten odjeljenja zatvora srpske opštine Vogošća od 22.07.1992. (O-116); evidencija-spisak zatvorenika odjeljenja zatvora srpske opštine Vogošća za dan 23.07.1992. (O-117); bilten odjeljenja zatvora srpske opštine Vogošća od 23.07.1992. (O-118); evidencija-spisak zatvorenika odjeljenja zatvora srpske opštine Vogošća za dan 24.07.1992. (O-119); bilten odjeljenja zatvora srpske opštine Vogošća od 24.07.1992. (O-120); evidencija-spisak zatvorenika odjeljenja zatvora srpske opštine Vogošća za dan 25.07.1992. (O-121); bilten odjeljenja zatvora srpske opštine Vogošća od 25.07.1992. (O-122); evidencija-spisak zatvorenika odjeljenja zatvora srpske opštine Vogošća za dan 26.07.1992. (O-123); bilten odjeljenja zatvora srpske opštine Vogošća od 26.07.1992. (O-124); evidencija-spisak zatvorenika odjeljenja zatvora

srpske opštine Vogošća za dan 27.07.1992. (O-125); bilten odjeljenja zatvora srpske opštine Vogošća od 27.07.1992. (O-126); evidencija-spisak zatvorenika odjeljenja zatvora srpske opštine Vogošća za dan 28.07.1992. (O-127); bilten odjeljenja zatvora srpske opštine Vogošća od 28.07.1992. (O-128); evidencija-spisak zatvorenika odjeljenja zatvora srpske opštine Vogošća za dan 29.07.1992. (O-129); naredba Ratnog Povjereništva Srpske opštine Vogošća o puštanju na slobodu ratnog zarobljenika od dana 29.07.1992. (O-129-A); bilten odjeljenja zatvora srpske opštine Vogošća od 29.07.1992. (O-130); evidencija-spisak zatvorenika odjeljenja zatvora srpske opštine Vogošća za dan 30.07.1992. (O-131); bilten odjeljenja zatvora srpske opštine Vogošća od 30.07.1992. (O-132); evidencija-spisak zatvorenika odjeljenja zatvora srpske opštine Vogošća za dan 31.07.1992. (O-133); naredba Ratnog Povjereništva Srpske opštine Vogošća da se obezbjede ratni zatvorenici za rad od 31.07.1992. (O-134); bilten odjeljenja zatvora srpske opštine Vogošća od 31.07.1992. (O-135); naredba Ratnog Povjereništva Srpske opštine Vogošća o puštanju na slobodu ratnog zarobljenika od dana 31.07.1992. (O-136); bilten odjeljenja zatvora srpske opštine Vogošća od 01.08.1992. (O-137); evidencija-spisak zatvorenika odjeljenja zatvora srpske opštine Vogošća za dan 31.07.1992. (O-138); naredba Vogošćanske brigade Srpske opštine Vogošća da se obezbjede ratni zatvorenici za rad od 03.08.1992. (O-139); bilten odjeljenja zatvora srpske opštine Vogošća od 03.08.1992. (O-140); evidencija-spisak zatvorenika odjeljenja zatvora srpske opštine Vogošća za dan 04.08.1992. (O-141); naredba Vogošćanske brigade Srpske opštine Vogošća da se obezbjede ratni zatvorenici za rad od 04.08.1992. (O-142); bilten odjeljenja zatvora srpske opštine Vogošća od 04.08.1992. (O-143); evidencija-spisak zatvorenika odjeljenja zatvora srpske opštine Vogošća za dan 05.08.1992. (O-144); bilten odjeljenja zatvora srpske opštine Vogošća od 05.08.1992. (O-145); evidencija-spisak zatvorenika odjeljenja zatvora srpske opštine Vogošća za dan 06.08.1992. (O-146); bilten odjeljenja zatvora srpske opštine Vogošća od 06.08.1992. (O-147); evidencija-spisak zatvorenika odjeljenja zatvora srpske opštine Vogošća za dan 07.08.1992. (O-148); bilten odjeljenja zatvora srpske opštine Vogošća od 07.08.1992. (O-149); evidencija-spisak zatvorenika odjeljenja zatvora srpske opštine Vogošća za dan 08.08.1992. (O-150); bilten odjeljenja zatvora srpske opštine Vogošća od 08.08.1992. (O-151); evidencija-spisak zatvorenika odjeljenja zatvora srpske opštine Vogošća za dan 09.08.1992. (O-152); bilten odjeljenja zatvora srpske opštine Vogošća od 09.08.1992. (O-153); evidencija-spisak zatvorenika odjeljenja zatvora srpske opštine Vogošća za dan 10.08.1992. (O-154); bilten odjeljenja zatvora srpske opštine Vogošća od 10.08.1992.

(O-155); evidencija-spisak zatvorenika odjeljenja zatvora srpske opštine Vogošća za dan 11.08.1992. (O-156); naredba Ratnog Povjereništva Srpske opštine Vogošća o puštanju na slobodu ratnog zarobljenika od dana 10.08.1992. (O-157); bilten odjeljenja zatvora srpske opštine Vogošća od 12.08.1992. (O-158); evidencija-spisak zatvorenika odjeljenja zatvora srpske opštine Vogošća za dan 12.08.1992. (O-159); bilten odjeljenja zatvora srpske opštine Vogošća od 12.08.1992. (O-160); evidencija-spisak zatvorenika odjeljenja zatvora srpske opštine Vogošća za dan 13.08.1992. (O-161); bilten odjeljenja zatvora srpske opštine Vogošća od 13.08.1992. (O-162); evidencija-spisak zatvorenika odjeljenja zatvora srpske opštine Vogošća za dan 14.08.1992. (O-163); bilten odjeljenja zatvora srpske opštine Vogošća od 14.08.1992. (O-164); evidencija-spisak zatvorenika odjeljenja zatvora srpske opštine Vogošća za dan 14.08.1992. (O-165); evidencija-spisak zatvorenika odjeljenja zatvora srpske opštine Vogošća za dan 15.08.1992. (O-166); bilten odjeljenja zatvora srpske opštine Vogošća od 15.08.1992. (O-167); evidencija-spisak zatvorenika odjeljenja zatvora srpske opštine Vogošća za dan 16.08.1992. (O-168); evidencija-spisak zatvorenika odjeljenja zatvora srpske opštine Vogošća za dan 16.08.1992. (O-169); bilten odjeljenja zatvora srpske opštine Vogošća od 16.08.1992. (O-170); evidencija-spisak zatvorenika odjeljenja zatvora srpske opštine Vogošća za dan 17.08.1992. (O-171); bilten odjeljenja zatvora srpske opštine Vogošća od 17.08.1992. (O-172); evidencija-spisak zatvorenika odjeljenja zatvora srpske opštine Vogošća za dan 18.08.1992. (O-173); bilten odjeljenja zatvora srpske opštine Vogošća od 18.08.1992. (O-174); evidencija-spisak zatvorenika odjeljenja zatvora srpske opštine Vogošća za dan 19.08.1992. (O-175); bilten odjeljenja zatvora srpske opštine Vogošća od 19.08.1992. (O-176); evidencija-spisak zatvorenika odjeljenja zatvora srpske opštine Vogošća za dan 20.08.1992. (O-177); bilten odjeljenja zatvora srpske opštine Vogošća od 20.08.1992. (O-178); evidencija-spisak zatvorenika odjeljenja zatvora srpske opštine Vogošća za dan 21.08.1992. (O-179); bilten odjeljenja zatvora srpske opštine Vogošća od 21.08.1992. (O-180); evidencija-spisak zatvorenika odjeljenja zatvora srpske opštine Vogošća za dan 22.08.1992. (O-181); bilten odjeljenja zatvora srpske opštine Vogošća od 22.08.1992. (O-182); evidencija-spisak zatvorenika odjeljenja zatvora srpske opštine Vogošća za dan 23.08.1992. (O-183); bilten odjeljenja zatvora srpske opštine Vogošća od 23.08.1992. (O-184); evidencija-spisak zatvorenika odjeljenja zatvora srpske opštine Vogošća za dan 24.08.1992. (O-185); bilten odjeljenja zatvora srpske opštine Vogošća od 24.08.1992. (O-186); evidencija-spisak zatvorenika odjeljenja zatvora srpske opštine Vogošća za dan 26.08.1992. (O-187); bilten odjeljenja zatvora srpske

opštine Vogošća od 25.08.1992. (O-188); evidencija-spisak zatvorenika odjeljenja zatvora srpske opštine Vogošća za dan 26.08.1992. (O-189); bilten odjeljenja zatvora srpske opštine Vogošća od 26.08.1992. (O-190); evidencija-spisak zatvorenika odjeljenja zatvora srpske opštine Vogošća za dan 27.08.1992. (O-191); bilten odjeljenja zatvora srpske opštine Vogošća od 27.08.1992. (O-192); evidencija-spisak zatvorenika odjeljenja zatvora srpske opštine Vogošća za dan 28.08.1992. (O-193); bilten odjeljenja zatvora srpske opštine Vogošća od 28.08.1992. (O-194); evidencija-spisak zatvorenika odjeljenja zatvora srpske opštine Vogošća za dan 29.08.1992.(O-195); bilten odjeljenja zatvora srpske opštine Vogošća od 29.08.1992. (O-196); evidencija-spisak zatvorenika odjeljenja zatvora srpske opštine Vogošća za dan 30.08.1992. (O-197); bilten odjeljenja zatvora srpske opštine Vogošća od 30.08.1992. (O-198); evidencija-spisak zatvorenika odjeljenja zatvora srpske opštine Vogošća za dan 31.08.1992. (O-199); nalog za sprovođenje Vojna policije garnizona Rajlovac od dana 31.08.1992. (O-200); bilten odjeljenja zatvora srpske opštine Vogošća od 31.08.1992. (O-201); evidencija-spisak zatvorenika odjeljenja zatvora srpske opštine Vogošća za dan 01.09.1992.(O-202); potvrda KPD „Butmir“ kojom se potvrđuje da je odveden iz zatvora Bućevac Gojko (O-203); molba srpske opštine Vogošća upravniku zatvora Vogošća za odobrenje zatvorenika za rad dana 01.09.1992. (O-204); bilten odjeljenja zatvora srpske opštine Vogošća od 01.09.1992. (O-205); evidencija-spisak zatvorenika odjeljenja zatvora srpske opštine Vogošća za dan 02.09.1992. (O-206); bilten odjeljenja zatvora srpske opštine Vogošća od 02.09.1992. (O-207); evidencija-spisak zatvorenika odjeljenja zatvora srpske opštine Vogošća za dan 03.09.1992. 1992. (O-207-A); bilten odjeljenja zatvora srpske opštine Vogošća od 03.09.1992.1992. (O-208); evidencija-spisak zatvorenika odjeljenja zatvora srpske opštine Vogošća za dan 03.09.1992. (O-209); evidencija-spisak zatvorenika odjeljenja zatvora srpske opštine Vogošća za dan 05.09.1992. (O-210); bilten odjeljenja zatvora srpske opštine Vogošća od 05.09.1992. (O-211); evidencija-spisak zatvorenika odjeljenja zatvora srpske opštine Vogošća za dan 06.09.1992. (O-212); bilten odjeljenja zatvora srpske opštine Vogošća od 04.09.1992. (O-213); bilten odjeljenja zatvora srpske opštine Vogošća od 06.09.1992. (O-214); evidencija-spisak zatvorenika odjeljenja zatvora srpske opštine Vogošća za dan 07.09.1992. (O-215); bilten odjeljenja zatvora srpske opštine Vogošća od 07.09.1992. (O-216); evidencija-spisak zatvorenika odjeljenja zatvora srpske opštine Vogošća za dan 08.09.1992. (O-217); potvrda kojom se potvrđuje da je organ bezbjednosti Sarajevsko-romanijskog korpusa dana 08.09.1992. godine primio od Ratnog povjereništva 4 zarobljenika

muslimanske nacionalnosti u cilju razmjene (O-218); naredba Ratnog povjereništva srpske opštine Vogošća o razmjeni dana 08.09.1992. (O-219); bilten odjeljenja zatvora srpske opštine Vogošća od 08.09.1992. (O-220); evidencija-spisak zatvorenika odjeljenja zatvora srpske opštine Vogošća za dan 09.09.1992. (O-221); bilten odjeljenja zatvora srpske opštine Vogošća od 09.09.1992. (O-222); evidencija-spisak zatvorenika odjeljenja zatvora srpske opštine Vogošća za dan 10.09.1992. (O-223); bilten odjeljenja zatvora srpske opštine Vogošća od 10.09.1992. (O-224); evidencija-spisak zatvorenika odjeljenja zatvora srpske opštine Vogošća za dan 11.09.1992. (O-225); bilten odjeljenja zatvora srpske opštine Vogošća od 11.09.1992. (O-226); evidencija-spisak zatvorenika odjeljenja zatvora srpske opštine Vogošća za dan 12.09.1992. (O-227); evidencija-spisak zatvorenika odjeljenja zatvora srpske opštine Vogošća za dan 12.09.1992. (O-228); bilten odjeljenja zatvora srpske opštine Vogošća od 13.09.1992. (O-229); evidencija-spisak zatvorenika odjeljenja zatvora srpske opštine Vogošća za dan 14.09.1992. (O-230); bilten odjeljenja zatvora srpske opštine Vogošća od 14.09.1992. (O-231); evidencija-spisak zatvorenika odjeljenja zatvora srpske opštine Vogošća za dan 15.09.1992. (O-232); bilten odjeljenja zatvora srpske opštine Vogošća od 14.09.1992. (O-233); evidencija-spisak zatvorenika odjeljenja zatvora srpske opštine Vogošća za dan 16.09.1992. (O-234); bilten odjeljenja zatvora srpske opštine Vogošća od 16.09.1992. (O-235); evidencija-spisak zatvorenika odjeljenja zatvora srpske opštine Vogošća za dan 17.09.1992. (O-236); bilten odjeljenja zatvora srpske opštine Vogošća od 17.09.1992. (O-237); evidencija-spisak zatvorenika odjeljenja zatvora srpske opštine Vogošća za dan 18.09.1992. (O-238); zahtjev Komande vogošćanske brigade za 50 zatvorenika zatvora Vogošća za rad na terenu za dan 17.09.1992. (O-239); bilten odjeljenja zatvora srpske opštine Vogošća od 18.09.1992. (O-240); evidencija-spisak zatvorenika odjeljenja zatvora srpske opštine Vogošća za dan 19.09.1992. (O-241); izjava o obavljenoj sahrani za dan 19.09.1992. (O-242); Bilten odjeljenja zatvora srpske opštine Vogošća od 19.09.1992. (O-243); evidencija-spisak zatvorenika odjeljenja zatvora srpske opštine Vogošća za dan 20.09.1992. (O-244); bilten odjeljenja zatvora srpske opštine Vogošća od 20.09.1992. (O-245); evidencija-spisak zatvorenika odjeljenja zatvora srpske opštine Vogošća za dan 21.09.1992. (O-246); bilten odjeljenja zatvora srpske opštine Vogošća od 21.09.1992. (O-247); izjava o bijegu zatvorenika od dana 22.09.1992. (O-248); evidencija-spisak zatvorenika odjeljenja zatvora srpske opštine Vogošća za dan 22.09.1992. (O-249); bilten odjeljenja zatvora srpske opštine Vogošća od 22.09.1992. (O-250); evidencija-spisak zatvorenika odjeljenja zatvora srpske opštine Vogošća za dan 23.09.1992.

(O-251); bilten odjeljenja zatvora srpske opštine Vogošća od 23.09.1992. (O-252); evidencija-spisak zatvorenika odjeljenja zatvora srpske opštine Vogošća za dan 24.09.1992. (O-253); bilten odjeljenja zatvora srpske opštine Vogošća od 24.09.1992. (O-254); evidencija-spisak zatvorenika odjeljenja zatvora srpske opštine Vogošća za dan 26.09.1992. (O-255); bilten odjeljenja zatvora srpske opštine Vogošća od 25.09.1992. (O-256); evidencija-spisak zatvorenika odjeljenja zatvora srpske opštine Vogošća za dan 26.09.1992. (O-257); naredba Vogošćanske brigade Upravi zatvora Vogošća da se obezbjedi 30 zatvorenika za rad od dana 22.09.1992. (O-258); bilten odjeljenja zatvora srpske opštine Vogošća od 26.09.1992. (O-259); evidencija-spisak zatvorenika odjeljenja zatvora srpske opštine Vogošća za dan 27.09.1992. (O-260); bilten odjeljenja zatvora srpske opštine Vogošća od 27.09.1992. (O-261); evidencija-spisak zatvorenika odjeljenja zatvora srpske opštine Vogošća za dan 28.09.1992. (O-262); bilten odjeljenja zatvora srpske opštine Vogošća od 28.09.1992. (O-263); evidencija-spisak zatvorenika odjeljenja zatvora srpske opštine Vogošća za dan 29.09.1992. (O-264); bilten odjeljenja zatvora srpske opštine Vogošća od 29.09.1992. (O-265); evidencija-spisak zatvorenika odjeljenja zatvora srpske opštine Vogošća za dan 30.09.1992. (O-266); bilten odjeljenja zatvora srpske opštine Vogošća od 30.09.1992. (O-267); evidencija-spisak zatvorenika odjeljenja zatvora srpske opštine Vogošća za dan 01.10.1992. (O-268); bilten odjeljenja zatvora srpske opštine Vogošća od 01.10.1992. (O-269); evidencija-spisak zatvorenika odjeljenja zatvora srpske opštine Vogošća za dan 02.10.1992. (O-270); bilten odjeljenja zatvora srpske opštine Vogošća od 02.10.1992. (O-271); evidencija-spisak zatvorenika odjeljenja zatvora srpske opštine Vogošća za dan 03.10.1992. (O-272); bilten odjeljenja zatvora srpske opštine Vogošća od 03.10.1992. (O-273); evidencija-spisak zatvorenika odjeljenja zatvora srpske opštine Vogošća za dan 04.10.1992. (O-274); bilten odjeljenja zatvora srpske opštine Vogošća od 04.10.1992. (O-275); evidencija-spisak zatvorenika odjeljenja zatvora srpske opštine Vogošća za dan 05.10.1992. (O-276); bilten odjeljenja zatvora srpske opštine Vogošća od 05.10.1992. (O-277); evidencija-spisak zatvorenika odjeljenja zatvora srpske opštine Vogošća za dan 06.10.1992. (O-278); bilten odjeljenja zatvora srpske opštine Vogošća od 06.10.1992. (O-279); evidencija-spisak zatvorenika odjeljenja zatvora srpske opštine Vogošća za dan 07.10.1992. (O-280); bilten odjeljenja zatvora srpske opštine Vogošća od 07.10.1992. (O-281); evidencija-spisak zatvorenika odjeljenja zatvora srpske opštine Vogošća za dan 08.10.1992. (O-282); izvještaj o puštanju iz zatvora Vogošća 11 lica na dan 08.10.1992. (O-283); molba odjeljenja zatvora srpske opštine Vogošća o vraćanju 4 zarobljenika

nazad iz zatvora Lukavica od dana 09.10.1992. (O-284); bilten odjeljenja zatvora srpske opštine Vogošća od 08.10.1992. (O-285); evidencija-spisak zatvorenika odjeljenja zatvora srpske opštine Vogošća za dan 09.10.1992. (O-286); bilten odjeljenja zatvora srpske opštine Vogošća od 09.10.1992. (O-287); evidencija-spisak zatvorenika odjeljenja zatvora srpske opštine Vogošća za dan 10.10.1992. (O-288); bilten odjeljenja zatvora srpske opštine Vogošća od 11.10.1992. (O-289); evidencija-spisak zatvorenika odjeljenja zatvora srpske opštine Vogošća za dan 10.10.1992. (O-290); bilten odjeljenja zatvora srpske opštine Vogošća od 12.10.1992. (O-291); evidencija-spisak zatvorenika odjeljenja zatvora srpske opštine Vogošća za dan 10.10.1992. (O-292); naredba o određivanju vojničkog pritvora za Kresojević Zorana i Radić Igora od dana 13.10.1992. (O-293); evidencija-spisak zatvorenika odjeljenja zatvora srpske opštine Vogošća za dan 13.10.1992. (O-294); bilten odjeljenja zatvora srpske opštine Vogošća od 13.10.1992. (O-295); evidencija-spisak zatvorenika odjeljenja zatvora srpske opštine Vogošća za dan 14.10.1992. (O-296); bilten odjeljenja zatvora srpske opštine Vogošća od 12.10.1992. (O-297); bilten odjeljenja zatvora srpske opštine Vogošća od 14.10.1992. (O-298); evidencija-spisak zatvorenika odjeljenja zatvora srpske opštine Vogošća za dan 15.10.1992. (O-299); naredba o produženju vojničkog pritvora za Kresojević Zorana i Radić Igora na dan 15.10.1992. (O-300); potvrda o preuzetom zatvoreniku iz zatvora Vogošća dana 16.10.1992. (O-301); bilten odjeljenja zatvora srpske opštine Vogošća od 15.10.1992. (O-302); evidencija-spisak zatvorenika odjeljenja zatvora srpske opštine Vogošća za dan 16.10.1992. (O-303); bilten odjeljenja zatvora srpske opštine Vogošća od 16.10.1992. (O-304); evidencija-spisak zatvorenika odjeljenja zatvora srpske opštine Vogošća za dan 17.10.1992. (O-305); bilten odjeljenja zatvora srpske opštine Vogošća od 17.10.1992. (O-306); evidencija-spisak zatvorenika odjeljenja zatvora srpske opštine Vogošća za dan 18.10.1992. (O-307); bilten odjeljenja zatvora srpske opštine Vogošća od 18.10.1992. (O-308); evidencija-spisak zatvorenika odjeljenja zatvora srpske opštine Vogošća za dan 19.10.1992. (O-309); naredba Vogošćanske brigade Upravi zatvora Vogošća da se obezbjedi 30 zatvorenika za rad od dana 19.10.1992. (O-310); bilten odjeljenja zatvora srpske opštine Vogošća od 19.10.1992. (O-311); evidencija-spisak zatvorenika odjeljenja zatvora srpske opštine Vogošća za dan 20.10.1992. (O-312); bilten odjeljenja zatvora srpske opštine Vogošća od 20.10.1992. (O-313); evidencija-spisak zatvorenika odjeljenja zatvora srpske opštine Vogošća za dan 21.10.1992. (O-314); evidencija-spisak zatvorenika odjeljenja zatvora srpske opštine Vogošća za dan 22.10.1992. (O-315); evidencija-spisak zatvorenika odjeljenja zatvora srpske opštine

Vogošća za dan 23.10.1992. (O-316); bilten odjeljenja zatvora srpske opštine Vogošća od 21.10.1992. (O-317); spisak osuđenika iz Kazneno-popravnog doma Foča koji su premješteni u Okružni zatvor Tuzla na dan 22.04.1992., spisak osuđenika u bjekstvu na dan 07.04.1992., spisak osuđenika iz Kazneno-popravnog doma Foča koji su premješteni u KPD Podgorica, spisak radnika KPD Foča, spisak radnika KPD Tuzla, spisak vozača autobusa (O-318); naredba o raspoređivanju na obavljanje vojne obaveze u KPD Foča Mitra Raševića na dan 27.04.1992. (O-319); molba komande PS „Foča“ za odobrenje prostorija za ratne zarobljenike od KPD Foča na dan 08.05.1992. (O-320); Odluka o ustupanju prostorija za ratne zarobljenike KPD-a Foča na dan 10.05.1992. (O-321); uvjerenje KPD Foča kojim se uvjerava da je Mitar Rašević vršio obezbjeđenje pritvorenih lica i da je upućivan na front, (O-322); zahtjev za postavljanje minskog polja i zamjeni naoružanja upućen ratnom predsjedništvu srpske opštine Foča od KPD-a Foča na dan 09.06.1992. (O-323); spisak pripadnika jedinice KPD Foča za oktobar 1992. (O-324); spisak lica raspoređenih u KPD foča od dana 15.06.1992. (O-325); dopis KPD Foča upućen Taktičkoj grupi Foča i Ministarstvu odbrane o razmatranju mogućnosti kadrovske popune jedinice KPD Foča na dan 31.05.1992. (O-326); spisak vojnih obaveznika koji obezbjeđuju lica pritvorena u KPD Foča na dan 20.03.1992. (O-327); podaci o osuđenim licima na izdržavanje kazne u KPD Foča (O-328); naređenje u vezi ispitivanja, posjećivanja i puštanja iz zatvora za pritvorena vojna lica u KPD Foča za dan 26.10.1992. (O-329); potvrda Pilav Hasana o otpuštanju iz KPD Foča (O-330); dostavljanje molbe zarobljenog Zeković Enesa Kriznom štabu Srpske opštine Foča za njegovo oslobađanje od KPD Foča (O-331); zahtjev Komande 11. Hpbr za puštanje iz pritvora ratnih zarobljenika radi razmjene na dan 20.03.1992. (O-332); potvrda KPD Srbinje o preuzimanju 10 ratnih zarobljenika radi razmjene (O-332-A); spisak pritvorenih lica koja se otpuštaju iz KPD Foča radi razmjene na dan 21.10.1992. (O-333); spisak pritvorenih lica koja se otpuštaju iz KPD Foča na dan 30.08.1992. (O-334); Spisak pritvorenih lica koja se otpuštaju iz KPD Foča na dan 29.08.1992. (O-335); spisak pritvorenih lica koja se otpuštaju iz KPD Foča radi razmjene (O-336); naređenje Komande lake pješadijske brigade za sprovođenje ratnih zarobljenika na dan 29.10.1992. (O-337); dopis MUP-a RS-a svim CSB i SJB o dostavljanju podataka i spiskova o svim logorima, zatvorima i sabirnim centrima na dan 24.08.1992. (O-338); crtež-mapa KPD-a „Butmir“ nacrtan od strane svjedoka od Ratka Lalovića 23.04.2007. (O-339); molba Komisije za razmjenu i oslobađanje za puštanje zatvorenika Bašalić Sulejmana iz KPD Butmir od 29.11.1992. (O-340); potvrda SJB Vojkovići o privođenju Viteškić Seje za dan 15.06.1992. (O-341); naredba Radovana

Karadžića od 19.08.1992. (O-342); zahtjev komisije za razmjenu ratnih zarobljenika RS-a za prevođenje zarobljenika iz KPD Kula u zatvor u Semizovcu na dan 21.11.1992. (O-343); zahtjev komisije za razmjenu ratnih zarobljenika RS-a za prevođenje zarobljenika iz KPD Kula na dan 02.12.1992. (O-344); odobrenje komisije za razmjenu ratnih zarobljenika RS-a za razmjenu zarobljenika na dan 15.07.1992. (O-345); Odluka opštinske komisije za razmjenu ratnih zarobljenika Hadžići za razmjenu zarobljenika, dana 02.12.1992. (O-346); potvrda da su iz KPD Kula preuzeti zatvorenici na razmjenu dana 08.12.1992. (O-347); spiskovi zatvorenika raspoređenih po sobama u KPD Kula (O-348 do 361); upućivanje na smještaj lica hrvatske nacionalnosti u KPD Kula od dana 31.12.1993. (O-362); saglasnost organa za bezbedonosno-obavještajne poslove o puštanju hrvata iz KPD „Kula“ dana 10.06.1994. (O-363); zahtjev Komande 1. podrinjske 1pbr za izuzimanje zatvorenika iz zatvora Kula radi izvođenja na radove dana 14.01.1992. i Saglasnost Komadanta SRK-a (O-364); odobrenje Komande SRK-a kojim se odobrava izdvajanje 6 zatvorenika za potrebe uređenja položaja dana 24.01.1993. (O-365); zahtjev Komande 2. Slpbr za izuzimanje zatvorenika iz zatvora Kula radi izvođenja na radove dana 14.01.1993. i saglasnost Komadanta SRK-a (O-366); zahtjev za rad i ispomoc zatvorenika KPD Kula (O-367); zahtjev za izuzimanje zatvorenika iz zatvora Kula radi izvođenja na radove od 14.01.1993. i saglasnost Komadanta SRK-a (O-368); naredba Komande SRK o predaji ratnog zarobljenika dana 21.09.1992. (O-369); zahtjev za ustupanje zatvorenika iz zatvora Kula radi izvođenja na radove od 16.02.1993. i saglasnost (O-370); zahtjev Kasindolskog bataljona za ustupanje zatvorenika iz zatvora Kula radi izvođenja na radove dana 08.02.1993-(O-371); zahtjev Komande 1. Romanijske brigade za ustupanje zatvorenika iz zatvora Kula radi izvođenja na radove (O-372); zahtjev Komande Sarajevsko-Romanijskog korpusa za ustupanje zatvorenika iz zatvora Kula radi izvođenja na radove dana 02.02.1993. (O-373); zahtjev za ustupanje zatvorenika iz zatvora Kula radi izvođenja na radove dana 01.02.1993. i saglasnost (O-374); zahtjev za ustupanje zatvorenika iz zatvora Kula radi izvođenja na radove dana 01.02.1993. i saglasnost (O-375); zahtjev Komande 1. Romanijske brigade za ustupanje zatvorenika iz zatvora Kula radi izvođenja na radove dana 24.01.1993. (O-376); odobrenje Komande SRK-a za izvođenje 5 zatvorenika za rad iz KPD Kula dana 16.01.1993. (O-377); zahtjev Komande 1. Romanijske brigade za ustupanje zatvorenika iz zatvora Kula radi izvođenja na radove dana 19.01.1993. (O-378); spiskovi zatvorenika raspoređenih po sobama u KPD Kula (O-379. do O-384); dnevnik rasporeda zatvorenika na rad (O-385); Otpusno pismo za Isić Muniba iz gradske bolnice „Kasindo“

(O-386); dnevnik rasporeda zatvorenika na rad (O-387); imenik (O-388); zahtjev KPD Kula za isplatu po osnovu beneficiranog staža za radnike upućeno Ministarstvu finansija RS dana 14.10.1992. (O-389); raspored rada radnika KPD Kula za dane 01.-02.08.1992. (O-390); raspored rada radnika KPD Kula za dane 03.-04.08.1992. (O-391); raspored rada radnika KPD Kula za dane 05.-06.08.1992. (O-392); raspored rada radnika KPD Kula za dane 07.-08.08.1992. (O-393); raspored rada radnika KPD Kula za dane 09.-10.08.1992. (O-394); raspored rada radnika KPD Kula za dane 17.-18.08.1992. (O-395); raspored rada radnika KPD Kula za dane 21.-22.08.1992. (O-396); raspored rada radnika KPD Kula za dane 23.-24.08.1992. (O-397); raspored rada radnika KPD Kula za dan 25.08.1992. (O-398); raspored rada radnika KPD Kula za dan 26.08.1992. (O-399); raspored rada radnika KPD Kula za dan 27.08.1992. (O-400); raspored rada radnika KPD Kula za dan 28.08.1992. (O-401); raspored rada radnika KPD Kula za dan 29.08.1992. (O-402); raspored rada radnika KPD Kula za dan 31.08.1992. (O-403); raspored rada radnika KPD Kula za dan 01.09.1992. (O-404); raspored rada radnika KPD Kula za dan 02.09.1992. (O-405); raspored rada radnika KPD Kula za dan 03.09.1992. (O-406); raspored rada radnika KPD Kula za dan 04.09.1992. (O-407); raspored rada radnika KPD Kula za dan 05.09.1992. (O-408); raspored rada radnika KPD Kula za dan 06.09.1992. (O-409); raspored rada radnika KPD Kula za dan 07.09.1992. (O-410); raspored rada radnika KPD Kula za dan 08.09.1992. (O-411); raspored rada radnika KPD Kula za dan 09.09.1992. (O-412); raspored rada radnika KPD Kula za dan 10.09.1992. (O-413); raspored rada radnika KPD Kula za dan 11.09.1992. (O-414); raspored rada radnika KPD Kula za dan 12.09.1992. (O-415); raspored rada radnika KPD Kula za dan 13.09.1992. (O-416); raspored rada radnika KPD Kula za dan 14.09.1992. (O-417); raspored rada radnika KPD Kula za dan 15.09.1992. (O-418); raspored rada radnika KPD Kula za dan 16.09.1992. (O-419); raspored rada radnika KPD Kula za dan 17.09.1992. (O-420); raspored rada radnika KPD Kula za dan 18.09.1992. (O-421); raspored rada radnika KPD Kula za dan 19.09.1992. (O-422); raspored rada radnika KPD Kula za dan 20.09.1992. (O-424); raspored rada radnika KPD Kula za dan 21.09.1992. (O-425); raspored rada radnika KPD Kula za dan 23.09.1992. (O-426); raspored rada radnika KPD Kula za dan 22.09.1992. (O-427); raspored rada radnika KPD Kula za dan 24.09.1992. (O-428); raspored rada radnika KPD Kula za dan 25.09.1992. (O-429); iskaznice Crvenog križa i Merhameta za Ešrefa Gracića (O-430); fotografija dijela porušenog stana u ul. Titova 33 (O-431); članak iz novina po nazivom „Zavjera protiv života“ (O-432); fotografije- Advokat Ešref Gracić (O-433); fotografije–ranjavanje 02.05.1992. u ul. Titova 33 (O-434);

potvrda Merhameta za putovanje Ešrefa Gracića na relaciji Sarajevo-Split-Sarajevo (O-435); preporuka veličasnog Tome Kneževića za nesmetan prevoz lica do njihovog odredišta dana 25.05.1992. (O-436); molba sekretara SDD „Preporod“ za nesmetan prevoz lica do njihovog odredišta dana 25.05.1992. (O-437); Odluka Predsjedništva RS-a o privremenoj obustavi rada političkih organizacija dana 25.06.1992. (O-438); potvrda SDS-a da Momčilo Mandić nije nikad bio član te stranke od 1990.-2007. dana 23.04.2007. (O-439); rukovodstvo bosanskih srba 1990.-1992., izvještaj o istraživanju pripremljen za predmet Krajišnik i Plavšić 30.06.2002. (O-440); obavještenje Komisije za razmjenu ratnih zarobljenika i zarobljenih lica centralnoj komisiji za razmjenu o detaljima razmjene (O-441); Tužilaštvo BiH, prijedlog za preuzimanje predmeta protiv Momčila Mandića od 05.09.2005. (O-442); Odluka ratnog predsjedništva srpske opštine Foča dana 18.06.1992. (O-443), dopis Centralne komisije za razmjenu zatvorenika i civila broj 01-494/94 od 28.10.1994. godine (O-444); spisak za razmjenu UNHCR (O-445); presuda broj X-KR-05/51 od 15.12.2006. godine.

U skladu sa članom 261. stav 2. tačka c) ZKP BiH sudće vijeće je saslušalo svjedoka – eksperta profesora dr. Zorana Pajića na okolnosti utvrđivanja strukture i ovlaštenja vlasti unutar Srpske Republike Bosne i Hercegovine u periodu na koji se odnosila optužnica u ovom krivičnom predmetu, odnosno period od aprila do decembra 1992. godine.

B. Završne riječi

Po završetku dokaznog postupka tužilac, branioci i optuženi su iznijeli svoje završne riječi.

1. Završna riječ optužbe

Tužilac je u uvodu istakao da iskazi saslušanih 50 svjedoka, te preko 200 objektivnih materijalnih dokaza, kao i neki dokazi provedeni od strane odbrane nesumnjivo mogu biti čvrsta osnova za donošenje odluke kojom će se izvan svake razumne sumnje utvrditi da je optuženi krivično odgovoran za sve krivično pravne radnje koje mu se optužnicom stavljaju na teret.

Što se tiče tačke 1. optužnice, tužilac ističe da dokazi koji su provedeni tokom postupka jasno ukazuju na zaključak da je optuženi svojim radnjama počinio teške povrede Međunarodnog humanitarnog prava koje su sadržane

u Ženevskoj konvenciji o zaštiti civilnih lica u vrijeme rata od 12.08.1949. godine, te da je optuženi prije poduzimanja radnji koje mu se činjeničnim opisom tačke 1. optužnice stavljaju na teret isplanirao njihovo provođenje, te podstrekao i pomagao druga lica kako bi poduzeli iste radnje, a potom kao odgovorna osoba sa zapovjednom ulogom, direktno učestvovao u činjenju istih. Nadalje, izvedeni dokazi jasno dokazuju da je optuženi učestvovao u podjeli i razbijanju tadašnjeg MUP-a R BiH, jer je to isti i sam izjavio u svom iskazu koji je dao u svojstvu svjedoka, te je učestvovao u podjeli Specijalne jedinice tadašnjeg MUP-a R BiH. Iz provedenih dokaza evidentno je i to da je optuženi tokom 1991. godine izabran na funkciju pomoćnika ministra za unutrašnje poslove tadašnje SR BiH koju funkciju je obavljao i početkom 1992. godine u vrijeme kada je došlo do poduzimanja radnji i aktivnosti na podjeli i razbijanju tadašnjeg MUP-a SR BiH. Iz dokaza koji su provedeni u dokaznom postupku, proizilazi i to da je optuženi u funkciji zamjenika ministra unutrašnjih poslova Srpske Republike BiH kritičnog dana 05.04.1992. godine direktno rukovodio napadom na „Školski centar Vraca“. Sve jasno ukazuje na zaključak da je optuženi direktno komandovao jedinicama koje su učestvovala u napadu na Školski centar, te je i sam lično učestvovao u napadu, koji je imao u potpunosti karakter oružanog sukoba. Nadalje, iz iskaza svjedoka optužbe, prije svega Termiz Dževada, te svjedoka Bilandžija Josipa, Mašović Mehe i Balić Huseina, proizilazi da je optuženi po završetku napada na „Školski centar Vraca“ pitajući za brata Mlađena Mandića fizički napao Termiz Dževada, na način da ga je tukao rukama u predio glave, a potom i po drugim dijelovima tijela od kojih udaraca je isti pao na zemlju, te ga je optuženi pri tome vrijeđao i psovao. Na iste okolnosti tužilac navodi da su iskazi svjedoka odbrane Lopatić Vlatka, svjedoka „I“, Mlađena Mandića i samog optuženog dati u namjeri prikrivanja činjenica koje terete optuženog., Kako ukazuju provedeni dokazi, a posebno iskazi svjedoka Balić Huseina, Termiz Dževada, Mašović Mehe, Bilandžija Josipa i Džafer Hrvata, nakon izvršenog fizičkog napada na Termiz Dževada svi učenici su izvedeni iz škole i odvedeni u prostorije Osnovne škole na Vracama, dok je odgovorno i nastavno osoblje prvo odvedeno u Dom mjesne zajednice na Vraca. Švabić Šimo, Hidović Ibrahim, Levi Nermin, Balić Husein, Termiz Dževad, Mašović Meho, Karajica Mirzet i Bukvić Samir su izdvojeni iz tog Doma. Oni su potom prebačeni u Policijsku stanicu na Palama. Iz iskaza navedenih svjedoka može se zaključiti da su bošnjački i hrvatski kadrovi koji su branili Centar, , nakon izvršenog napada lišeni slobode te nezakonito zatvoreni nekoliko dana. Za to vrijeme su stalno bili izloženi fizičkoj torturi i zlostavljanju koje je uveliko narušilo njihov tjelesni integritet i zdravlje.

Tužilac navodi da je provedenim dokazima utvrđeno da je optuženi kao zapovjednik i najviši policijski dužnosnik direktno odgovoran za nezakonito zatvaranje i nečovječno postupanje, te fizičko zlostavljanje zatvorenih osoba. Da bi sa sebe skinuo odgovornost optuženi je, kako navodi tužilac, u ova događanja uvukao vojsku na način da su navodno pripadnici vojne policije navedena lica zatvorili i sa vojnim vozilima prebacili ih u Policijsku stanicu Pale, a zbog navodne odgovornosti tih osoba za postavljenu zasjedu u kojoj su ubijena dvojica pripadnika dijela Specijalne jedinice koja je izvršila napad na Školski centar. Jasno je, ističe tužilac, da su se pripadnici srpske policije služili vojnim vozilima iz razloga što se već tada vojska, tj. bivša JNA otvoreno stavila u službu organa uspostavljene Srpske Republike BiH, te je stoga tim organima, pa tako i uspostavljenom Ministarstvu unutrašnjih poslova Srpske Republike, stavila na raspolaganje svu svoju opremu među kojima naoružanje i vozila kako bi isti što uspješnije postigli ciljeve zbog kojih su formirani. Osobe lišene slobode su dovedene u Policijsku stanicu na Pale i tu je nad njima vršena kriminalistička obrada, što je u svom iskazu potvrdio i svjedok odbrane Koroman Malko koji je istakao da su kriminalističku obradu nad tim licima vršili pripadnici Stanice javne bezbjednosti Pale, a ne pripadnici vojske, te da on kao načelnik Stanice javne bezbjednosti Pale, uopće nije znao šta se dešava sa tim licima i da to njega uopće nije interesovalo, što sve očito govori da je on pokušao da svu odgovornost za radnje koje je optuženi preduzeo protiv lica lišenih slobode prebaci na vojsku.

U radnjama koje je optuženi poduzeo prije izvršenog napada na Centar, tokom napada na Centar kao i nakon okončanja napada na Centar su u cijelosti ostvarena sva bitna obilježja bića krivičnog djela ratnog zločina protiv civilnog stanovništva iz člana 173. stav 1. tačka c) i e) KZ BiH koje djelo se optuženom i stavlja na teret.

Tužilac smatra da se može izvesti nesumnjiv, jasan i pravilan zaključak van svake razumne sumnje da je optuženi individualno krivično odgovoran za sve poduzete radnje koje su navedene u činjeničnom opisu ove tačke optužnice. Radnje koje je optuženi poduzeo prije izvršenog napada na Centar, tokom napada na Centar kao i nakon okončanja napada na Centar čine teške povrede Međunarodnog humanitarnog prava, slijedom čega se može izvesti zaključak o njegovoj potpunoj krivičnoj odgovornosti za počinjeno krivično djelo ratnog zločina protiv civilnog stanovništva iz člana 173. stav 1. tačke c) i e) KZ BiH, koje djelo se optuženom i stavlja na teret.

Tačkama optužnice 2 (a., b., c. i d.), 3 (a., b., c., d. i e.) i 4 (a., b., c. i d.) optuženom stavlja na teret da je počinio krivično djelo zločin protiv čovječnosti iz člana 172. stav 1. tačka h) KZ-a BiH. Tužilac navodi da su bitna obilježja ovog krivičnog djela dokazana. Naime, u periodu od mjeseca maja pa do kraja decembra 1992. godine, postojao je širok i sistematski napad koji je bio usmjeren prema civilnom stanovništvu. Ova činjenica jasno proizilazi iz utvrđenih činjenica u presudama protiv Stanislava Galića, Milorada Krnojelca i Dragoljuba Kunarca. Ove činjenice je sudeće vijeće prihvatilo kao dokazane u ovom postupku. Potom iz iskaza saslušanih svjedoka, ali i mnogobrojnih materijalnih dokaza proizilazi da su po izbijanju sukoba civili nesrpske nacionalnosti bili izloženi sistematskom progonu, da je optuženi znao za postojanje takvog napada, da njegove radnje predstavljaju sastavni dio tog napada i da je počinivši te radnje povrijedio međunarodno, ali i domaće pravo. Tako je dokazom Tužilaštva broj T-84 ustanovljeno da su odlukom vršilaca dužnosti predsjednika tadašnje Srpske Republike BiH od 01.05.1992. godine osnovane kazneno popravne organizacije na teritoriji Srpske Republike BiH, kojom odlukom se prema članu 2. preuzimaju i nastavljaju sa radom kao organi državne uprave Srpske Republike kazneno-popravne organizacije koje su prije donošenja ove odluke postojale i egzistirale, ali u pravnom sistemu SR BiH. Obzirom da su prema svim provedenim dokazima u bivšoj SR BiH do otpočinjanja ratnih sukoba postojale i egzistirale kazneno-popravne organizacije „Kula“ na Kuli kod Sarajevo i „Foča“ u Foči, to se jasno može zaključiti, ističe tužilac, da su iste organizacije pomenutom odlukom preuzete u rad, te su iste nastavile sa radom i nakon otpočinjanja ratnih sukoba, ali sad u administrativno-upravnom sistemu uspostavljene Srpske Republike, odnosno Republike Srpske.

U kazneno-popravnu organizaciju Kula su posebno od maja mjeseca 1992. godine, pa nadalje zatvarani civili pretežno bošnjačke nacionalnosti bez ikakvog pravnog osnova. Po lišavanju slobode i zatvaranja u KPD „Butmir“ na Kuli isti su bili smješteni u uslovima koji su bili ispod svake zakonske norme o postupaju sa civilima tokom oružanog sukoba, nisu dobijali dovoljno hrane zbog čega su mnogi izgubili na tjelesnoj težini, držani su u neuslovnim prostorijama bez kreveta i ćebadi i bez higijenskih uslova koji su bili minorni, bez adekvatne medicinske njege, a mnogi su bili podvrgnuti premlaćivanju i drugim oblicima zlostavljanja. Mnogi od njih bili su prisiljeni obavljati prinudne radove, prilikom kojih je došlo i do velikog broja pogibija i ranjavanja nekih od njih. Na ove zaključke upućuju iskazi

svjedoka: svjedok X, Pizović Avde, Kršlak Mirsada, Dragnić Mirsada, Isić Muniba, Šunj Hasana, Šunj Mušana, Muratčauš Alise, Zolj Salke, Karić Hajrudina, Šehović Amira, Brdarić Rešada, Đelilović Hasiba, Hrbaš Junuza i Huruz Nezira. Nadalje, tužilac ističe da ne postoji niti jedan razlog da se ovi iskazi ne prihvate kao vjerodostojni, kao i dokazi koji su prezentirani. Stoga se jasno može zaključiti da su u cjelosti osnovani i tačni navodi optužnice pod tačkom 2., te 2.a., b., c. i d.

U odnosu na činjenične navode optužnice u tačkama 3., te 3.a., b., c., d. i e. provedeni su mnogi dokazi koji jasno ukazuju i na osnovanost optužbi iz tih tačaka. Odluka o osnivanju kazneno popravnih organizacija (dokaz Tužilaštva broj T-84), odnosno, njen član 8. navodi da je ministar pravosuđa i uprave ovlašten da po potrebi svojim rješenjem može osnivati odjeljenja za pritvor pri kazneno-popravnim domovima. Dokumentom Tužilaštva broj T-137 je potvrđeno da je optuženi kao ministar pravosuđa i uprave iskoristio svoje ovlasti iz člana 8. naprijed navedene odluke te je rješenjem osnovao Odjeljenja za pritvor Kazneno-popravnog doma Butmir koje odjeljenje je bilo stacionirano u Vogošći. Prije donošenja ovog rješenja, općina Vogošća je na osnovu zahtjeva Ministarstva pravosuđa i uprave Srpske Republike BiH svojim rješenjem od 08.07.1992. godine dala Ministarstvu pravosuđa i uprave na upotrebu kuću vlasništvo Planjo Miralema koja se nalazila u Semizovcu za potrebe Odjeljenja zatvora, što proizilazi iz dokaza Tužilaštva broj 135. Na osnovu ovih dokaza se može jasno zaključiti da je Odjeljenje pritvora smješteno u tzv. „Planjinoj kući“ u Semizovcu bilo u sastavu KPD „Butmir“ na Kuli i time pod direktnom ingerencijom Ministarstva pravosuđa i uprave Srpske Republike BiH, odnosno u direktnom sastavu administrativno-upravnog sistema tadašnje Srpske Republike BiH.

Cijeneći iskaze svih saslušanih svjedoka za koje iskaze ne postoji niti jedan razlog za sumnju, a koji iskazi su u cjelosti potvrđeni mnogobrojnim materijalnim dokazima sasvim jasno upućuju na zaključak da je u odjeljenje KPD „Butmir“ koje se nalazilo u tzv. „Planjinoj kući“ mjestu Svrake, opština Vogošća, nezakonito i bez pravnog osnova zatvoreno na desetine civilnih osoba Bošnjačke nacionalnosti i da su te osobe bile smještene i zatvorene u nečovječnim uslovima, lišene mogućnosti obavljanja osnovnih higijenskih potreba, izgladnjivane, lišene mogućnosti pružanja medicinske pomoći, izložene fizičkom zlostavljanju i nanošenju tjelesnih povreda, izložene namjernim ubistvima, prisiljavane na obavljanje prinudnih radova prilikom kojih je došlo do pogibije i ranjavanja mnogih te odvođenju iz zatvora poslije čega im se gubi svaki trag. Ovakav zaključak govori o jasnoj

osnovanosti činjeničnih navoda naznačenih u tačkama 3. i 3 (a., b., c., d. i e) optužnice.

Po navodima tužioca, isti zaključak se može izvesti i za činjenične navode naznačene u tačkama optužnice 4. i 4. (a., b., c. i d.), a koje se odnose na KPD „Foča. U odnosu na ove tačke optužnice saslušani su tokom dokaznog postupka svjedoci Stojanović Lazar, Dolaš Radimir, Selimović Juso, Džubur Rasim, Karović Mirsad, Hadžiahmetović Safet, Kršo Murat, svjedoci „A“, „B“, „C“, „D“, „F“ i „G“. Svi navedeni svjedoci osim Stojanović Lazara i Dolaš Radomira su saslušani na okolnosti njihovog lišavanja slobode, zatvaranja i zatočeništva u KPD Foča, uslovima u kojima su bili zatočeni, te o ponašanju stražara i drugih lica prema njima, kao i o drugim činjenicama vezanim za dešavanja unutar KPD Foča za vrijeme njihovog zaotočeništva.

Kada je u pitanju uloga i odgovornost optuženog za dešavanja u navedenim kazneno-popravnim domovima, a kojim dešavanjima su bili izloženi zatočenicima pretežno bošnjačke nacionalnosti koji su bili zatočeni u njima, tužilac navodi dokaz Tužilaštva broj T-81 iz kojeg proizilazi da je na proširenom sastanku Savjeta za nacionalnu bezbjednost i Vlade Srpske Republike BiH održanom dana 22.04.1992. godine optuženi Momčilo Mandić imenovan za ministra pravosuđa i uprave koja činjenica je potvrđena i dokazom Tužilaštva broj T-82. Nadalje, dokumentom Tužilaštva broj T-83 jasno proizilazi da je optuženi de facto svoju funkciju počeo obavljati i prije verifikacije njegovog imenovanja, a što potvrđuje i akt Ministarstva pravosuđa i uprave Srpske Republike BiH od 01.05.1992. godine, kojim aktom je optuženi kao ministar pravosuđa i uprave predsjednicima oblasnih skupština dostavio odluke iz oblasti pravosuđa i tužilaštava, te u vezi tih odluka istima izdao naloge o poduzimanju potrebnih radnji među kojima su i radnje na uspostavljanju i osnivanju kazneno- popravnih organizacija na teritoriji Srpske Republike BiH. Funkciju ministra optuženi je obavljao sve do kraja decembra 1992. godine. Obaveze i odgovornosti optuženog kao ministra pravosuđa i uprave, ističe tužilac, posebno u vezi sa osnivanjem i organizacijom kazneno- popravnih organizacija na teritoriji Srpske Republike proizilaze iz Zakona o ministarstvima koji je objavljen u „Službenom glasniku srpskog naroda u BiH broj 5 od 09.05.1992. godine, što je dokaz Tužilaštva broj T-85, te odluka vršilaca dužnosti predsjednika Republike od 01.05.1992. godine, iz kojih je jasno vidljivo da su Ministarstvo pravosuđa i uprave i posebno ministar imali posebne ovlasti u pogledu određivanja unutrašnje organizacije kazneno-popravnih

organizacija, osnivanja odjeljenja za pritvor, te imenovanja i razrješenja odgovornih osoba u kazneno-popravnim organizacijama. Iz ovih činjenica proizilazi i zaključak da je optuženi kao ministar pravosuđa i uprave Srpske Republike BiH, odnosno potom Republike Srpske tj. kao osoba sa najvećom odgovornošću u Ministarstvu, bio odgovoran za organizaciju i funkcionisanje svih kazneno-popravnih organizacija koje su ili nastavile sa radom osnivanjem Srpske Republike BiH ili su bile osnovane i organizovane tokom perioda nakon uspostavljanja Srpske Republike BiH.

U zaključku svojih završnih riječi tužilac navodi da iz svih provedenih dokaza optužbe proizilazi da je na području grada Sarajeva i opštine Foča tokom širokog i sistematičnog napada došlo do namjernog i teškog uskraćivanja osnovnih prava prije svega, zatvaranje, odnosno teško oduzimanje fizičke slobode suprotno osnovnim pravilima Međunarodnog prava, lišavanja drugih osoba života, fizička zlostavljanja i nanošenja teških povreda tijelesnog integriteta, prisilni nestanci, kao i sva druga nečovječna djela koja su učinjena isključivo u namjeri nanošenja ozbiljnih fizičkih i psihičkih povreda, odnosno narušenja zdravlja. Ove činjenice ukazuju da je nad civilnim osobama nesrpske nacionalnosti, a koje su bile pod ingerencijom optuženog, počinjen progon koji je čisto bio zasnovan na političkoj, nacionalnoj, etničkoj i vjerskoj osnovi. Nadalje, Tužilac navodi da se može sasvim pouzdano zaključiti da je optuženi uzimajući u obzir funkciju sa koje je djelovao, te općenito autoritet kojeg je imao svijesno poduzimao radnje koje su bile upravljene ka planiranju, pokretanju i činjenju radnji koje su bile usmjerene na progon civilnog nesrpskog stanovništva, kao i radnji kojima je pomagao i podstrekavao druge osobe, posebno njemu podređene da u okviru svojih dužnosti takođe poduzimaju radnje koje su usmjerene na progonu civilnog nesrpskog stanovništva koji je bio isključivo baziran na različitoj nacionalnoj i vjerskoj pripadnosti. Time je isti u cijelosti individualno krivično odgovoran za poduzete radnje prema zatočenicima koji su prošli kroz kazneno-popravne organizacije njemu podređene, a koje su imale sve karakteristike logora, a kako je to propisano odredbom člana 180. stav 1. KZ BiH. Isti je također odgovoran i za samo poduzimanje radnji prema zatočenicima od strane njemu podređenih lica, iz razloga što je isti sigurno za takve radnje znao, ali je namjerno propustio da poduzme nužne i razumne mjere kojima bi spriječio činjenje takvih radnji, te iako je potom saznao za činjenje takvih radnji nije poduzeo ništa da počinioci budu kažnjeni, kako je to propisano odredbom člana 180. stav 2. KZ BiH.

Na kraju izlaganja završne riječi, tužilac se osvrnuo i na izloženi ekspozit eksperta Međunarodnog javnog i ustavnog prava, profesora doktora Zorana Pajića. Krajnji zaključak eksperta, po navodima tužioca, je da je optuženi bio nadležan i formalno odgovoran za izvršavanje obaveza iz Zakona o ministarstvima, te da je u uslovima neposredne ratne opasnosti, njegova odgovornost kao nosioca državne funkcije za primjenu principa Međunarodnog ratnog prava i teške povrede Međunarodnog humanitarnog prava bila izuzetno zaoštrena. Stoga se ministri i članovi Vlade Srpske Republike, a među njima i optuženi kao ministar pravosuđa i uprave, mogu smatrati najodgovornijim za primjenu prava uopšte.

Slijedom svega prednjeg navedenog, tužilac smatra da provedeni dokazi ukazuju na sasvim jasan i pouzdan zaključak o krivičnoj odgovornosti optuženog za krivična djela koja mu se stavljaju na teret iz kojih razloga Sudećem vijeću predlaže da optuženoga oglasi krivim i kazni po Zakonu, a da prilikom utvrđenja vrste i visine kazne Vijeće ne uzme niti jednu olakšavajuću okolnost koja bi bila na strani optuženog, jer kao takva nijedna ne postoji. Dok nasuprot tome postoji cio niz otežavajućih okolnosti, koje mogu uticati na vrstu, a posebno na visinu kazne. Prije svega treba se cijeliti bezobzirnost i upornost koju je optuženi iskazao u činjenju radnji koje predstavljaju obilježja djela koja mu se stavljaju na teret, a posebno treba cijeliti veoma teške posljedice koje su proizašle iz počinjenih djela, te slijedom svega navedenog tužilac predlaže da se optuženom izrekne kazna dugotrajnog zatvora.

2. Završna riječ odbrane

U uvodnom dijelu zajedničke završne riječi branioci su istakli da praksa Suda BiH u vezi sa primjenom Krivičnog zakona BiH je ne samo neprihvatljiva, već i nezakonita. Odbrana, naime, ne mijenja stav o obavezi primjene blažeg zakona, bez obzira na odluku Ustavnog suda BiH br. AP 1785/06 da se primjenom KZ BiH iz 2003. godine ne vrši povreda odredbe Evropske konvencije koja garantuje primjenu osnovnog načela *nullum crimen nulla poena sine lege*.

Odbrana je istakla svoj stav u pogledu činjeničnog stanja i primjene krivičnog zakona sa dva polazišta, sa polazišta dosljednog poštivanja principa zakonitosti u krivičnom postupku, kako je i propisano članom 2. ZKP BiH, i principa zakonitosti u primjeni materijalnog prava, kako je to propisano članom 3. KZ BiH, te sa polazišta neprihvatljive prakse Suda BiH

u primjeni KZ BiH, proglašene odlukom od 24.01.2003. godine, kojom se princip zakonitosti ne poštuje i nameću se odluke van zakona i opće prihvaćenih načela krivičnog prava. Nadalje, odbrana je mišljenja da sudeće vijeće neće moći zasnovati svoju odluku na dokazima koji su uzeti protivno odredbi člana 2. stav 2. ZKP BiH, a to su nezakonito pribavljeni dokazi, kao što su presretnuti telefonski razgovori, brošure kojima se ne zna izdavač i autor, i sl.

Odbrana se osvrnula i na primjenu jednog od osnovnih principa krivičnog prava koji je sadržan i u odredbi člana 4. KZ BiH i koji se odnosi na vremensko važenje krivičnog zakona. Odbrana smatra da se van svake sumnje ima primijeniti krivični zakon koji je važio u vrijeme izvršenja radnji, a to je Krivični zakon bivše SFRJ, koji je kao preuzeti zakon važio i u Republici BiH nakon njenog priznanja kao samostalne države. Dakle, 1992. godine, u vrijeme radnji optuženog Momčila Mandića, važio je izmijenjeni KZ SFRJ, te se ima smatrati da je u to vrijeme u BiH najteža kazna bila kazna zatvora od 20 godina i na taj način su stvoreni uslovi da se taj zakon primjenjuje kao najblaži za učinioca. Nadalje, odbrana je istakla da je član 4a ZKP-a BiH propisan samo kao mogućnost primjene Zakona u odnosu na poštivanje principa *nullum crimen sine lege* u pogledu zakonom propisanih krivičnih djela i primjene međunarodnog prava, ali da odredba člana 4a ne omogućava izricanje kazne teže od 20 godina, jer ne propisuje ništa što bi se odnosilo na mogućnost izricanja kazne. U međunarodnom pravu kazne nisu propisane i ne mogu se naknadno propisivati, a pogotovo se ne mogu izricati kazne koje su teže od kazni propisanih u navedeno vrijeme na teritoriji na kojoj su se događaji odvijali.

U odnosu na tačku 1. optužnice odbrana smatra da je teško razgraničiti radnje optuženog, jer iste nisu precizno navedene, te se ne zna kojim radnjama i kada je optuženi počinio krivično djelo Zločin protiv civilnog stanovništva iz člana 173. stav 1. tačke c) ili e) u vezi sa članom 180. stav 1. KZ BiH koje mu se optužnicom stavlja na teret, posebno jer se u optužnici daje opis radnji koje ukazuju i na stav 1. i stav 2. člana 180. KZ BiH, a kvalifikacija se vrši samo po stavu 1. navedenog zakonskog propisa. Odbrana ističe i to da tužilac nije naveo nijedan dokaz na osnovu kojeg se može zaključiti da je optuženi Momčilo Mandić na bilo koji način planirao izvršenje protivzakonitog zatvaranja i nečovječnog postupanja prema civilnim osobama, kako se navodi u tački 1. optužnice, već je sve ostalo u domenu pretpostavki tužioca da je zbog političke i profesionalne aktivnosti dokazano i da je planirao napad na Školski centar na Vracama.

Nadalje, ističe se da je tužilac bio dužan da dokaže da je postojao oružani sukob, ali i između koga je sukob postojao i kada je postojao, što, po mišljenju odbrane, tužilac nije učinio. Odbrana u tom smislu navodi da je dokazano da je sukob je počeo 05.04.1992. godine, što je tužilac prihvatio u izmijenjenoj optužnici, dakle, prije nego što je došlo do međunarodnog priznanja BiH kao nezavisne države, te da su se svi događaji odvijali u bivšoj SR BiH, a ne u R BiH. Nadalje, do sukoba je došlo između dvije naoružane grupe koje su pripadale istom MUP-u, a nije, kako je tvrdio tužilac, do sukoba došlo između oružanih snaga jedne države i pobunjeničkih oružanih snaga, jer u to vrijeme nema države R BiH, a nema ni pobunjeničkih oružanih snaga.

Odbrana smatra i to da tužilac nije izveo dovoljno dokaza kako bi dokazao svoju tvrdnju da je optuženi Momčilo Mandić rukovodio napadom na Školski centar na Vracama, bez obzira na tvrdnju pojedinih svjedoka Tužilaštva da su oni smatrali da je optuženi komandovao i koordinirao aktivnosti oko napada. Nadalje, odbrana se osvrnula i na činjenicu da se optuženom Momčilu Mandiću stavlja na teret u tački 1. optužnice da je počinio Zločin protiv civilnog stanovništva, ali da tužilac nije dokazao da su prisutni u školskom centru u Vracama bili civili. Naime, odbrana tvrdi da je u centru pored velikog broja đaka srednje škole MUP-a bilo više od 170 „kursista“, već iskusnih policajaca koji su bili naoružani i koji su branili Centar više od tri sata, te da ta lica koja su učestvovala u sukobu na strani Školskog centra nemaju svojstvo civila i da bilo šta što je učinjeno prema njima ne može biti krivično djelo učinjeno protiv civilnog stanovništva. U skladu sa navedenim, odbrana ističe i da se napad na Termiz Dževada od strane optuženog ne može smatrati napadom na civila, te i ako bi se uzelo da je bilo kratkog fizičkog kontakta, onda bi se moglo smatrati da je motiv takvog napada bila zabrinutost za brata Mlađena koji se nalazio u Centru, a ne neki drugi razlog koji bi se mogao podvesti pod elemente krivičnog djela koje mu se stavlja na teret.

Odbrana je istakla još i to da tužilac nije uspio dokazati da je optuženi Momčilo Mandić odgovoran i za transport jedne grupe lica na Pale gdje su fizički maltretirani, zato što nije utvrđeno da je on bio nadređeni tim licima koja su tukla Termiz Dževada i ostale zarobljenike. Dokazi su pokazali, odbrana navodi, da optuženi nije bio prisutan u domu Mjesne zajednice niti na Palama, te da nije mogao znati šta se dešavalo nakon završetka sukoba u

Školskom centru, jer je napustio to područje sa bratom odmah po njegovom pojavljivanju iz Centra.

Tačkama 2. (2a, 2b, 2c, 2d), 3. (3a, 3b, 3c, 3d, 3e) 4. (4a, 4b, 4c, 4d) optužnice tužilac stavlja na teret optuženom Momčilu Mandiću krivično djelo Zločin protiv čovječnosti iz člana 172. stav 1. tačka a), e), f) i k) ZKP BiH. Odbrana smatra da tužilac ne samo da nije dokazao sve što se optuženom stavlja na teret, nego i da veći dio toga nije ni dokazivao.

Naime, odbrana navodi da nijedan svjedok Tužilaštva nije mogao da se izjasni ko je naredio njihovo hapšenje niti ko je određivao gdje će biti smješteni ili prebačeni, te da su svi dokazi odbrane ukazivali da su te odluke o njihovom hapšenju donošene na nivou Kriznih štabova ili kasnije Povjereništva, koja su kasnije preko opštinskih komisija za razmjenu zatvorenika imala uticaj na sudbinu tih ljudi, što je uočeno i od najviših organa vlasti RS. Svi su svjedoci samo pretpostavljali da ih je vojska zarobila, ali im nije bilo poznato ko je bio nadležan da odlučuje o njihovoj daljoj sudbini.

Nadalje, odbrana navodi da optuženi Momčilo Mandić ni na koji način nije mogao biti upoznat sa statusom i uslovima smještaja i ishrane ratnih zarobljenika, te da su dokazi pokazali ko je imao ingerenciju nad njima, a to su Vogošćanska brigada, Ratni krizni štab srpske opštine Vogošća ili Ratno povjereništvo, te je jasno da optuženi ne može biti krivično odgovoran ni za jedno djelo koje mu stavlja na teret tačkama 2.-4. optužnice. Odbrana dalje navodi da optuženi Momčilo Mandić nije mogao biti odgovoran za događaje u KPD Foča, u koji nije mogla da uđe ni komisija Ministarstva pravde, jer im to vojne vlasti nisu dozvolile, te da nijedan svjedok optužbe ne vezuje optuženog za ove događaje, a svjedok Rašević jasno je potvrdio da Mandić nije imao nikakvog doticaja sa ovim KP domom, što proizilazi i iz činjenica koje je vijeće prihvatilo kao presuđene u predmetu Krnojelac MKSJ-a.

Na kraju završnih riječi odbrana ističe da tužilac nije dokazao da je optuženi Momčilo Mandić počinio krivično djelo koje mu se optužnicom stavlja na teret, te predlaže da se optuženi oslobodi optužbe.

3. Završna riječ optuženog

Optuženi tačku 1. optužnice razdvaja od ostale tri, jer se uloga optuženog za radnje u tački 1. u potpunosti razlikuje od uloge za radnje u tačkama 2., 3. i 4. optužnice.

Po mišljenju optuženog, u tački 1. optužnice činjenice su neistinite i ničim nisu dokazane. Moraju postojati materijalni elementi i elementi svijesti lica koje rukovodi napadom kršeći odredbe ratnog prava i običaja ratovanja, a niti jedan element ne postoji.

Optuženi smatra da nije postojao oružani sukob dana 05. aprila 1992. godine u SR BiH, bilo kog oblika ili karaktera. Nadalje, u momentu sukoba na Vracama Termiz Dževad, Balić Husein, Mašović Meho i druga lica nisu bili civili. Bili su naoružani, u maskirnim uniformama, te u iskopanim rovovima i zaklonjeni u zgradama Centra, spremni da po svaku cijenu brane Centar od bilo čijeg ulaska ili napada. U ovom sukobu, dalje ističe optuženi, niko od onih koji su branili ulazak u Centar policiji za Specijalne namjene SR BiH, nije poginuo, ranjen, niti je kome prilikom tog sukoba zdravlje teško narušeno. Osvrćući se na navode da su Termiz Dževad, Balić Husein, Hidović Ibrahim, Mašović Meho, Levi Nermin, Švabić Šimo, Karajica Mirza i Bukvić Samir maltretirani i tučeni od strane Vojne policije prilikom prevoza prema Palama i u fiskulturnoj dvorani na Palama, optuženi naglašava da na ove okolnosti nisu saslušani oštećeni Hidović Ibrahim, Levi Nermin, Švabić Šimo, Karajica Mirza i Bukvić Samir, tako da ostaju samo tvrdnje Termiz Dževada i Balić Huseina o maltretiranju u vožnji na Pale. Po mišljenju optuženog, Termiz Dževad i Balić Husein su isključivi krivci, te glavni organizatori odbrane Centra. Optuženi zaključuje da su Termiz Dževad i Balić Husein bili zabrinuti za svoje živote i eventualnu odgovornost, pa su stoga govorili neistinu o svom tretmanu, te se može shvatiti da je njihova priča usmjerena na ličnu zaštitu.

Element svijesti u odnosu na napad i povređivanje civila također nije ispunjen. Optuženi navodi da je njegovom svijesti dominirala velika zabrinutost za život brata Mladena koji se nalazio u Centru u momentu napada. Optuženi je po pojavljivanju brata odmah napustio lice mjesta i ni na koji način nije učestvovao u napadu.

U tačkama 2., 2 (a., b., c. i d.), 3., 3 (a., b., c., d. i e.) i 4. i 4 (a., b., c. i d.) optužnice Tužilaštvo tereti optuženog da je odgovoran po funkciji ministra pravosuđa i uprave koju je obavljao u periodu maj-decembar 1992. godine

za zatvaranje ne-Srba, uglavnom Muslimana u kazneno popravni organizacijama. Optuženi tvrdi da su i ovi navodi optužnice neistiniti. U prilog ovome ističe utvrđene činjenice u presudi MKSJ u predmetu Krnojelac Milorad, u kojoj je utvrđeno da je ingerencije nad zarobljenim licima ne-Srbima imala Komanda Sarajevskog-Romanijskog korpusa, a nad licima koji su se nalazili pod istragom ili na izdržavanju kazne nadležni redovni sud ili Ministarstvo pravosuđa i uprave. Nadalje, optuženi navodi da je iz materijalnih dokaza vidljivo da je i u KPD „Butmir“ kao i u Domu u Foči svu vlast držala Vojna komanda i jedino je ona odlučivala o tome koja će lica biti razmjenjena ili zadržana u prostorijama Doma.

Optuženi tvrdi da Ministarstvo pravosuđa i uprave, kao civilni organ državne uprave u stanju neposredne ratne opasnosti, nije imalo nikakve ingerencije nad zarobljenim ne-Srbima, bili oni ratni zarobljenici ili civili. U prilog ovoj tvrdnji govori Naredba o primjeni Međunarodnog prava u Republici Srpskoj.¹ Ministar Vojni je donio uputstvo o postupanju sa zarobljenim licima.² U uputstvu je navedeno da prema zarobljenim ne-Srbima koji se tretiraju kao zarobljena lica, ne lica na izdržavanju kazne ili u pritvoru po nadležnom istražnom sudiji Redovnog suda, postupaju isključivo vojska, njeni organi bezbjednosti i policija. Uputstvo daje, između ostalog, odobrenje Vojsci da zarobljena lica može koristiti za građevinske i druge radove, što je Vojska i koristila.

Na kraju završnih riječi optuženi ističe da je, analogno činjenicama utvrđenim već navedenom presudom u predmetu Krnojelac u vezi sa KPD Foča, isti odnos vojnih vlasti prema zatvorenim licima bio i u KPD „Butmir“ koji do sada nije nigdje procesuiran. Međutim, prema sličnim činjenicama utvrđenim u presudi u predmetu Krnojelac, kada Vojska zauzme objekte doma, ostvaruje vlast nad zatvorenim ne-Srbima.

C. Procesne odluke suda

1. Odluke o zaštiti svjedoka

Dana 22.06.2006. godine sudija za prethodni postupak odredio je³ zaštitne mjere za ukupno četiri svjedoka u ovom predmetu. Ovim rješenjem su svi

---

¹ Dokaz br. O-54.

² Uputstvo Ministra odbrane objavljeno u Službenom glasniku br. 9/92, dokaz br. T-219.

³ Rješenje broj X-KRN-05/58 od 22.06.2006. godine

lični podaci zaštićenih svjedoka, prava imena i prezimena, te ostali lični podaci proglašeni povjerljivim.

Dana 15.11.2006. godine, tužilac je podnio prijedlog vijeću da odredi mjeru isključenja javnosti kao zaštitnu mjeru za svjedoka čije svjedočenje je bilo predviđeno za taj dan. Nakon rasprave sa stranama i svjedokom, vijeće je odlučilo, uzimajući u obzir princip proporcionalnosti, da ne posegne za mjerom isključenja javnosti, nego za blažom mjerom, mjerom zaštite identiteta dodjeljivanjem pseudonima svjedoku.

Dana 20.12.2006. godine i 16.01.2007. godine, na prijedlog tužioca, odobrene su mjere zaštite identiteta svjedokâ. Svjedocima su dodijeljeni pseudonimi a javnost je bila isključena sa ročišta samo prilikom uzimanja ličnih podataka svjedoka.

Dana 17.01.2007., dva svjedoka su svjedočila pod pseudonimima koje je odredio sudija za prethodni postupak 22.06.2006. godine. Ročište je bilo otvoreno za javnost.

Dana 25.01.2007. dva svjedoka svjedočila su pod pseudonimima koje je odredio sudija za prethodni postupak 22.06.2006. godine. Ročište je bilo otvoreno za javnost.

Dana 20.03.2007. godine, vijeće je prihvatilo prijedlog odbrane da se svjedocima predviđenim za saslušanje taj dan odrede mjere zaštite i donijelo je odluku o zaštiti identiteta svjedoka koji su svjedočili pod pseudonimima.

Dana 15.05.2007. godine, na prijedlog Tužilaštva, vijeće je odredilo mjeru zaštite identiteta i fizičkog lika svjedoka i zabrane distribuiranja fotografije svjedoka medijima.

2. Odluka o isključenju javnosti

Od početka do kraja glavnog pretresa vijeće bi isključilo javnost sa ročišta da bi raspravilo i odlučilo o prijedlozima Tužilaštva i odbrane kojim su se tražile mjere zaštite svjedoka, što je detaljno obrazloženo u ranijim rješenjima o zaštitnim mjerama. Nakon završetka zatvorene sjednice, vijeće bi u opštim crtama obavijestilo javnost o predmetu rasprave i donesenoj odluci.

3. Odluka da se glavni pretres održi bez prisustva optuženog

Dana 10.01.2007. godine, Sud je zaprimio podnesak koji je upućen od strane pritvorenika Pritvorske jedinice na državnom nivou, u kojem obavještavaju Sud da u potpunosti podržavaju štrajk glađu lica kojima se sudi ili su osuđena za krivična djela ratnog zločina pred Sudom BiH, te da zbog nastale situacije nisu u mogućnosti prisustvovati suđenjima.

Dana 11.01.2007. godine, Sud je obaviješten od strane ovlaštenog službenika Pritvorske jedinice na državnom nivou⁴ da je optuženi Momčilo Mandić odbio da pristupi na glavni pretres, jer je ustrajao na štrajku glađu zbog nezadovoljstva što Sud BiH primjenjuje KZ BiH umjesto KZ SFRJ.

Tužilac je usmeno podnio prijedlog da se glavni pretres nastavi i bez prisustva optuženog, te da se ispituju svjedoci koji su pristupili za taj dan.

Branioци optuženog su se usprotivili prijedlogu, predlažući da se glavni pretres odloži, jer bi saslušanje svjedoka bez prisustva optuženog ugrozilo njegovo pravo na odbranu. Vijeće je donijelo odluku da se postupak nastavi bez prisustva optuženog u slučaju njegovog neopravdanog odbijanja da pristupi zakazanom ročištu. Vijeće je također odlučilo da odloži glavni pretres kako bi se optuženi obavijestio o toku postupka i o odluci vijeća, te da bi se dobila informacija o njegovom stavu vezano za dalji tok postupka. Nakon obavljenog razgovora sa optuženim, branioци su izjavili da se optuženi solidariše sa odlukom ostalih pritvorenika o štrajku glađu i da se svojim pravom da prisustvuje pretresima do daljnjeg neće koristiti.

Sud je smatrao da je njegovo odbijanje da pristupi zakazanom ročištu na koje je blagovremeno i uredno pozvan neopravdano, uzeo u obzir činjenicu da je bio upoznat sa odlukom vijeća, pa je odlučio da se glavni pretres održi i bez njegovog prisustva.

Naime, optuženi Momčilo Mandić bio je upoznat da se protiv njega vodi krivični postupak. Odbijanje optuženog da pristupi zakazanom ročištu predstavljalo je svjesno ponašanje koje očigledno ometa i odlugovlači postupak. Nedolazak optuženog ne predstavlja ništa drugo nego svojevoljan izbor optuženog da ne pristupi. S obzirom da se optuženi nalazi u pritvoru, njegovo prinudno dovođenje nije primjenljivo samo da bi se osiguralo

---

⁴ Službena zabilješka br. 11/07 od 11.01.2007. godine.

njegovo prisustvo i uspješno vođenje krivičnog postupka. Stoga je u konkretnom slučaju bilo cjelishodnije uredno i blagovremeno obavijestiti optuženog da će se suđenje nastaviti, da će njegov branilac pristupiti suđenju, da će biti obaviješten o toku suđenja koje će se održati bez njegovog prisustva i poučiti ga da može pristupiti suđenju kada god to bude želio.

Ovakav stav poznat je i u međunarodnoj praksi. Tako je npr. Međunarodni krivični sud za Ruandu (MKSJ)⁵ u vezi sa svojevolumnim izborom optuženog da ne pristupi na ročišta, ukoliko je optuženi blagovremeno informisan o suđenju, ne spriječava vođenje postupka bez prisustva optuženog, jer u tom slučaju isto ne predstavlja povredu Statuta MKSJ niti povredu njegovih ljudskih prava.

Zabrana suđenja *in absentia* propisana Međunarodnim paktom o građanskim i političkim pravima, član 14. i Evropskom konvencijom o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda (EKLJP), član 6. također nije apsolutna.

Evropski sud za ljudska prava prije svega nalazi da, iako to nije izričito navedeno u stavu 1. člana 6. EKLJP, predmet i svrha ovog člana, posmatranog kao cjeline, pokazuju da osoba „optužena za krivično djelo“ ima pravo da učestvuje u krivičnom postupku. Šta više, tačke (c), (d) i (e) stava 3. garantuju svakome „ko je optužen za krivično djelo“ minimalna prava za koja je teško zamisliti kako se ista mogu ostvariti ukoliko optuženi ne prisustvuje suđenju⁶.

U vezi člana 6. EKLJP, Sud smatra da, u slučaju kada optuženi ne želi pristupiti svom suđenju, sljedeće okolnosti moraju biti uzete u razmatranje: da li je optuženi obaviješten o optužbi protiv njega; da li je optuženi blagovremeno pozvan na suđenje; da li je optuženi neopravdano odsutan, odnosno, da li se svojevolumno i nedvojbeno odrekao prava da prisustvuje suđenju⁷, te da li je branilac prisutan.

U ovom slučaju, optuženi je upoznat sa krivičnim postupkom koji se protiv njega vodi. Optuženi je uredno i na vrijeme pozvan na zakazana ročišta. Upozoren je i upoznat o posljedicama svog nedolaska na zakazano ročište.

---

⁵ Tužilac protiv Jean-Bosco Barayagwiza, predmet br. ICTR-97-19-T.

⁶ Vidjeti presudu Suda u predmetu Colozza od 12.02.1985. stav 27

⁷ Vidjeti npr. presudu Suda u predmetu FCB protiv Italije od 28.08.1991. godine, stav 29-36; Presudu Suda BiH u predmetu Stanković br. X-KRŽ-05/70.

On je svojevrijedno odlučio i izričito saopštio svoju odluku da se neće koristiti svojim pravom da prisustvuje glavnom pretresu.

Nakon što je štrajk glađu okončan, optuženi je dana 26.01.2007. godine pristupio na zakazani nastavak glavnog pretresa.

4. Odluke o prihvatanju utvrđenih činjenica kao dokazanih

4.1 Po prijedlogu

Dana 05.02.2007. godine, sudeće vijeće je donijelo rješenje kojim je usvojilo prijedlog odbrane i Tužilaštva Bosne i Hercegovine⁸, utemeljen na članu 4. Zakona o ustupanju predmeta od strane MKSJ Tužilaštvu BiH i korištenju dokaza pribavljenih od strane MKSJ u postupcima pred sudovima u BiH (Zakona o ustupanju), koji se odnosi na prihvatanje kao dokazanih činjenica koje su utvrđene pred MKSJ.

Naime, članom 4. Zakona o ustupanju propisano je da, „nakon saslušanja stranaka, sud može *proprio motu* ili na prijedlog jedne od stranaka, odlučiti da prihvati, kao dokazane, činjenice koje su utvrđene pravosnažnom odlukom u drugom postupku pred MKSJ-om“. Zakon o ustupanju ne propisuje kriterije koji moraju biti zadovoljeni da bi se određena činjenica smatrala „presuđenom“. Međutim, nakon što je ispitalo relevantne činjenice, a imajući u vidu pravo optuženog na pravično suđenje, vijeće je primijenilo kriterije koje je uspostavio MKSJ⁹.

Prema pomenutim kriterijima MKSJ¹⁰, činjenica o kojoj je presuđeno u jednom predmetu može biti primljena na znanje u drugom predmetu ukoliko je: jasna, konkretna i može se identifikovati, ograničena na zaključke o činjenicama i ne uključuje pravne karakterizacije, pobijana je na suđenju i spada u dio presude koji nije bio predmet žalbe ili je o njemu konačno presuđeno u žalbenom postupku ili je pobijana na suđenju, a sada spada u dio presude koji je predmet žalbe, ali spada u pitanja koja u žalbenom postupku nisu sporna. Nadalje, ista ne smije potvrđivati krivičnu odgovornost optuženog, te se ne može zasnivati na sporazumima o priznanju

⁸ Broj: KT-RZ-42/05 od 20.10.2006. godine

⁹ Vidjeti odluku od 28.02.2003. godine u predmetu Tužilac protiv Momčila Krajišnika.

¹⁰ Ovim kriterijima se dopunjuje pravilo 94 stav b (Formalno primanje na znanje) Pravilnika o postupku i dokazima MKSJ.

krivnje u ranijim predmetima i uticati na pravo optuženog na pravično suđenje.

Zakon o ustupanju je *lex specialis*, te se kao takav može primijeniti u postupcima pred Sudom BiH, a što ni odbrana nije sporila. Prema ocjeni suda, osnovna svrha člana 4. Zakona o ustupanju je efikasnost i ekonomičnost sudskog postupka. Bez obzira na to, Sud je također imao u vidu da primjeni ove zakonske odredbe treba pristupiti oprezno, odnosno, da te činjenice ne dovode u pitanje pravičnost postupka, te da ne inkriminišu optuženog na direktan ili indirektan način. Ukoliko jedan od ovih uslova nije ispunjen utvrđene činjenice ne mogu biti prihvaćene kao dokazane.

Prema ocjeni suda, nižepobrojane utvrđene činjenice u cjelosti ispunjavaju pomenute kriterije.

Stoga je vijeće, na prijedlog Tužilaštva, prihvatilo kao dokazane sljedeće činjenice utvrđene u **presudi MKSJ broj IT-98-29-T od 05.12.2003. godine u predmetu protiv Stanislava Galića:**

1. U septembru 1991. godine Glavni odbor SDS-a predložio je osnivanje srpskih autonomnih oblasti, nakon čega je prva takva oblast bila oblast Romanija-Birač na području Sarajeva. (par. 194, str. 65)
2. Dana 09. januara 1992. godine, proglašena je Srpska Republika BiH s ciljem da dio BiH stupi u konfederaciju sa SFRJ ili da se objavi odcjepljenje od BiH i pripajanje SFRJ. Po proglašenju Srpske Republike BiH prvih nekoliko mjeseci 1992. godine po cijeloj BiH i u većini od 10 sarajevskih opština osnovane su uz organe R BiH i paralelni srpski organi (par.195, str. 66)
3. Početkom marta 1992. godine na raznim lokacijama u BiH izbio je međunacionalni sukob. (par. 196. str.66)
4. Sarajevo je sačinjavalo 10 opština: Stari Grad, Centar, Novo Sarajevo, Novi Grad, Vogošća, Ilidža, Pale, Ilijaš, Hadžići i Trnovo. (par. 198, str.33)
5. Oružani sukob u Sarajevu je izbio snažnom pucnjavom i napadom na Školu Ministarstva unutrašnjih poslova u Vracama. (par. 199, str. 66)

6. Dana 02.05.1992. godine izvršen je veliki napad na centar Sarajeva. (par. 200, str. 67)
7. Dana 12.05.1992. godine Skupština Republike Srpske naredila je osnivanje Vojske Republike Srpske i imenovala generala Ratka Mladića za načelnika Generalštaba, a koji je dana 22.05.1992. godine naredio osnivanje Sarajevsko-romanijskog korpusa. (par. 201, str. 68)
8. Od maja mjeseca do septembra 1992. godine obje strane nastavile granatiranje vojnih i civilnih ciljeva unutar grada Sarajeva s tim što su borbe bile intezivne i surove. (par. 202, str. 70)
9. U vrijeme na koje se odnosi optužnica (10.09.1992. godine – 10.08.1994. godine) grad Sarajevo je bio izložen dugotrajnom i snažnom granatiranju (par. 210, str. 73)
10. U periodu na koji se odnosi optužnica (10.09.1992.godine-10.08.1994.godine) Sarajevsko-romanijski korpus redovno je gađao bolnicu Koševo za koju se znalo da je civilni zdravstveni objekat i time prouzrokovli smrt i ranjavanje civila koji su se nalazili u bolnici, značajno oštetili infrastrukturu te bitno umanjili sposobnost te medicinske ustanove da pruža njegu bolesnicima. (par. 509, str. 208)
11. Grad Sarajevo je žestoko granatiran tokom 1992. i 1993. godine. (par. 561., str. 231.)
12. Krajnja svrha kampanje snajperskog djelovanja i granatiranja bila je usmjerena protiv civila u Sarajevu. (par. 576., str. 237.)
13. U sukobu u Sarajevu veliki je broj civila smrtno stradao ili je ranjen. (par. 581. str. 239.)
14. Grad Sarajevo je bio pod žestokom paljbom od septembra do decembra mjeseca 1992. godine. (par. 590. str. 243.)
15. U periodu na koji se odnosi optužnica (10.09.1992.godine-10.08.1994.godine) od strane Sarajevsko-romanijskog korpusa izvršen je niz napada na civile u dijelovima Sarajeva pod kontrolom Armije BiH koji napadi su izvršeni s konkretnim ciljem i predstavljali su

kampanju snajperskog djelovanja i granatiranja usmjerenu protiv civila. (par. 594. str. 245.)

16. U periodu na koji se odnosi optužnica (10.09.1992. godine-10.08.1994. godine) izvršen je napad usmjeren protiv civilnog stanovništva, a radi se o rasprostranjenom ili sistematskom napadu. (par. 598. str. 246.)

Vijeće je takođe prihvatilo kao dokazane sljedeće činjenice utvrđene u presudi MKSJ broj IT-97-25-T od 15.03.2002. godine u predmetu protiv Milorada Krnojelca:

1. Dana 08. aprila 1992. godine izbio je oružani sukob u gradu Foča. (par. 20., str. 9)
2. Nakon vojnog zauzimanja Foče napad na nesrpsko civilno stanovništvo se nastavio. (par. 22., str. 10)
3. Naselja u napadu su se sistematski uništavala. (par. 31., str. 13)
4. Tokom mjeseca aprila 1992. godine vojnici Užičkog korpusa iz Srbije su upravljali objektom KP doma u Foči da bi tokom slijedećih sedmica prenijeli vlast na domaće Srbe. (par. 40., str. 16.)
5. Protivzakonito hapšenje i zatvaranje muškaraca nesrpskih civila sprovedeno je masovno i sistematski, stotine muškaraca Muslimana kao i drugih nesrpskih civila, su zatočeni u KP domu Foča, a da nisu optuženi ni za kakvo krivično djelo. (par. 41., str. 16.)
6. Uslovi zatočeništva u KP domu Foča za civile nesrpske nacionalnosti su bili ispod svake zakonske norme o postupanju sa civilima tokom oružanog sukoba. Nesrpski zatočeniци nisu dobijali dovoljno hrane, zbog čega su mnogi od njih znatno izgubili na težini, držani su u prostorijama koje nisu bile grijane. (par. 43., str. 16-17)
7. Higijenski uslovi u KP domu su bili jadni, a medicinska njega neadekvatna. (par. 44., str. 17.)

8. Mnogi zatočnici u KP domu su podvrgnuti prelaćivanju i drugim oblicima zlostavljanja. (par. 46., str. 17.)
9. Mnogi zatočnici nesrpske nacionalnosti izvedeni iz KP doma tokom perioda koji obuhvata optužnica (april 1992. godine-avgust 1993. godine) radi navodne razmjene ili obavljanja poslova kao što je branje šljiva od kojih se mnogi nisu vratili i više ih niko nije vidio.(par. 48., str. 18.)
10. Protjerivanje, razmjena ili deportacija nesrpskih zatočenika u KP domu predstavljalo je završnu fazu srpskog napada na nesrpsko civilno stanovništvo u opštini Foča. (par. 49., str. 18.)
11. Držanje u zatočeništvu nesrpskih zatočenika u KP domu te djela i propusti koji su tamo počinjeni jasno su povezani sa rasprostranjenim i sistematskim napadom na nesrpsko civilno stanovništvo u opštini Foča. (par. 50., str. 18)
12. U periodu na koji se odnosi optužnica (april 1992. godine-avgust 1993. godine) u Foči je postojao oružani sukob. (par. 61., str. 22.)
13. Optuženi Krnojelac Milorad je bio na položaju vršioca dužnosti upravnika KP doma u Foči do 17. jula 1992. godine kada ga je Momčilo Mandić, ministar pravosuđa Srpske Republike BiH, službeno imenovao u upravnika. (par. 96. str. 38.)
14. Ugovor o iznajmljivanju koji je potpisao Milorad Krnojelac odnosio se samo na korištenje imovine KP doma od strane vojske dok je on i dalje imao sva ovlaštenja koja su pripadala položaju upravnika KP doma prije izbijanja sukoba. (par. 96., str. 38.)
15. Optuženi Krnojelac kao privremeni upravnik, a tako i kao upravnik, je bio odgovoran Ministarstvu pravde, a samo u određenoj mjeri vojnoj komandi. (par. 104., str. 46.)
16. Nijedan civil nesrpske nacionalnosti nije uhapšen na osnovu valjanog naloga za hapšenje. (par. 119., str. 54.)

17. Nijedan zatočenik u KP domu nije bio informisan o razlogu zbog kojeg je lišen slobode, o uslovima zatočenja i o eventualnoj mogućnosti puštanja na slobodu. (par. 120., str. 55)
18. Muslimani i drugi nesrpski zatočnici u KP domu bili su proizvoljno lišeni slobode. (par. 122., str. 56.)
19. U periodu od aprila 1992. godine do jula 1993. godine nesrpskim zatočenicima u KP domu su nametnuti surovi i bijedni životni uslovi. (par. 133., str. 60.)

Vijeće je takođe prihvatilo kao dokazane sljedeće činjenice utvrđene u presudi MKSJ broj IT-96-23-T od 22.02.2001. godine u predmetu protiv Dragoljuba Kunarca:

1. U periodu na koji se odnosi optužnica (juli-novembar 1992. godine) srpske snage su izvršile napad širokih razmjera uperen protiv muslimanskog civilnog stanovništva, koji je napad obuhvatio opštinu Foča. (par. 570., str. 189.)
2. Napad koji je izvršen na civilno stanovništvo opštine Foča je imao karakter sistematskog napada. (par. 578., str. 191.)

Nadalje, vijeće je prihvatilo kao dokazane sljedeće činjenice koje su utvrđene u presudi u predmetu protiv Milorada Krnojelca koje su prihvaćene kao utvrđene i u presudi protiv Momčila Krajišnika:

1. U KPD „Foča“ Muslimani nisu bili zatvoreni ni po kakvoj zakonskoj osnovi niti je nastavak njihovog pritvora bio predmet razmatranja. Niko od njih nije bio optužen niti mu je bilo suđeno (par. 642, str. 235)
2. Tokom prvih sedmica nakon izbijanja sukoba KPD „Foča“ je obezbjeđivao Užički korpus JNA da bi se 18. ili 19.04.1992. godine bivši stražari iz KP doma vratili na vršenje svoje dužnosti (par. 643, str. 235)
3. Milorad Krnojelac kao upravnik koji je zvanično imenovan od strane Ministarstva pravde dana 17.07.1992. godine odgovarao je Ministarstvu pravde, a samo u izvjesnoj mjeri i vojnoj komandi (par. 644., str. 235)

4. Zatvorenici u KPD „Foča“ su morali trpjeti surove uslove života jer su držani u pretrpanim prostorijama bez grijanja i odgovarajuće hrane, bez kapaciteta za održavanje higijene uz nedovoljnu zdravstvenu zaštitu. Mnogi od njih su drastično smršali i imali druge zdravstvene probleme (par. 646, str. 236).

Vijeće je takođe prihvatilo i sljedeće činjenice utvrđene u presudi protiv Momčila Krajišnika:

1. U KPD „Foča“ za vrijeme njihovog saslušanja i u okviru svakodnevnog života mnogi zatvorenici su bili vrijeđani, prijećeno im je i brutalno su bili maltretirani od strane stražara i ljudi izvan logora. Neki od zatvorenika su izvođeni na prisilni rad. Mnogi zatvorenici su ubijeni, a posebno 17. ili 18.09.1992. godine kada je najmanje 35 zatvorenika odvedeno iz KP doma i ubijeno. (par. 647, str. 237)
2. Zatvorenici iz KP doma su odvođeni na razmjenu među kojima je jedna grupa oko 30.08.1992. godine od približno 55 muškaraca povedena na razmjenu u Crnu Goru odakle je njihov autobus presretnut i vraćen u KP dom gdje je grupa podijeljena na dvije manje grupe nakon čega je 20 mlađih muškaraca odvedeno i niko ih više nikad nije vidio. (par. 650, str. 238)

Nadalje, na prijedog odbrane vijeće je prihvatilo kao dokazane sljedeće činjenice utvrđene u presudi u predmetu Galić:

1. Oružani sukob izbio je nakon što je Evropska zajednica 6. aprila 1992. godine priznala BiH kao suverenu državu. (par. 199)

Vijeće je kao dokazane prihvatilo i sljedeće činjenice iz presude MKSJ broj IT-97-25-T u predmetu protiv Krnojelca:

1. Dana 8. aprila 1992. godine izbio je oružani sukob u gradu Foča. (par. 20)
2. Foča je pala u ruke Srba negdje između 15. i 18. aprila 1992. godine, kada su mnogi Muslimani koji su ostali u Foči za vrijeme borbi počeli da bježe. (par. 21)

3. Upravnik je imao najviši položaj u vlasti u KP domu i on je bio odgovoran za upravljanje cjelokupnim zatvorom. (par. 97)
4. KP dom je bio ustupljen vojsci za njihove potrebe, ugovorom o najmu koji je potpisao optuženi u svojstvu upravnika. (par.101)
5. Upravnik je i dalje imao ovlaštenje, koje je ponekad i koristio, da pokrene i preduzme disciplinske mjere protiv podređenih koji neprimjereno postupaju sa zatočenicima. (par. 102)
6. Upravnik je takođe i dalje imao nadležnost nad svim zatočenicima u KP domu. Kad su zatočeniци željeli riješiti neka bitna pitanja, uvijek su ih odvodili kod upravnika, a stražari KP doma jasno su im davali do znanja da je za njihovu dobrobit u konačnici odgovoran optuženi kao upravnik. (par. 102)
7. Optuženi je imao dužnost da obezbjedi da zatočeniци ne pobjegnu iz KP doma, bez obzira na nacionalnost. U tu svrhu optuženi je zatražio dodatno obezbjeđenje od Hercegovačkog korpusa i Teritorijalne odbrane Foča, dodatnu količinu nafte za osvjetljenje od Ministarstva privrede i polaganje mina u krugu KP doma od Ratnog predsjedništva. (par. 103)
8. Optuženi je vršio odgovornost nad nabavkom hrane i drugih potrepština za srpske i nesrpske zatočeničke. Pisao je raznim ustanovama u nastojanju da pribavi dodatnu hranu za sve u KP domu. (par. 103)
9. Optuženi je u odnosu na osuđeničke Srbe doista imao određene odgovornosti koje nije imao prema zatočenicima ne-Srbima. Optuženi je za te zatvorenike odgovarao Ministarstvu pravde kojem je podnosio preporuke za smanjenje kazne i uslovni otpust, na osnovu vladanja tih zatvorenika u KP domu. (par.104)
10. Optuženi je takođe mogao da informiše Taktičku grupu „Foča“ o osuđenim Srbima koji su htjeli da budu pušteni iz KP doma kako bi mogli da se pridruže borbenim jedinicama i dati preporuku koja lica bi u tu svrhu trebalo pustiti na slobodu. (par.104)

11. Ugovor o najmu sklopljen s vojskom imao je jedan važan aspekt – nadležna za donošenje odluke o tome koji će ne-Srbi biti zatočeni, a koji pušteni iz KP doma, bila je Vojna komanda, odnosno pobliže rečeno, komandant Kovač, a ne Ministarstvo pravde. S tim u vezi optuženi je imao obavezu da molbe za puštanje na slobodu tih zatočenika prosljeđuje Kriznom štabu ili Taktičkoj grupi „Foča“. (par.104)
12. Vojna komanda je mogla da odlučuje kojim će licima biti dozvoljen ulazak u KP dom. (par.104)
13. Puštanje na slobodu zatočenika ne-Srba bilo je u nadležnosti vojske i Kriznog štaba. (par.105)
14. U KP domu je nadležnost nad kontinuiranim zatočenjem osuđenih Srba imalo Ministarstvo pravde, a ne optuženi. (par. 106)
15. Zatočenicima ne-Srbima je pružena osnovna ljekarska njega. Medicinski tehničar Gojko Janković je dolazio u KP dom svakodnevno i trudio se da što više pomogne zatočenicima ne-Srbima. Ljekari iz bolnice Foča takođe su redovno obilazili KP dom. (par.140)
16. Optuženi:
  - (i) Nije pokrenuo istrage o navodima da se vrše premlaćivanja.
  - (ii) Nije preduzeo nikakve odgovarajuće mjere kojima bi obustavio premlaćivanje i zlostavljanje zatočenika od strane stražara... Nije naredio da prestanu tući zatočenike, niti je preduzeo odgovarajuće mjere koje bi licima koja nisu pripadala KP domu onemogućile da zlostavljaju zatočenike.
  - (iii) Sa svojim podređenima nije razgovarao o zlostavljanju zatočenika.
  - (iv) Nije kaznio stražare koji bi, da je sproveo istragu, bili identifikovani kao lica odgovorna za premlaćivanje, niti je preduzeo išta da se oni kazne.
  - (v) Njihove zloupotrebe nije prijavio višim organima. (par.318)

Prema tome, prijedlozi Tužilaštva i odbrane su prihvaćeni i činjenice su prihvaćene kao dokazane. Nadalje, ove činjenice prihvaćene kao dokazane sud je tretirao kao *presumptio juris et de jure*, te se one mogu pobijati u toku krivičnog postupka, ukoliko za to postoji dobar razlog i opravdan osnov

4.2 Po službenoj dužnosti

Pored toga, rješenjem od 05.07.2007. godine, Sud je, prema članu 4. Zakona o ustupanju, prihvatio kao dokazane činjenice utvrđene pred MKSJ u predmetu protiv Momčila Krajišnika u kojem je donesena odluka o primanju na znanje činjenica presuđenih u predmetu protiv Milorada Krnojelca. Ove činjenice su pobrojane u Dodatku 1 rješcnja od 05.07.2007. godine.

Sud je takođe isti kriterij primijenio i na činjenice koje su pobrojane u Dodatku 1 rješenja od 05.07.2007. godine, te cijeneći da su u cijelosti ispunjeni prihvaćeni kriteriji, sud je iste prihvatio kao dokazane. Iako se neke od prihvaćenih činjenica vremenski i prostorno ne odnose direktno na vremenski i prostorni okvir optužnice, sud je cijenio da su iste relevantne za ovaj krivični postupak jer se na osnovu istih stvari šira slika političkih, geografskih i kulturoloških okolnosti i činjenica koje su na posredan način u kauzalnoj vezi sa događajima koji su obuhvaćeni optužnicom. Rješenjem od 05.07.2007. godine niženavedene činjenice koje je utvrdio MKSJ prihvaćene su kao dokazane.

I. Istorijski i geografski kontekst

1. Stoljećima je stanovništvo Bosne i Hercegovine, više nego u bilo kojoj drugoj republici bivše Jugoslavije, bilo višenacionalno.¹¹
2. Srbi, Hrvati i Muslimani su činili najbrojnije etničke grupe u Bosni i Hercegovini.¹²
3. Prije nekoliko stoljeća, Srbi su podsticani da se nasele duž područja koje sada predstavlja sjevernu i zapadnu granicu Bosne i Hercegovine, a koje je u to vrijeme činilo vojnu granicu između Austro-Ugarske Carevine i njenih prethodnika, i otomanskih Turaka.¹³

---

¹¹ *Tužilac protiv Duška Tadića (predmet br. IT-94- I -1), presuda pretresnog v.jeća izrečena 07.05.1997. godine, par. 56.*

¹² *Ibid, par. 56-57.*

¹³ *Ibid,*

4. Brojno muslimansko stanovništvo u Bosni i Hercegovini duguje svoju vjeru i kulturu, a time i identitet, dugoj turskoj okupaciji za vrijeme koje su mnogi Slaveni prihvatili islamsku vjeru¹⁴.
5. Bosanski Hrvati žive uglavnom u jugozapadnom dijelu Bosne i Hercegovine koji se graniči s dalmatinskom obalom u Hrvatskoj.¹⁵
6. Godine 1991. oko 44% Bosanaca su bili Muslimani, 31% Srbi i 17% Hrvati.¹⁶
7. Tri zasebne jugoslovenske snage - ustaške snage izrazito nacionalističke Države Hrvatske, koju su podržavale sile Osovine, četnici, koji su bili srpske nacionalističke i monarhističke snage, i partizani, uglavnom komunisti i Srbi - borile su se jedna protiv druge u Drugom svjetskom ratu.¹⁷
8. Istovremeno su se četnici i partizani suprotstavljali njemačkim i talijanskim okupatorskim vojskama.¹⁸
9. Iako ni jedna od ove tri snage nije bila pretežno muslimanska, Muslimana je bilo u redovima i ustaša i partizana.¹⁹
10. Veliki dio teških i krvavih sukoba tokom Drugog svjetskog rata u Jugoslaviji odvijao se na području Bosne i Hercegovine.²⁰
11. Mnoga zlodjela protiv civila, naročito, ali ne isključivo, od strane ustaša protiv Srba počinjena su tokom Drugog svjetskog rata u Bosni i Hercegovini, i to posebno u graničnim područjima između Hrvatske i Bosne i Hercegovine, gdje su partizani bili izrazito aktivni.²¹

---

¹⁴ Ibid.,

¹⁵ Ibid.,

¹⁶ Ibid, *paragraf 57, Tužilac protiv Zejnila Delalića, Zdravka Mucića zvanog "Pavo", Hazima Delića, Esada Landže zvanog "Zenga", (predmet br. IT-96-21-1) (Presuda u predmetu Čelebići), presuda izrečena 16.11.1998. godine, paragraf 99.*

¹⁷ Tadić, *presuda pretresnog vijeća*, par. 61.

¹⁸ Ibid,

¹⁹ Ibid, .

²⁰ Ibid, par. 62.

²¹ Ibid, .

12. Nakon Drugog svjetskog rata, u opštini Prijedor, posebno u seoskim područjima, te tri etničke grupe (odnosno “nacionalnosti”), Srbi, Hrvati i Muslimani, uglavnom su živjele odvojeno tako da je u mnogim selima jedna od njih toliko dominirala da su sela uglavnom smatrana srpskim, hrvatskim ili muslimanskim.²²
13. U poslijeratnim godinama, negdje do 1991., odnosi među zajednicama u opštini Prijedor bili su relativno dobri i ljudi su razvijali prijateljstva uprkos etničkim i njima propratnim vjerskim razlikama i međusobno se ženili, tako da su, opšte uzev, vladali skladni odnosi.²³
14. Prema jugoslovenskom Ustavu iz 1946. zemlju je sačinjavalo šest republika: Srbija, Hrvatska, Slovenija, Bosna i Hercegovina, Makedonija i Crna Gora, te dvije autonomne oblasti, Vojvodina i Kosovo.²⁴
15. Prema jugoslovenskom Ustavu iz 1946. narodi u svim republikama, sem Bosne i Hercegovine, smatrani su posebnim narodima federativne Jugoslavije.²⁵
16. Bosna i Hercegovina bila je u jedinstvenom položaju jer, za razliku od ostalih jugoslovenskih republika, nije imala jednu većinsku etničku grupu.²⁶
17. Pošto Bosna i Hercegovina nije imala jednu većinsku etničku grupu, Ustavom nije bila priznata bosanska nacija kao posebna nacija (narod).²⁷
18. Međutim, kada je 1974. godine proglašen Ustav SFRJ, Muslimani Bosne i Hercegovine su priznati kao jedan od naroda federativne Jugoslavije.²⁸

---

²² Ibid, par. 64.

²³ Ibid, paragraf 64; Presuda u predmetu Čelebići paragraf 99.

²⁴ Ibid, paragraf 65; Presuda u predmetu Čelebići paragraf 91.

²⁵ Ibid,

²⁶ Ibid;

²⁷ Ibid;

²⁸ Ibid;

19. Za vrijeme Titove komunističke Jugoslavije obeshrabrivano je poštivanje vjerskih običaja.²⁹
20. Titov režim je oštro obeshrabrivao i razdorni nacionalizam i otvoreno zastupanje nacionalnog identiteta.³⁰
21. Uprkos nastojanju vlasti, stanovništvo je i dalje bilo vrlo svjesno takozvanog etničkog identiteta - srpskog, hrvatskog i muslimanskog.³¹
22. Teritorijalna podjela između katoličke i pravoslavne grane hrišćanstva historijski se vijekovima protezala kroz teritoriju bivše Jugoslavije.³²
23. Kada se Otomansko carstvo, ne zaustavljajući se nakon osvajanja Konstantinopolja, proširilo većim dijelom Balkana, promjenljiva granica između katoličkog hrišćanstva i islama, koja je takođe štitila brojno hrišćansko pravoslavno stanovništvo, obično se provlačila kroz Bosnu ili pored Bosne.³³

2. Raspad Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije

24. Poslije Titove smrti 1980. godine i uporedo sa sve težom privrednom krizom, počele su da se javljaju pukotine u jedinstvu savezne države.³⁴
25. Politički raspad bivše Jugoslavije počeo je krajem osamdesetih godina.³⁵
26. U jugoslovenskim republikama nacionalizam je preuzeo ulogu posebne vrste komunizma koji je zemlja dotad imala, ali su mnogi bivši komunistički rukovodioci i dalje ostali na vlasti.³⁶

---

²⁹ Ibid, paragraf 66.

³⁰ Ibid.

³¹ Ibid.

³² Ibid, paragraf 67.

³³ Ibid,

³⁴ *Predmet Čelebići, presuda pretresnog vjeća, par. 96.*

³⁵ *Tadić, presuda pretresnog vjeća, par. 70.*

³⁶ Ibid, par. 71.

27. Događaji u Srbiji i Sloveniji tokom 1988. i 1989. godine nagovijestili su predstojeću opasnost po jedinstvo federacije.³⁷
28. Na 14. kongresu Saveza komunista 1989. godine, srpski delegati pokušali su takođe da u korist republika s brojnijim stanovništvom, kao to je Srbija, principom jedna osoba jedan glas, izmijene osnovnu karakteristiku Ustava, to jest jednako pravo glasa republika.³⁸
29. Ponašanje srpskih delegata dovelo je do povlačenja slovenačkog rukovodstva iz Partije i odlaske predstavnika Hrvatske i Bosne i Hercegovine sa Kongresa.³⁹
30. Slobodan Milošević, tada već moćna politička ličnost u Srbiji, kao partijski rukovodilac, održao je govor na masovnom mitingu na mjestu same Kosovske bitke.⁴⁰
31. Slobodan Milošević je govorio na mjestu same Kosovske bitke kao zaštitnik i pokrovitelj Srba širom Jugoslavije, izjavljujući da neće nikom dozvoliti da bije srpski narod.⁴¹
32. Govor Slobodana Miloševića je uveliko ojačao njegovu ulogu karizmatskog vođe srpskog naroda u svakoj od republika, nakon čega se njegova moć naglo povećala.⁴²
33. U maju 1990. godine, u Sloveniji je na vlast stupila nova vlada nakon prvih višestranačkih izbora.⁴³
34. U decembru 1990. godine u Sloveniji je održan plebiscit na kome je ogromna većina glasala za nezavisnost od Jugoslavije.⁴⁴
35. Dana 25. juna 1991. godine Slovenija i Hrvatska proglasile su nezavisnost od Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije.⁴⁵

---

³⁷ Ibid, par. 72.

³⁸ Ibid.

³⁹ Predmet Čelebići, presuda pretresnog vijeća, par. 98.

⁴⁰ Predmet Tadić, presuda pretresnog vijeća, par. 72.

⁴¹ Ibid.

⁴² Ibid.

⁴³ Predmet Čelebići, presuda pretresnog vijeća, par. 98.

⁴⁴ Predmet Tadić, presuda pretresnog vijeća, par. 73.

⁴⁵ Ibid, par. 77; Predmet Čelebići, presuda pretresnog vijeća, par. 100.

36. Dana 19. decembra 1991, dva autonomna srpska područja u Hrvatskoj proglasila su se Republikom Srpska Krajina.⁴⁶
37. Nezavisnost Slovenije i Hrvatske, koju je Evropska zajednica konačno priznala 15. januara 1992. godine, vojno je osporila JNA.⁴⁷
38. Ideja “velike Srbije” veoma je stara, a isplivala je na površinu političke svijesti u obliku sličnom sadašnjem još prije 150 godina, te dobila zamah između dva svjetska rata. U sadašnjem obliku ta ideja obuhvata dva različita aspekta: prvo, uključivanje dvije autonomne pokrajine, Vojvodine i Kosova, u Srbiju; i drugo, proširenje tako uvećane Srbije, zajedno sa Crnom Gorom, na one dijelove Hrvatske i Bosne i Hercegovine u kojima živi brojno srpsko stanovništvo.⁴⁸
39. Srbija i Crna Gora su nastavile podržavati koncept savezne države, ne više pod starim nazivom, nego pod nazivom Savezna Republika Jugoslavija, koja bi bila isključivo pod srpskom dominacijom i sastavljena samo od Srbije i Gore.⁴⁹
40. Uspostavljanjem Savezne Republike Jugoslavije dovršen je raspad bivše Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije.⁵⁰
41. Državni socijalizam u Jugoslaviji su u stvari zamijenili nacionalizmi svake od republika bivše Jugoslavije, osim Bosne i Hercegovine u kojoj jedino nije postojala nijedna nacionalna većina.⁵¹

3. Bosna i Hercegovina — politički kontekst

42. Prvi slobodni višestranački izbori u Bosni i Hercegovini održani su 1990. kako za opštinske skupštine tako i za republičku skupštinu.⁵²
43. Najznačajnije političke stranke u Bosni i Hercegovini bile su: muslimanska Stranka demokratske akcije (SDA), Srpska

---

⁴⁶ Ibid.

⁴⁷ Ibid; Predmet Čelebići, presuda pretresnog vijeća, *par.* 100.

⁴⁸ Ibid, *par.* 85.

⁴⁹ Ibid 78; Predmet Čelebići, presuda pretresnog vijeća, *par.* 116.

⁵⁰ Ibid, *par.* 79.

⁵¹ Ibid.

⁵² Ibid, *par.* 81.

demokratska stranka (SDS) i Hrvatska demokratska zajednica (HDZ).⁵³

44. Na izborima kako za republičku skupštinu tako i za opštinsku skupštinu u Prijedoru, SDA je pobijedila SDS sa neznačajnom većinom glasova.⁵⁴

45. Rezultati izbora bili su, zapravo, odraz etničkog sastava stanovništva, jer je svaka etnička grupa glasala za svoju nacionalnu stranku.⁵⁵

46. U Bosni i Hercegovini Skupština je 15. oktobra 1991. objavila suverenost Republike.⁵⁶

47. Delegati bosanski Srbi u Skupštini Bosne i Hercegovine 24. oktobra 1991. proglasili su zasebnu Skupštinu srpskog naroda.⁵⁷

48. Bosna i Hercegovina je u martu 1992. proglasila svoju nezavisnost, nakon referenduma održanog u februaru 1992. godine pod pokroviteljstvom bosanskih Muslimana i izvjesnu podršku bosanskih Hrvata.⁵⁸

49. U februaru je održan referendum kojem su se protivili bosanski Srbi i oni su se u velikoj većini suzdržali od glasanja.⁵⁹

50. Dana 9. januara 1992. godine proglašena je Republika srpskog naroda Bosne Hercegovine (kasnije je taj entitet postao Republika Srpska), koja je trebalo da postane punopravna država ako Bosna i Hercegovina bude međunarodno priznata.⁶⁰

51. Evropska zajednica i Sjedinjene Američke Države priznale su nezavisnost Bosne i Hercegovine u aprilu 1992.⁶¹

---

⁵³ Ibid; Predmet Čelebići, presuda pretresnog vijeća, *par.* 98.

⁵⁴ Ibid; Predmet Čelebići, presuda pretresnog vijeća, *par.* 99.

⁵⁵ Ibid;

⁵⁶ Ibid, *par.* 78; Predmet Čelebići, presuda pretresnog vijeća, *par.* 105.

⁵⁷ Ibid;

⁵⁸ Ibid; Predmet Čelebići, presuda pretresnog vijeća, *par.* 106.

⁵⁹ Ibid.

⁶⁰ Ibid; Predmet Čelebići, presuda pretresnog vijeća, *par.* 105

⁶¹ Ibid; Predmet Čelebići, presuda pretresnog vijeća, *par.* 106.

52. Tako je formirana koaliciona vlada na čelu sa sedmočlanim državnim predsjedništvom, i Alijom Izetbegovićem, vođom SDA, kao prvim predsjednikom.⁶²
53. U republičkoj skupštini, saradnja između muslimanskih i srpskih političkih stranaka vremenom je postajala sve teža.⁶³
54. Koalicija republičke vlade raspala se u oktobru 1991. i potpuno je propala u januaru 1992.⁶⁴
55. Ubrzo nakon raspada višenacionalne federativne Jugoslavije uslijedio je raspad višenacionalne Bosne i Hercegovine, a time se povećala mogućnost za rat u Bosni i Hercegovini.⁶⁵
56. Pored toga, bosanski Srbi su se dobro sjećali svojih patnji pod rukom Hrvata za vrijeme Drugog svjetskog rata.⁶⁶
57. U septembru 1991. objavljeno je proglašenje nekoliko srpskih autonomnih oblasti u Bosni i Hercegovini, među kojima su bile Krajina, Romanija i Stara Hercegovina.⁶⁷
58. Bosanska krajina, kako se Srpska autonomna regija Krajina (ARK) prvobitno zvala, sastojala se od područja Banje Luke i okolnih opština u kojima su Srbi predstavljali značajnu većinu.⁶⁸
59. U novembru 1991. godine održan je plebiscit prije svega za bosansko srpsko stanovništvo pod pokroviteljstvom i u organizaciji SDS. Glasajući su dobili različite listiće zavisno od toga da li su ili nisu bili Srbi. Razlika među listićima bila je značajna. Pitanje na listiću za bosanske Srbe glasilo je: "Da li ste za odluku koju je 24. oktobra 1991. donijela Skupština srpskog naroda u Bosni i Hercegovini, po kojoj bi Srbi ostali u zajedničkoj državi Jugoslaviji koja bi obuhvatala Srbiju, Crnu Goru, Srpsku autonomnu oblast Krajinu,

---

⁶² Predmet Čelebići, presuda pretresnog vijeća, par. 99.

⁶³ Predmet *Tadić*, presuda pretresnog vijeća, par. 82.

⁶⁴ Ibid.

⁶⁵ Ibid, par.83.

⁶⁶ Ibid.

⁶⁷ Ibid, par. 97.

⁶⁸ Ibid, par. 98.

Srpsku autonomnu oblast Slavoniju, Baranju i zapadni Srem, te sve ostale koji žele ostati u takvoj državi?”⁶⁹

60. U tim oblastima, uključujući i opštinu Prijedor, članovi SDS-a koji su se nalazili na javnim funkcijama upostavili su u pojedinim slučajevima paralelne opštinske organe i zasebnu policiju.⁷⁰

61. U srpskim autonomnim oblastima osnovani su krizni štabovi kako bi preuzeli funkcije vlasti i opštu upravu u opštinama.⁷¹

62. Članovi tih kriznih štabova bili su vođe SDS-a, komandanti JNA u tim područjima, funkcioneri srpske policije i komandant srpske Teritorijalne odbrane.⁷²

63. Statut Autonomne regije Krajine predviđao je osnivanje kriznih štabova u slučaju rata ili neposredne ratne opasnosti.⁷³

64. Sukob između Srbije i Hrvatske koji je uslijedio nakon što je Hrvatska proglasila svoju nezavisnost u junu 1991., uveliko je doprinio povećanju napetosti između tri etničke grupe u Bosni i Hercegovini.⁷⁴

65. U martu 1992. Skupština srpskog naroda u Bosni i Hercegovini proglasila je Ustav Srpske Republike Bosne i Hercegovine i svoju republiku.⁷⁵

66. Televizija je direktno prenosila tu sjednicu Skupštine u martu 1992. godine.⁷⁶

4. Struktura Službi bezbjednosti u Republici Srpskoj

67. Službe bezbjednosti imale su sljedeći lanac komandovanja: ministar za unutrašnje poslove bio je na čelu službe na ministarskom nivou.

---

⁶⁹ Ibid, par 99; Predmet Čelebići, presuda pretresnog vijeća, par. 105.

⁷⁰ Ibid, par. 101.

⁷¹ Ibid, par. 103.

⁷² Ibid.

⁷³ Ibid.

⁷⁴ Ibid, par. 122.

⁷⁵ Ibid, par. 102.

⁷⁶ Ibid.

Sljedeći u lancu komandovanja bili su regionalni organi, a najrelevantniji za ovaj predmet je Centar službi bezbjednosti Banja Luka (CSB).⁷⁷

68. U periodu od 24. maja do 30. avgusta 1992. godine, na čelu CSB-a bio je Stojan Župljanin.⁷⁸

69. CSB se dijelio na dvije glavne službe, Službu državne bezbjednosti (SDB) i Službu javne bezbjednosti (SJB). Služba državne bezbjednosti bavila se obavještajnim radom. U Službi javne bezbjednosti bilo je nekoliko pod-sektora koji su se bavili, na primjer, kriminalistikom, saobraćajem, kadrovima, pasošima i stranim državljanima.⁷⁹

70. Simo Drljača je bio načelnik Stanice javne bezbjednosti u Prijedoru za vrijeme dok je postojao logor Omarska. Na čelu uniformisanog policijskog odjeljenja ove stanice bio je Dušan Janković, neposredno podređen Simi Drljači.⁸⁰

71. Komandir policijske stanice Prijedor Milutin Čađo bio je neposredno podređen Simi Drljači u lancu komandovanja za uniformisanu policiju odnosno miliciju.⁸¹

72. Pri policijskoj stanici Prijedor bile su tri strukture nižeg nivoa, odnosno "stanična odjeljenja". Željko Mejakić je bio komandir Staničnog odjeljenja Omarska, u kojem su bili zaposleni Kvočka i Radić.⁸²

5. Uloga JNA

73. SFRJ je uspostavila sistem odbrane poznat kao "opštenarodna odbrana", čija je svrha bila da se SFRJ zaštiti od napada spolja.⁸³

---

⁷⁷ Tužilac protiv Miroslava Kvočke i dr., predmet broj IT-98-30/1-T, presuda izrečena 02.11.2001. godine, (u daljem tekstu: Predmet Kvočka, presuda pretresnog vijeća), par. 26.

⁷⁸ Ibid.

⁷⁹ Ibid.

⁸⁰ Ibid, par. 27.

⁸¹ Ibid.

⁸² Predmet Kvočka, presuda pretresnog vijeća, par. 27

⁸³ Predmet Čelebići, presuda pretresnog vijeća, par. 93.

74. Prije raspada bivše Jugoslavije, jugoslovenske oružane snage obuhvatale su redovnu vojsku, mornaricu i vazduhoplovstvo, pod zajedničkim nazivom JNA, a sastojale su se od oficirskog kadra, podoficira i vojnika, te rezervnih snaga i teritorijalne odbrane (TO), koja nije bila u okviru JNA.⁸⁴
75. JNA je u potpunosti bila savezna sila, sa sjedištem u Beogradu.⁸⁵
76. U svakoj od republika postojao je TO, koji je finansirala dotična republika i koji je bio pod kontrolom ministra odbrane te republike.⁸⁶
77. JNA je bila snažna nacionalna vojska, koja je imala između 45.000 i 70.000 redovnih oficira i vojnika kao i 110.000-135.000 regruta koji su služili na kratkoročnijoj osnovi, a bila je opremljena svim vrstama konvencionalnog naoružanja i opreme koje posjeduju moderne evropske vojske.⁸⁷
78. Teritorijalne odbrane su bile opremljene uglavnom pješadijskim naoružanjem: puškama, lakim mitraljezima, artiljerijskim oružjem manjeg kalibra, minobacačima, protivpješadijskim minama i sličnim.⁸⁸
79. Teritorijalne odbrane nisu imale tenkove, a prevozna sredstva su im zavisila od raspoloživih sredstava republike kao i od toga koliko bi rashodovanih prevoznih sredstava dobile od JNA.⁸⁹
80. Svo oružje TO tradicionalno se skladištilo lokalno, u okviru svake opštine.⁹⁰
81. Početkom devedesetih godina tradicionalno dominantna zastupljenost srpskih oficira brzo se povećavala, tako da je ubrzo u JNA ostalo sasvim malo oficira koji nisu bili Srbi.⁹¹

---

⁸⁴ Predmet *Tadić*, presuda pretresnog vijeća, par. 105; Predmet *Čelebići*, presuda pretresnog vijeća, par. 94.

⁸⁵ Ibid.

⁸⁶ Ibid; Predmet *Čelebići*, presuda pretresnog vijeća, par. 94.

⁸⁷ Ibid, par. 105; Predmet *Čelebići*, presuda pretresnog vijeća, par. 94.

⁸⁸ Ibid.

⁸⁹ Ibid.

⁹⁰ Ibid, par. 107.

82. Od 1991. do početka 1992. srpska komponenta regruta u JNA je porasla sa nešto više od 35 posto na nekih 90 posto.⁹²
83. Dana 15. maja 1992. godine, Savjet bezbjednosti je svojom Rezolucijom 752 zahtijevao da u Bosni i Hercegovini sve spoljne intervencije od strane jedinica JNA odmah prestanu, te da se te jedinice ili povuku ili da se stave pod kontrolu vlade Republike Bosne i Hercegovine, ili da se rasformiraju i razoružaju.⁹³
84. Ostatak bivše JNA postaće vojska nove Savezne Republike Jugoslavije (Srbija i Crna Gora), pod nazivom VJ.⁹⁴
85. Formalno povlačenje JNA iz Bosne i Hercegovine izvršeno je 19. maja 1992.⁹⁵
86. VRS je zapravo bila proizvod raspada stare JNA i povlačenja njenih nebosanskih dijelova u Srbiju.⁹⁶
87. Oružje i oprema kojim je bila naoružana nova VRS bili su oni isti koje su jedinice imale dok su bile u sastavu JNA.⁹⁷
88. Vlada Bosne i Hercegovine, u kojoj su dominirali Muslimani, poručila je bosanskom stanovništvu da se ne odaziva na mobilizaciju JNA.⁹⁸
89. Vlada Republike Hrvatske je u oktobru 1991. JNA proglasila invazionom silom.⁹⁹
90. Početkom 1992. godine SDS se distancirala od zakonodavnih tijela i vlade nezavisne Republike Bosne i Hercegovine i osnovala je nezavisnu srpsku vladu Republike Srpske.¹⁰⁰

---

⁹¹ Ibid, par. 108.

⁹² Ibid, par. 109.

⁹³ Ibid, par. 113.

⁹⁴ Ibid, par. 114; Predmet Čelebići, presuda pretresnog vijeća, par. 117.

⁹⁵ Ibid, par. 115.

⁹⁶ Ibid.

⁹⁷ Ibid.

⁹⁸ Ibid, par. 122.

⁹⁹ Ibid, par. 123.

¹⁰⁰ Ibid, par. 124.

91. U julu 1991. godine, po nalogu štaba iz Beograda, JNA je od Republičkog sekretarijata za odbranu u Bosni i Hercegovini i od opština oduzela svu dokumentaciju koja se odnosila na regrutaciju, uključujući i svu evidenciju o vojnim obveznicima.¹⁰¹
92. Bosna i Hercegovina je bila izuzetno značajna baza za operacije JNA u Hrvatskoj u drugoj polovini 1991, a bosanski Srbi predstavljali su značajan izvor ljudstva i za JNA i za TO.¹⁰²
93. VRS je od JNA naslijedila oficire i ostalo ljudstvo, kao i značajne količine oružja i opreme, uključujući 300 tenkova, 800 oklopnih transportera i preko 800 komada teške artiljerije.¹⁰³
94. Iako su ti oficiri i podoficiri tada formalno bili pripadnici VRS, a ne bivše JNA, oni su nastavili primati plate od vlade Savezne Republike Jugoslavije (Srbija i Crna Gora).¹⁰⁴
95. Penzije od vlade Savezne Republike Jugoslavije (Srbija i Crna Gora) dobijali su i oni oficiri i podoficiri VRS-a koji su vremenom penzionisani.¹⁰⁵
96. Bivši komandant 2. vojne oblasti JNA, sa sjedištem u Sarajevu, general Ratko Mladić, postao je komandant VRS-a nakon objavljenog povlačenja JNA iz Bosne i Hercegovine.¹⁰⁶
97. Banjalučki korpus, 5. korpus bivše JNA, postao je sastavni dio VRS-a u Bosni i Hercegovini i nazvan je I. krajiški korpus, ali mu je komandant ostao isti, generalpotpukovnik Talić.¹⁰⁷
98. Ako isključimo pozadinske trupe, korpus je brojao oko 100.000 ljudi, u odnosu na mirnodopsko brojno stanje od 4.500 ljudi.¹⁰⁸

---

¹⁰¹ Ibid, par. 106.

¹⁰² Ibid.

¹⁰³ Ibid, par. 114.

¹⁰⁴ Ibid, par. 115.

¹⁰⁵ Ibid.

¹⁰⁶ Ibid, par. 118; Predmet Čelebići, presuda pretresnog vijeća, par. 117.

¹⁰⁷ Ibid, par. 120.

¹⁰⁸ Ibid.

99. Jedinice ovog korpusa učestvovala su u napadu na gradić Kozarac 24. maja 1992.¹⁰⁹

100. Početkom 1992. godine u Bosni i Hercegovini je bilo oko 100.000 vojnika JNA sa preko 700 tenkova, 1.000 oklopnih transportera, mnogo teškog naoružanja, 100 aviona i 500 helikoptera, sve pod komandom Generalštaba JNA u Beogradu.¹¹⁰

7. Opština Foča

Događaji koji su prethodili sukobu u Foči

327. Prema popisu stanovništva iz 1991. godine, opština Foča je prije rata imala oko 40.513 stanovnika, od kojih su 52% bili Muslimani.¹¹¹

328. U septembru 1991. godine proglašeno je nekoliko srpskih autonomnih oblasti u Bosni i Hercegovini.¹¹²

329. Grad i opština Foča nalaze se u Republici Bosni i Hercegovini (dalje u tekstu: Bosna i Hercegovina), jugoistočno od Sarajeva, blizu granice sa Srbijom i Crnom Gorom.¹¹³

330. Prema popisu stanovništva iz 1991. godine, Foča je imala 40.513 stanovnika: 51,6% Muslimana, 45,3% Srba i 3,1% stanovnika ostalih nacionalnosti.¹¹⁴

331. Premda su bila etnički miješana, za pojedina naselja u gradu Foči i sela u opštini Foča moglo se reći da imaju većinsko muslimansko odnosno srpsko stanovništvo.¹¹⁵

---

¹⁰⁹ Ibid.

¹¹⁰ Ibid, par. 124; Predmet Čelebići, presuda pretresnog vijeća, par. 113.

¹¹¹ Tužilac protiv Dragoljuba Kunarca i drugih, predmet br. IT-96-23-T i 23/1-T), presuda izrečena 22.02.2000. godine, (u daljem tekstu: Predmet Kunarac, presuda pretresnog vijeća) par. 47.

¹¹² Predmet Kvočka, presuda pretresnog vijeća, par. 11.

¹¹³ Tužilac protiv Krnojelca (predmet br. IT-97-25-Z), presuda izrečena 15.03.2002. (u daljem tekstu: Predmet Krnojelac, presuda pretresnog vijeća), paragraf 13.

¹¹⁴ Ibid.

¹¹⁵ Ibid.

332. Kao i u većem dijelu Bosne i Hercegovine, i u opštini Foča se početkom devedesetih godina sve jače osjećao uticaj međusobno suprotstavljenih nacionalističkih raspoloženja koja su pratila raspad Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije.¹¹⁶

333. Tenzije između dviju glavnih nacionalnih grupa u Foči raspirivale su Srpska demokratska stranka (dalje u tekstu: SDS) na strani Srba i Stranka demokratske akcije (dalje u tekstu: SDA) na strani Muslimana.¹¹⁷

334. Prije višestranačkih izbora u Foči 1990. godine međunacionalni odnosi bili su, čini se, relativno normalni, no, kasnije su stanovnici Foče počeli da se dijele po nacionalnosti i prestalo je međunacionalno druženje.¹¹⁸

335. I SDS i SDA organizovali su mitinge odnosno “promotivne skupove” u Foči, slične onima kakvi su se organizovali širom Bosne.¹¹⁹

336. Na skupu SDA-a bio je Alija Izetbegović, vođa bosanske SDA, dok je skup SDS-a privukao vodeće članove stranke poput Radovana Karadžića, Biljane Plavšić, Vojislava Maksimovića, Ostojića, Kilibarde i Miroslava Stanića. Na oba skupa dominirala je nacionalistička retorika.¹²⁰

337. U periodu neposredno prije izbijanja neprijateljstva, članovi rukovodstva SDS davali su razne izjave koje su bile neprijateljski intonirane prema muslimanskom stanovništvu.¹²¹

338. Maksimović je izjavio da su Muslimani najveći neprijatelji Srba. Karadžić je rekao da će se Bosna podijeliti po nacionalnoj osnovi ili će u protivnom jedan od naroda u njoj (misleći na etničke grupe) biti izbrisan s ovih prostora.¹²²

---

¹¹⁶ Ibid, par. 14.

¹¹⁷ Ibid.

¹¹⁸ Ibid.

¹¹⁹ Ibid, par. 15.

¹²⁰ Ibid.

¹²¹ Ibid.

¹²² Ibid.

339. Vođe SDS su takođe izjavile da će, ako oni stupe na vlast, politikom i ekonomijom u Foči upravljati samo Srbi.¹²³

340. U mjesecima koji su prethodili izbijanju sukoba u Foči, i Srbi i Muslimani počeli su da se naoružavaju lakim oružjem, premda to Muslimani nisu mogli uraditi tako brzo kao Srbi, pa su ovi potonji bili bolje pripremljeni za sukob.¹²⁴

341. Srbi su se u početku naoružavali potajno, dijeleći oružje noću iz kamiona ili u mjesnim privatnim firmama. Neposredno prije izbijanja sukoba Srbima se oružje otvoreno dijelilo.¹²⁵

342. Srbi su takođe počeli da razmještaju tešku artiljeriju po uzvisinama oko Foče, jer su raspolagali ne samo teškim naoružanjem koje je pripadalo JNA, već i naoružanjem Teritorijalne odbrane.¹²⁶

343. Upravni organi u Foči, kojima su ranije zajednički upravljali Muslimani i Srbi, u martu 1992. prestali su da funkcionišu, kako se i predviđalo.¹²⁷

344. Srbi su formirali odvojenu lokalnu političku strukturu, Srpsku skupštinu opštine Foča, a obje grupe osnovalc su krizne štabove po nacionalnoj osnovi.¹²⁸

345. Muslimanski Krizni štab bio je smješten u naselju Donje Polje u Foči.¹²⁹

346. Srpski Krizni štab funkcionisao je na jednoj lokaciji u srpskom naselju Čerežluk, a Miroslav Stanić, predsjednik SDS Foča, bio je predsjednik štaba i takozvani “prvi ratni komandant” u Foči.¹³⁰

347. Početkom aprila, političari SDS u Foči počeli su svakodnevno da se sastaju.¹³¹

---

¹²³ Ibid.

¹²⁴ Ibid, par. 16.

¹²⁵ Ibid.

¹²⁶ Ibid.

¹²⁷ Ibid, par. 17.

¹²⁸ Ibid, par. 16.

¹²⁹ Ibid, par. 17.

¹³⁰ Ibid.

348. Dana 7. aprila 1992. godine, nakon što je rukovodstvo SDS izvršilo pritisak, mjesna policija se podijelila po nacionalnoj osnovi i prestala da funkcionise kao neutralna snaga.¹³²

349. Neposredno prije izbijanja sukoba, Srbi su počeli da evakušu svoje porodice i djecu iz Foče, uglavnom u Srbiju ili Crnu Goru.¹³³

350. Neki Muslimani, uznemireni kretanjem svojih komšija Srba, kao i opštom napetošću u gradu, takođe su prije izbijanja sukoba pobjegli ili su evakuisali svoje porodice.¹³⁴

351. Premda su mnogi Muslimani imali prijatelje, komšije i rođake Srbe, mali broj njih je bio upozoren da predstoji napad. Odlazak iz Foče nije bio jednostavan čak ni za one koji su uspjeli da pobjegnu, uz česte vojne kontrolne punktove na pravcima do različitih destinacija.¹³⁵

352. Dana 8. aprila 1992. godine u Foči je izbio oružani sukob, istim slijedom događaja kao i u drugim opštinama.¹³⁶

353. Prije nego što je oružani sukob započeo, muslimanski civili su odstranjeni iz društvenog i profesionalnog života zajednice, nisu im isplaćivane plate ili im je rečeno da njihove usluge više nisu potrebne.¹³⁷

354. Većina muškaraca Muslimana je razoružana.¹³⁸

355. Uskoro je uslijedilo potpuno izopćenje Muslimana, pri čemu im je sloboda kretanja i okupljanja bila drastično ograničena.¹³⁹

356. Politička propaganda SDS postala je agresivnija, a incidenti nasilja i paljenja kuća češći.¹⁴⁰

---

¹³¹ Ibid.

¹³² Ibid.

¹³³ Ibid, par. 18.

¹³⁴ Ibid.

¹³⁵ Ibid.

¹³⁶ Ibid, par. 20.

¹³⁷ Predmet Kunarac, presuda pretresnog vijeća, par. 571.

¹³⁸ Ibid.

¹³⁹ Ibid.

¹⁴⁰ Ibid, par. 572.

357. Dana 7. aprila 1992. godine na ulicama je bilo srpskih vojnih snaga, a neki ljudi se nisu pojavili na radnom mjestu, iz straha od sve većih tenzija u gradu. Toga dana je mobilisano mnogo Srba i izdato im je oružje. Te noći Srbi su u Foči zauzeli radiostanicu, skladište mjesnog Doma zdravlja i magazin Teritorijalne odbrane u kojem je bilo uskladišteno oružje.¹⁴¹

Sukob u Foči

358. Dana 8. aprila 1992. godine u Foči je izbio oružani sukob između srpskih i muslimanskih snaga.¹⁴²

359. Dana 8. aprila 1992. godine u cijelom gradu postavljene su barikade.¹⁴³

360. Negdje između 08:30 i 10:00 sati počeo je glavni napad Srba na Foču, uz kombinovanu vatru iz pješadijskog naoružanja i granatiranje artiljerijom iz obližnjeg Kalinovika i Miljevine. Srpske snage činili su lokalni vojnici i vojnici iz Crne Gore i Jugoslavije, kao i paravojna formacija zvana "Beli orlovi".¹⁴⁴

361. Pucanje i granatiranje je uglavnom bilo usmjereno na naselja sa većinskim muslimanskim stanovništvom, naročito Donje Polje, ali su Srbi napadali i naselja sa miješanim stanovništvom poput Čohodor Mahale.¹⁴⁵

362. Uprkos muslimanskom otporu, koji se uglavnom sastojao od pješadije koncentrisane u Donjem Polju i Šukovcu, srpske snage nastavile su da zauzimaju dio po dio Foče, zauzevši na kraju i bolnicu i zatvorski objekat KP dom.¹⁴⁶

363. U vojnom napadu ranjen je veliki broj civila, većinom Muslimana.¹⁴⁷

---

¹⁴¹ Predmet krnojelac, presuda pretresnog vijeća, par. 19.

¹⁴² Ibid, par. 567.

¹⁴³ Ibid, par. 20.

¹⁴⁴ Ibid.

¹⁴⁵ Ibid.

¹⁴⁶ Ibid.

¹⁴⁷ Ibid.

364. Vojska bosanskih Srba i paravojne grupe izvršile su sistematski napad na civilno muslimansko stanovništvo opština Foča, Gacko i Kalinovik.¹⁴⁸

365. Radilo se o napadu širokih razmjera, a obuhvatao je period od aprila 1992. godine do februara 1993. godine.¹⁴⁹

366. Srpskim snagama je trebalo sedmicu dana da zauzmu Foču i još desetak dana da preuzmu potpunu kontrolu nad opštinom Foča.¹⁵⁰

367. Mnogi civili su se za vrijeme sukoba skrivali u svojim kućama, stanovima, podrumima svojih stambenih zgrada ili kod rođaka u drugim dijelovima grada; drugi su otišli iz Foče, misleći da će tako biti sigurniji.¹⁵¹

368. Mnogi Muslimani koji su se skrivali riješili su se ličnog naoružanja kako ne bi mogli da budu optuženi za učestvovanje u sukobu. Napad je trajao šest ili sedam dana, ali je najteže granatiranje bilo tokom prvih nekoliko dana kada je i nanesena najveća šteta.¹⁵²

369. Foča je pala u ruke Srba negdje između 15. i 18. aprila 1992. godine, kada su mnogi Muslimani koji su ostali u Foči za vrijeme borbi, počeli da bježe.¹⁵³

370. Nakon uspješnog vojnog zauzimanja Foče napad na nesrpsko civilno stanovništvo se nastavio.¹⁵⁴

371. Van grada, srpske snage su preduzimale vojne operacije u cilju zauzimanja i razaranja muslimanskih sela u opštini Foča.¹⁵⁵

372. Sela u opštini Foča bila su izložena napadima sve do početka juna.¹⁵⁶

---

¹⁴⁸ Predmet Kunarac, presuda pretresnog vijeća, par. 578.

¹⁴⁹ Ibid, par. 567 i 570.

¹⁵⁰ Ibid, par. 567.

¹⁵¹ Predmet Krnojelac, presuda pretresnog vijeća, par. 21.

¹⁵² Ibid.

¹⁵³ Ibid.

¹⁵⁴ Ibid, par. 22.

¹⁵⁵ Ibid.

373. Srpski vojnici slijedili su Muslimane koji su bježali prema Goraždu i zauzeli su skladište goriva JNA u Pilipovićima, gdje su se sklonili mnogi muslimanski civili. U skladištu su muškarce Muslimane odvojili od žena i djece.¹⁵⁷

374. Pošto su pronašli člansku kartu SDA na kojoj se nije vidjelo kome pripada, srpske snage su odabrale nekoliko muškaraca čija su imena bila na spisku i nasumice još nekoliko njih.¹⁵⁸

375. Ukupno su izdvojili devetoricu muškaraca i strijeljali ih. Jedan od njih je pobjegao, a jedan je preživio.¹⁵⁹

376. Kada su se gradovi i sela potpuno našli u njihovim rukama, srpske snage — vojska, policija, paravojne jedinice, a ponekad čak i srpski seljani, koristili su isti obrazac ponašanja: muslimanske kuće i stanove sistematski su pljačkali ili spaljivali, muslimanske seljane kupili i zarobljavali, a ponekad ih pritom i tukli ili ubijali.¹⁶⁰

377. Skoro svi preostali Muslimani, muškarci i žene iz Foče, Gackog i Kalinovika uhapšeni su, okupljeni, razdvojeni i zatvoreni ili zatočeni u nekoliko zatočeničkih centara kao što su Buk Bijela, srednja škola u Kalinoviku, "Partizan", Srednjoškolski centar u Foči i KP dom u Foči, i to po ustaljenom obrascu. Neki od tih ljudi su ubijeni, neki silovani ili teško pretučeni.¹⁶¹

378. Jedini razlog za takvo postupanje prema tim civilima bio je taj što su oni po svom etničkom porijeklu bili Muslimani.¹⁶²

379. Žene su držali u raznim zatočeničkim centrima, gdje su morale živjeti u nepodnošljivim higijenskim uslovima, gdje su zlostavljane na razne načine, to je za mnoge od njih uključivalo česta silovanja.¹⁶³

---

¹⁵⁶ Ibid, par. 23.

¹⁵⁷ Ibid.

¹⁵⁸ Ibid.

¹⁵⁹ Ibid.

¹⁶⁰ Predmet Kunarac, presuda pretresnog vijeća, par. 573.

¹⁶¹ Ibid, par. 577.

¹⁶² Ibid.

¹⁶³ Ibid, par. 574.

380. Srpski vojnici ili policajci dolazili bi u te zatočeničke centre, birali jednu ili više žena, izvodili ih i silovali. Mnoge žene i djevojke silovane su na taj način.¹⁶⁴

381. Neke od njih su iz tih zatočeničkih centara odvodili u privatne stanove i kuće, gdje su morale kuhati, čistiti i služiti srpske vojnike koji su tamo stanovali. Podvrgavane su i seksualnim zlostavljanjima.¹⁶⁵

382. Konkretno, civili Muslimani koji su bili zatočeni u školi u Kalinoviku, Srednjoškolskom centru u Foči i sportskoj dvorani "Partizan" držani su u nehigijenskim uslovima i bez tople vode.¹⁶⁶

383. Civili Muslimani koje su držali na tim mjestima nisu dobivali dovoljno hrane. Sloboda kretanja im je bila ograničena. Nije im bilo dozvoljeno da odlaze na neku drugu teritoriju niti da se vrate svojim kućama. Većina njihovih kuća spaljena je ili opljačkana. Bili su pod strahom i živjeli su u atmosferi zastrašivanja.¹⁶⁷

384. Sve to događalo se pred očima, sa punim znanjem, a ponkad i uz neposredno učešće lokalnih vlasti, posebno policije.¹⁶⁸

385. Načelnik policijskih snaga u Foči, Dragan Gagović, bio je kao jedan od ljudi koji su dolazili u te zatočeničke centre da izvode i siluju žene¹⁶⁹

386. Nakon višemjesečnog zatočeništva, mnoge žene su protjerane ili razmijenjene.¹⁷⁰

387. Neki muškarci su u zatočeništvu proveli čak dvije i po godine samo zbog toga to su Muslimani.¹⁷¹

388. Selo Brod, četiri kilometra udaljeno od Foče, napadnuto je 20. aprila 1992., pošto mjesne vlasti nisu odgovorile na zahtjev srpskog Kriznog štaba da se selo preda.¹⁷²

---

¹⁶⁴ Ibid.

¹⁶⁵ Ibid.

¹⁶⁶ Ibid, par. 575.

¹⁶⁷ Ibid.

¹⁶⁸ Ibid, par. 576.

¹⁶⁹ Ibid.

¹⁷⁰ Ibid, par. 577.

¹⁷¹ Ibid.

389. Srpske snage su zapalile muslimanska sela u okolini Miljevine, otprilike 18 kilometara od Foče, u smjeru Kalinovika i Sarajeva, i uhapsile muškarce, muslimanske civile.¹⁷³

390. Srpske snage su granatirale, napale pješadijom i zatim 4. ili 5. maja 1992. zauzele Jeleč, u blizini Miljevine, oko 22 kilometra od Foče.¹⁷⁴

391. Kad su srpske snage zapalile selo, stanovništvo je pobjeglo u obližnju šumu. Muslimani koji su ostali u svojim kućama ili su pokušali da pobjegnu poginuli su.¹⁷⁵

392. Drugi muškarci muslimanske nacionalnosti, mještani ovog sela, uhvaćeni su i zatočeni u kasarnama u Kalinoviku i Bileći, a zatim prebačeni u KP dom u Foči.¹⁷⁶

393. Iz Jeleča su se vidjele kuće u plamenu i ljudi kako bježe iz drugih sela.¹⁷⁷

394. Kuće Muslimana u Pilipovićima i u susjednom selu Paunci izgorjele su do temelja 25. ili 26. aprila 1992. godine.¹⁷⁸

395. Srpske snage su oko 28. aprila 1992. godine napale Ustikolinu iz koje su Muslimani nastojali da pruže otpor.¹⁷⁹

396. Nakon što su zauzele selo, srpske snage su zapalile kuće Muslimana. Odatle su nastavile da napadaju i razaraju muslimanska sela uz lijevu obalu Drine, nizvodno od Ošanice, a stanovništvo se razbježalo ili je poginulo.¹⁸⁰

---

¹⁷² Predmet Krnojelac, presuda pretresnog vijeća, par. 24.

¹⁷³ Ibid.

¹⁷⁴ Ibid.

¹⁷⁵ Ibid.

¹⁷⁶ Ibid.

¹⁷⁷ Ibid.

¹⁷⁸ Ibid, par. 25.

¹⁷⁹ Ibid.

¹⁸⁰ Ibid.

397. Srpske snage su 3. jula 1992. godine napale muslimansko selo Mješaji/Trošanj, smješteno između Foče i Tjentišta.¹⁸¹

398. Kad je napadnut Trošanj, nekolicina mještana Muslimana je još uvijek živjela u svojim kućama, ali su noću spavali u šumi i samo su se danju vraćali kući.¹⁸²

399. Bili su uplašeni jer su vidjeli kako gore druga muslimanska sela i znali su da su napadnuti zbog toga što su Muslimani.¹⁸³

400. U prvom napadu poginula su tri seljana, a nakon što je uhvaćena grupa od 50 seljana Muslimana, premlaćeno je i ubijeno još sedam mještana muškaraca.¹⁸⁴

401. Nakon što su Srbi zauzeli Foču i njenu okolinu, tamo je bio prisutan znatan broj srpskih vojnika i srpskih paravojnih formacija.¹⁸⁵

402. Čim su Srbi preuzeli vlast, uvedena su ograničenja za nesrpsko stanovništvo. Srpski vojnici su nazivali Muslimanc pogrdnim izrazom "baliija" i psovali ih prilikom hapšenja.¹⁸⁶

403. U aprilu 1992. godine Muslimanc su počeli da otpuštaju s posla i da ih sprečavaju da se jave na posao ili da ih od toga odvrćaju.¹⁸⁷

404. Iako je srpski Krizni štab naredio Srbima da se vrate na posao negdje krajem aprila ili početkom maja 1992. godine, Muslimanima to nije bilo dozvoljeno.¹⁸⁸

405. Nesrpskom stanovništvu kretanje je bilo ograničeno. Policijski automobil s razglasom obilazio je grad objavljujući da Muslimanima nije dozvoljeno kretanje gradom. Slična objava data je i putem radija.¹⁸⁹

---

¹⁸¹ Ibid, par. 26.

¹⁸² Ibid.

¹⁸³ Ibid.

¹⁸⁴ Ibid.

¹⁸⁵ Ibid, par. 27.

¹⁸⁶ Ibid.

¹⁸⁷ Ibid, par. 28.

¹⁸⁸ Ibid.

¹⁸⁹ Ibid, par. 29.

406. Istovremeno, srpsko stanovništvo moglo je slobodno da se kreće, osim za vrijeme policijskog časa od 20:00 do 06:00 sati koji je važio za sve stanovnike.¹⁹⁰

407. Muslimanima je bilo zabranjeno da se sastaju i isključene su im telefonske linije.¹⁹¹

408. U aprilu i maju 1992. godine Muslimani su u svojim stanovima u Foči živjeli kao u kućnom pritvoru, bilo zbog toga što su se skrivali ili zbog toga što su im tako naredili srpski vojnici.¹⁹²

409. Kuće poznate kao “Planika” i “Šandal” srpska vojska je koristila kao privremene zatočeničke centre.¹⁹³

410. Ljudi koji su htjeli da odu iz Foče morali su od SUP-a (Sekretarijata unutrašnjih poslova) da pribave odgovarajuće dozvole.¹⁹⁴

411. Uspostavljeni su vojni kontrolni punktovi na kojima se kontrolisao ulaz i izlaz iz Foče i okolnih sela.¹⁹⁵

412. Srpska vojna policija ili vojnici su u aprilu i maju 1992. godine izvršili pretres muslimanskih domaćinstava u potrazi za oružjem, novcem i drugim predmetima.¹⁹⁶

413. Srpske kuće nisu pretresane, ili su u najboljem slučaju površno pretraživane.¹⁹⁷

414. Muslimanima je naredeno da predaju oružje, dok su Srbi svoje oružje mogli zadržati.¹⁹⁸

---

¹⁹⁰ Ibid.

¹⁹¹ Ibid.

¹⁹² Ibid.

¹⁹³ Ibid.

¹⁹⁴ Ibid.

¹⁹⁵ Ibid.

¹⁹⁶ Ibid, par. 30.

¹⁹⁷ Ibid.

¹⁹⁸ Ibid.

415. Muslimanska privatna preduzeća su opljačkana ili spaljena, ili im je konfiskovana oprema.¹⁹⁹

416. Naselja su u napadu sistematski uništavana. Tokom borbi za kontrolu nad gradom srpski vojnici su palili muslimanske kuće, ali i nakon što je grad zauzet.²⁰⁰

417. Spaljeno je Donje Polje, naselje Šukovac sa većinskim muslimanskim stanovništvom, a spaljene su i muslimanske kuće u Kamerici i u Granovskom Sokaku.²⁰¹

418. Stara gradska četvrt Prijeka čaršija, sa svojom tržnicom u orijentalnom islamskom stilu, spaljena je na 12. aprila 1992. godine ili oko tog datuma.²⁰²

419. Jednom prilikom su pronađene razorene muslimanske kuće pored jednog nedirnutog srpskog stana na čijim vratima je stajala poruka "Srpski stan — ne pali".²⁰³

420. Dok su muslimanske kuće gorjele, vatrogasna kola štitila su srpske kuće.²⁰⁴

421. Sa drugih muslimanskih kuća skidan je građevinski materijal, ili su dodijeljene Srbima koji su ostali bez svog doma.²⁰⁵

422. Nekoliko džamija u gradu i u opštini Foča spaljeno je ili na drugi način razoreno.²⁰⁶

423. Džamija Aladža iz 1555. godine, koja je bila pod zaštitom UNESCO-a, dignuta je u vazduh, a džamija u naselju Granovski Sokak je uništena.²⁰⁷

---

¹⁹⁹ Ibid.

²⁰⁰ Ibid, par. 31.

²⁰¹ Ibid.

²⁰² Ibid.

²⁰³ Ibid..

²⁰⁴ Ibid.

²⁰⁵ Ibid, par. 32.

²⁰⁶ Ibid, par. 33.

²⁰⁷ Ibid.

424. Džamija u Jeleču je spaljena, a minaret je uništen. ²⁰⁸
425. Srpski vatrogasci stajali su po strani i gledali kako džamije gore. ²⁰⁹
426. Nakon što su Srbi zauzeli Foču, srpski vojnici i vojna policija tukli su nesrpsko civilno stanovništvo. ²¹⁰
427. Civile bi tukli nakon hapšenja i dok bi ih iz gradskih naselja ili sela u opštini prevozili do zatočeničkih objekata. ²¹¹
428. Jednom prilikom je jedan srpski vojnik teško pretukao tri pacijenta u Fočanskoj bolnici, udarajući ih nogama i stolicom, kada je saznao da su Muslimani. Premlaćivanje je prekinuto tek kada je intervenisao jedan ljekar i pozvao policiju. ²¹²
429. Sredinom juna 1992. godine, oko 27 civila muslimanske nacionalnosti, većinom žena i djece, ubijeno je u etnički miješanom nasciju Čohodor Mahala. ²¹³
430. Civili su ubijani i u Jeleču, Mješaji/Trošnju i Pilipovićima. ²¹⁴
431. Leševi nekih drugih civila viđeni su kako plutaju Drinom. Zatočnici KP doma koji su poslani na radove na obalu rijeke morali su daskama i štapovima da guraju leševe nizvodno. ²¹⁵
432. Ne-Srbe su hapsili širom opštine Foča. Muškarce Muslimane bi okupili na ulici, odvojili od žena i djece i od srpskog stanovništva. ²¹⁶
433. Drugi su uhapšeni u svom stanu ili u kući prijatelja i rođaka, odvedeni s radnog mjesta ili bi ih izvukli iz bolničkih kreveta. ²¹⁷

---

²⁰⁸ Ibid.

²⁰⁹ Ibid.

²¹⁰ Ibid, par. 34.

²¹¹ Ibid.

²¹² Ibid.

²¹³ Ibid, par. 35.

²¹⁴ Ibid..

²¹⁵ Ibid.

²¹⁶ Ibid, par. 36.

²¹⁷ Ibid.

434. Mnogi uhapšeni Muslimani su za vrijeme sukoba zatočeni u vojnim magazinima Teritorijalne odbrane u Livadama.²¹⁸

435. Oko 14. ili 15. aprila 1992. godine u centru Foče su uhapšeni Muslimani i nekoliko Srba.²¹⁹

436. Srbima je nakon nekoliko sati dopušteno da odu kućama, a Muslimani su morali da ostanu.²²⁰

437. Civili Muslimani iz drugih dijelova Foče su između 14. i 17. aprila 1992. godine hapšeni i zatvarani u Livadama. Među njima je bilo ljekara i medicinskog osoblja iz Fočanske bolnice.²²¹

438. Nekoliko zatočenika je prilikom hapšenja teško premlaćeno i povrijeđeno.²²²

439. Muslimanke su prebačene u Buk Bijelu, u srednju školu u Foči i u sportsku dvoranu "Partizan". Srpski vojnici su više puta silovali muslimanske žene i djevojke na tim lokacijama i drugdje.²²³

440. U početku je bilo na snazi vojno naređenje koje je sprečavalo građane da odlaze iz Foče. Međutim, većina nesrpskog civilnog stanovništva s vremenom je bila prisiljena da napusti Foču.²²⁴

441. U maju 1992. godine organizovani su autobusi koji su odvozili civile iz grada, a oko 13. augusta 1992. godine Muslimani koji su ostali u Foči, uglavnom žene i djeca, odvedeni su u Rožaje u Crnoj Gori.²²⁵

442. Dana 23. oktobra 1992. godine, grupa žena i djece iz opštine Foča, koji su mjesec dana bili zatočeni u sportskoj dvorani "Partizan", deportovani su autobusom u Goražde.²²⁶

---

²¹⁸ Ibid, par. 37.

²¹⁹ Ibid.

²²⁰ Ibid.

²²¹ Ibid, par. 38,

²²² Ibid.

²²³ Ibid, par. 39; Predmet Kunarac, presuda pretresnog vijeća, par. 575, 28, 31-37.

²²⁴ Ibid, par. 49.

²²⁵ Ibid.

²²⁶ Ibid.

443. Prilikom ekshumacija na području Foče, Državna komisija za traženje nestalih lica identifikovala je 375 tijela. Sva osim jednog pripadala su Muslimanima. To jedno tijelo pripadalo je Crnogorcu koji je bio oženjen Muslimankom.²²⁷

445. Ovaj napad je uključivao i sistematsko sakupljanje i zatvaranje civila nesrba, paljenje i uništavanje imovine nesrpskog stanovništva, uglavnom Muslimana, razaranje nekoliko džamija u gradu i opštini Foča, protivpravno lišavanje života civila ne-Srba, kao i mučenje i zlostavljanje mnogih muškaraca ne-Srba zatočenih u KP domu.²²⁸

446. Svi tragovi muslimanskog prisustva i kulture izbrisani su sa područja Foče.²²⁹

447. U januaru 1994. godine srpske vlasti su svoju potpunu pobjedu — “sticanje premoći” nad Muslimanima - krunisale mijenjanjem imena Foča u “Srbinje”, to doslovno znači “grad Srba”.²³⁰

Zatočenički logor KP dom, Foča

Pritvaranje nesrpskih civila u KP domu

462. Broj zatočenika u KP domu kretao se između 350 i 500, a katkada je dostizao i do oko 750 ljudi.²³¹

463. Muškarci Muslimani su po pravilu pritvarani, katkada u trajanju i do dvije i po godine.²³²

464. Neki od zatvorenika izvođeni su na prisilni rad, dok su drugi odvedeni i više nikada nisu viđeni.²³³

465. U KP domu hrane je bilo malo, higijenski uslovi bili su svedeni na minimum, nije bilo kreveta, osim madraca od spužve i čaršava kojih

---

²²⁷ Ibid.

²²⁸ Ibid, par. 61.

²²⁹ Predmet Kunarac, presuda pretresnog vijeća, par. 577.

²³⁰ Ibid.

²³¹ Ibid, 26.

²³² Ibid.

²³³ Ibid.

nije bilo dovoljno. Zatočenicima u KP domu hrana se nije mogla slobodno donositi.²³⁴

466. Provokacije, vrijeđanja, batinanja i druge vrste zlostavljanja bili su u KP domu uobičajeni.²³⁵

467. Dana 17. aprila 1992. godine svi muslimanski civili muškog pola zatočeni u Livadama prebačeni su u KP dom koji je prije sukoba služio kao zatvor. U to vrijeme su vojnici Užičkog korpusa iz Srbije upravljali ovim objektom da bi tokom sljedećih nekoliko sedmica prenijeli vlast na domaće Srbe.²³⁶

468. I drugi civili, ne-Srbi, iz opštine Foča takođe su protivpravno hapšeni i zatvarani u KP domu. Nekoliko njih je u KP dom stiglo premlaćeno i s teškim povredama.²³⁷

469. Protivzakonito hapšenje i zatvaranje nesrpskih civila, muškaraca, sprovedeno je masovno i sistematski. Stotine muškaraca Muslimana, kao i još nekoliko drugih nesrpskih civila, zatočeni su u KP domu, a da nisu optuženi ni za kakvo krivično djelo.²³⁸

470. Najviše zatočnika u KP domu, oko 500 do 600, bilo je u ljeto 1992. godine. Njihov broj se smanjivao od jeseni 1992. do 1993. godine, kada je ostalo svega 200-300 zatočenika. Otprilike u oktobru 1994. godine pušteni su i posljednji zatočnici, kojih je tada bilo manje od 100.²³⁹

471. Ljudi su tamo bili zatočeni u trajanju od četiri mjeseca do više od dvije i po godine.²⁴⁰

472. Iako je u KP domu bilo i nešto Srba, oni su tamo bili zatvoreni po zakonskoj osnovi pošto se radilo o licima osuđenim na sudovima prije izbivanja sukoba i licima pritvorenim zbog vojnih prekršaja iz vremena sukoba. Suprotno tome, ne-Srbi su bili pritvoreni bez ikakve zakonske

---

²³⁴ Ibid, 27.

²³⁵ Ibid.

²³⁶ Predmet Krnojelac, presuda pretresnog vijeća, par. 40.

²³⁷ Ibid.

²³⁸ Ibid, par. 41.

²³⁹ Ibid, fusnota 142.

²⁴⁰ Ibid, par. 41; Predmet Kunarac, presuda pretresnog vijeća, par. 26.

osnove, a njihov ostanak u zatočeništvu nije bio predmet nikakvog preispitivanja.²⁴¹

473. Osim nakratko u prvim danima zatočeništva u KP domu, muslimanski zatočnici nisu imali nikakvog kontakta sa spoljnim svijetom ili sa svojim porodicama, a (veoma dugo) ni sa Crvenim krstom. Srpske vlasti nisu nijednom preispitale zakonitost njihovog zatočeništva.²⁴²

474. Mnogi zatočnici su premlaćivani i povrgavani drugim oblicima zlostavljanja, ponekad bez ikakvog povoda, a ponekad je to bila kazna za sitne povrede zatvorskih propisa ili način iznuđivanja informacija i priznanja od njih.²⁴³

475. Drugi zatočnici su slušali krikove i zapomaganje onih koje su tukli i to bi ih sve ispunilo strahom. Mnogi su se u svoje ćelije vraćali s vidljivim ranama i modricama od premlaćivanja. Neki nisu danima mogli da hodaju ni da govore.²⁴⁴

Zatvaranje nesrpskih muškaraca u KP domu

476. Između 10. aprila 1992. i početka juna 1992. godine u cijeloj Foči i njenoj okolini izvršena su masovna hapšenja nesrpskih civila, muškaraca, uglavnom Muslimana., Muškarce su nakon hapšenja prebacivali u KP dom.²⁴⁵

477. Pored uglavnom civilne populacije u KP domu, tamo je bio i manji broj muslimanskih vojnika koje su držali u samicama, odvojeno od civilnih zatočenika Muslimana.²⁴⁶

478. Jedino lično obilježje koje je bilo prisutno u odluci da se ti muškarci zatoče jeste njihova nesrpska nacionalnost. Ogromna većina zatočenika bili su Muslimani.²⁴⁷

---

²⁴¹ Ibid, par. 438.

²⁴² Ibid, par. 42.

²⁴³ Ibid, par. 46.

²⁴⁴ Ibid.

²⁴⁵ Ibid, par. 116.

²⁴⁶ Ibid, par. 117.

²⁴⁷ Ibid, par. 118.

479. U obzir nisu uzimani ni starosna dob, ni zdravstveno stanje, ni civilni status. Starosna dob zatočenika kretala se od 15 do gotovo 80 godina.²⁴⁸

480. Među zatočnicima je bilo mnogo starijih osoba a među zatočnim muškarcima bila je i veća grupa bolesnih, ranjenih, hendikepiranih i mentalno poremećenih osoba.²⁴⁹

481. Nijedan od nesrpskih muškaraca nije bio uhapšen na osnovu važećeg naloga za hapšenje. Nijednom od zatočenika nije bio pokazan nalog za hapšenje kada su prvi put privedeni niti ih je iko usmeno obavijestio o razlozima hapšenja.²⁵⁰

482. Kada su zatočeni u KP dom, niko od zatočenika nije bio obaviješten o razlozima zatočenja, trajanju zatočeništva ili o bilo kakvoj mogućnosti puštanja na slobodu.²⁵¹

483. Slično tome, ispitivanja zatočenika su se ponekad sprovodila već nakon nekoliko dana ili sedmica, ponekad tek nakon nekoliko mjeseci, a u nekim slučajevima nikad.²⁵²

484. Tokom tih ispitivanja neke su zatočnike ispitivali o oružju, a neke o njihovom članstvu u SDA i o tome gdje su se nalazili prije i za vrijeme izbijanja sukoba na tom području.²⁵³

485. Većem broju zatočenika su prijetili za vrijeme ispitivanja, a neki su čuli kako zlostavljaju zatočnike u susjednim prostorijama.²⁵⁴

486. Ni za jednog zatočenika nije podignuta optužnica, niti je sproveden sudski postupak i donijeta osuđujuća presuda za bilo koje krivično djelo, ni prije zatočenja ni tokom zatočeništva u KP domu.²⁵⁵

---

²⁴⁸ Ibid.

²⁴⁹ Ibid.

²⁵⁰ Ibid, par. 119.

²⁵¹ Ibid, par. 120.

²⁵² Ibid.

²⁵³ Ibid.

²⁵⁴ Ibid.

²⁵⁵ Ibid, par. 121.

487. Nijedan zatočenik nije bio upoznat sa svojim procesnim pravima ni prije ni za vrijeme zatočeništva.²⁵⁶

488. Zatočenici nisu bili kriminalci osumnjičeni za počinjenje nekog krivičnog djela, niti su ikad optuženi za počinjenje krivičnog djela prema nacionalnom i/ili međunarodnom pravu. Među njima je bilo ljekara i zdravstvenih radnika, novinara, bivših službenika KP doma, rukovodilaca, policajaca i drugih lica civilnog statusa.²⁵⁷

489. Uspostavljanje i održavanje nehumanih uslova izvršeni su s namjerom diskriminacije nesrpskih zatočenika na osnovu njihove vjerske odnosno političke pripadnosti.²⁵⁸

Stražari u KP domu

490. Tokom prve 2-4 sedmice nakon početka sukoba, “policijske dužnosti” u KP domu obavljale su vojne jedinice, navodno iz Užičkog bataljona.²⁵⁹

491. Paravojne jedinice su sakupile Muslimane na jednom mjestu, uhapsile ih i odvele u KP dom.²⁶⁰

492. Muslimanske zatočenike u KP domu su tokom prvih nekoliko sedmica njihovog zatočeništva uglavnom nadgledali pripadnici vojske.²⁶¹

493. Bivši stražari KP doma, Srbi, počeli su se vraćati u KP dom na izvršenje svoje radne obaveze otprilike 18. ili 19. aprila 1992. godine, otprilike u isto vrijeme kad je Krnojelac postavljen za upravnika.²⁶²

494. U premlaćivanju zatočenih nesrba učestvovala su u osnovi dvije kategorije lica: stražari KP doma i ljudi koji su u KP dom dolazili izvana.²⁶³

---

²⁵⁶ Ibid.

²⁵⁷ Ibid, par. 122.

²⁵⁸ Ibid, par. 443.

²⁵⁹ Ibid, fusnota 298.

²⁶⁰ Ibid.

²⁶¹ Ibid.

²⁶² Ibid.

²⁶³ Ibid, par. 317.

495. Što se tiče prve kategorije, u premlaćivanjima su učestvovali mnogi stražari među kojima su bili Dragomir Obrenović, Milenko Burilo, Milenko Elčić, Zoran Matović, Vlatko Pljevaljić, Predrag Stefanović, Jovo Savić, Radovan Vuković, Milovan Vuković, Milivoj Milić i Milenko Elčić. Ti stražari su prozivali zatočenike iz njihovih soba i odvodili ih u druge prostorije. Zatočenici su znali da će ih tamo tući, a ponkad su i sâmi učestvovali u premlaćivanju.²⁶⁴

Nadležnost Ministarstva pravde i vojske u vezi s KP domom

496. Kako u svojstvu privremenog upravnika tako i u svojstvu upravnika, Krnojelac je bio odgovoran Ministarstvu pravde i, u određenoj mjeri, Vojnoj komandi.²⁶⁵

497. Krnojelac je takođe mogao da informiše Taktičku grupu “Foča” o osuđenim Srbima koji su htjeli da budu pušteni iz KP doma kako bi mogli da se pridruže borbenim jedinicama i dati preporuku koja lica bi u tu svrhu trebalo pustiti na slobodu.²⁶⁶

498. Ugovor o najmu sklopljen s vojskom imao je jedan važan aspekt: nadležna za donošenje odluke o tome koji će nesrbi biti zatočnici, a koji pušteni iz KP doma, je Vojna komanda, odnosno, pobliže rečeno, komandant Kovač, a ne Ministarstvo pravde.²⁶⁷

499. S tim u vezi, Krnojelac je imao obavezu da molbe za puštanje na slobodu tih zatočenika prosljeđuje Kriznom štabu ili Taktičkoj grupi “Foča”.²⁶⁸

500. Vojska je, s druge strane, imala obavezu da se pobrine da Krnojelac bude informisan tome za koga je odlučeno da bude zatočen, a za koga da bude pušten na slobodu, a Krnojelac je u tom smislu imao neka ovlaštenja, kao što je predlaganje da se zatočenici iz zatvora u Bileći premjeste u KP dom.²⁶⁹

---

²⁶⁴ Ibid.

²⁶⁵ Ibid, par. 104.

²⁶⁶ Ibid.

²⁶⁷ Ibid.

²⁶⁸ Ibid.

²⁶⁹ Ibid.

501. Vojna komanda je mogla takođe da odlučuje kojim će licima biti dozvoljen ulazak u KP dom, a imala je i određenu moć da uputi lica na radnu obavezu u KP dom i da odredi kakvu vrstu posla će obavljati lica upućena na radnu obavezu u KP dom.²⁷⁰

502. Kao opšta posljedica sukoba, stražari koji su bili raspoređeni u KP dom i koji su bili u dobi vojnih obveznika i zdravstveno sposobni morali su da odlaze na borbene linije tokom perioda od najkasnije 30. septembra 1992. do 2. septembra 1993.²⁷¹

503. Međutim, ovaj faktor nije uticao na nadležnost koju je Krnojelac imao nad tim stražarima kad su oni bili na svojoj dužnosti u KP domu.²⁷²

Pripadnici paravojnih snaga u KP domu

504. Postojale su izvjesne grupe koje su ulazile u KP dom, a nad kojima je Krnojelac imao ograničenu kontrolu. To su bili isljednici i pripadnici paravojnih snaga.²⁷³

505. U KP dom su ulazila i vojna lica, premda je za to trebalo prethodno dobiti dozvolu vojnih organa.²⁷⁴

506. Krnojelac se pobrinuo da takva lica ne izvode zatočenike iz KP doma bez odgovarajućeg odobrenja Vojne komande.²⁷⁵

507. Puštanje na slobodu zatočenika nesrba bilo je u nadležnosti vojske i Kriznog štaba.²⁷⁶

508. Nadležnost za puštanje zatvorenika na slobodu obično nije isključivo u rukama upravnika zatvora, tako da je, u slučaju KP doma, Ministarstvo pravde bilo tijelo koje je odbučivalo o trajanju zatočeništva osuđenih Srba.²⁷⁷

---

²⁷⁰ Ibid.

²⁷¹ Ibid.

²⁷² Ibid.

²⁷³ Ibid, par. 105.

²⁷⁴ Ibid.

²⁷⁵ Ibid.

²⁷⁶ Ibid, par. 106.

²⁷⁷ Ibid, par. 104.

509. Vojna komanda je imala moć da odlučuje o puštanju na slobodu srpskih vojnika zatvorenih zbog vojnih prekršaja tokom sukoba.²⁷⁸

Opšti uslovi u KP domu

510. Nesrpskim zatočenicima u KP domu su u periodu od aprila 1992. do jula 1993. godine nametnuti bijedni i surovi životni uslovi.²⁷⁹

511. Zatočenci ne-Srbi u KP domu morali su da trpe neadekvatne i surove životne uslove, što je kod mnogih pojedinaca izazvalo trajne fizičke i psihičke tegobe.²⁸⁰

Prostor u KP domu

512. Zatočenci ne-Srbi namjerno su bili smješteni u skućenim uslovima. Kapacitet KP doma bio je takav da se moglo smjestiti više od maksimalnih 500-700 zatočenika ne-Srba, ali su zatočenci bili natiskani u mali broj prostorija.²⁸¹

513. U samicama, koje su bile predviđene za po jednu osobu, bilo je natrpano i do 18 ljudi odjednom, tako da zatočnici nisu uopšte mogli da se kreću ćelijom, ni da spavaju u ležećem položaju.²⁸²

514. Ne-Srbi su sve vrijeme bili zaključani u svojim prostorijama ili samicama, osim u vrijeme obroka i radne obaveze. Natrpavali su ih u prostorije iako zatvorski kapaciteti nisu bili do kraja popunjeni. Zbog pretrpanosti nisu svi imali krevete, pa čak ni madrac, a ni ćebadi nije bilo dovoljno. (Tužilac protiv Krnojelca, predmet br. IT-97-25-T, presuda izrečena 15. marta 2002. godine, paragraf 440)

Higijenski uslovi u KP domu

515. Higijenski uslovi bili su jadni, uslovi za pranje minimalni. Kupatila i tuševi, bez tople vode, bili su u najboljem slučaju rijetko dostupni.

---

²⁷⁸ Ibid.

²⁷⁹ Ibid, par. 133.

²⁸⁰ Ibid, par. 440.

²⁸¹ Ibid, par. 135.

²⁸² Ibid.

Nije bilo dovoljno sredstava za održavanje higijene i toaletnog pribora.²⁸³

516. Posteljine nije bilo dovoljno ili je uopšte nije bilo. Jedina posteljina bila je ona koja je ostala od bivših osuđenika, a ta nije nijednom oprana ni promijenjena tokom cijele 1992. godine.²⁸⁴

517. Nije bilo odjeće za presvlačenje, kao ni uslova za pranje odjeće. Uslijed takvih uslova, vaške su se proširile iz zatvorske ekonomije na prostorije u kojima su boravili zatočenici.²⁸⁵

Grijanje u KP domu

518. Tokom oštne zime 1992. godine, dvije prostorije u kojima su držani nesrbi nisu bile dovoljno grijane. U prostorije namjerno nisu bile stavljene grijalice, razbijeni prozori ostavljeni su nepopravljeni, a odjeća napravljena od ćebadi da bi se lakše podnijela studen je zaplijenjena.²⁸⁶

519. Nabavljene su peći za grijanje kancelarija u upravnoj zgradi, a bilo je dovoljno goriva da se takve peći obezbijede i za zatočenike nesrbe. Međutim, zatočnicima nesrbima su peći obezbijedene tek u oktobru 1993. godine, i to od strane MKCK-a.²⁸⁷

520. Patnje zatočenika ne-Srba tokom zime 1992. godine bile su rezultat namjerne politike onih koji su upravljali KP domom.²⁸⁸

Hrana u KP domu

521. Nesrpski zatočenici dobivali su hranu u količinama jedva dovoljnim za preživljavanje, što je dovelo do velikih gubitaka tjelesne težine i drugih zdravstvenih problema. Od aprila 1992. nisu im bile dozvoljene posjete, to znači da nisu imali mogućnost da tako povećaju svoje oskudne porcije hrane i dođu do higijenskih potrepština.²⁸⁹

---

²⁸³ Ibid, par. 44 i 440.

²⁸⁴ Ibid, par. 136; Predmet Kunarae, presuda pretresnog vijeća, par. 27.

²⁸⁵ Ibid.

²⁸⁶ Ibid, par. 440.

²⁸⁷ Ibid, par. 137.

²⁸⁸ Ibid, par. 138.

²⁸⁹ Ibid, par. 440.

522. Nesrpski zatočnici nisu dobivali dovoljno hrane, zbog čega su mnogi od njih znatno izgubili na težini, ponekad čak i više od 40 kilograma ili gotovo trećinu vlastite težine.²⁹⁰

523. Moguće je da je tokom sukoba na području Foče vladala opšta nestašica hrane, ali je sprovedena namjerna politika da se ne-Srbima ne daje hrana.

524. Nasuprot tome, osuđenici i zatočnici srpske nacionalnosti dobivali su “uobičajenu vojničku hranu”, koja nije bila veoma ukusna, ali je bila dovoljno hranjiva da spriječi veće gubitke tjelesne težine.²⁹¹

525. Kontrast između gubitka težine kod zatočenika ne-Srba i kod zatočenika Srba jasno ukazuje na to da su zatočnici ne-Srbi dobivali mnogo manje hrane od zatočenika Srba.²⁹²

526. Hrana za sve zatočenike u KP domu pripremana je u istom kazanu, ali su hranjivi sastojci, poput mesa, pasulja, povrća i začina dodavani samo za obroke zatočenika i osuđenika Srba, te osoblja KP doma, koji su jeli nakon što bi zatočnici nesrbi dobili svoje obroke iz kazana.²⁹³

Zdravstvena njega u KP domu

527. Zdravstvena njega bila je neadekvatna i lijekova je bilo u veoma ograničenim količinama. Osnovna zdravstvena njega bila je obezbijeđena, ali se za one kojima je bila potrebna hitna ljekarska pomoć niko nije pobrinuo ili im nije pružena dovoljna zdravstvena njega. Najmanje jedan zatočenik preminuo je uslijed uskraćene ili zakasnele ljekarske pomoći.²⁹⁴

528. Zatočnicima ne-Srbima koji bi u KP dom pristigli s povredama zadobijenim prije ili za vrijeme hapšenja zdravstvena njega nije bila dostupna, to je bio slučaj i sa zatočnicima ne-Srbima koji bi prilikom ispitivanja u KP domu bili teško premlaćeni.²⁹⁵

---

²⁹⁰ Ibid, par. 43.

²⁹¹ Ibid, par. 139.

²⁹² Ibid.

²⁹³ Ibid.

²⁹⁴ Ibid, par. 44 i 440.

²⁹⁵ Ibid, par. 141.

529. Zatočenicima koje su držali u ćelijama za izolaciju i samicama zdravstvena njega bila je potpuno uskraćena.²⁹⁶

Psihičko zlostavljanje zatočenika u KP domu

530. Uslovi u logori su za nesrbe bili psihički iscrpljujući. Ljudi su bili prestravljeni jer su mjesecima slušali mučenja i premlaćivanja.²⁹⁷

531. Budući da se nisu razaznavali nikakvi kriteriji izbora žrtava, mnogi zatočenci ne-Srbi živjeli su u stalnom strahu da će sljedeći put oni biti odvedeni na sličan tretman.²⁹⁸

532. Svaki pokušaj zatočenika nesrba da poboljšaju životne uslove u logoru kažnjavao je samicom.²⁹⁹

533. Postupci zbog kojih su premlaćivani ili stavljeni u samicu bili su pokušaji da se dođe do dodatne hrane, ili do tople vode, kao i pokušaji međusobnog komuniciranja, komuniciranja sa stražarima ili sa vanjskim svijetom.³⁰⁰

Ubijanje zatočenika tokom juna i jula 1992. godine

534. Tokom juna i jula 1992. godine, stražari u KP domu ulazili su nakon prozivke u prostorije u kojima su se nalazili zatočenci i sa spiska prozivali imena pojedinaca koje će odvesti na ispitivanje.³⁰¹

535. Odveli bi ih u jednu od prostorija sa lijeve ili desne strane stepeništa, ili u prostoriju koja se nalazila u lijevom krilu upravne zgrade, ili u prostoriju do nje. Tamo su ih često tukli.³⁰²

536. Premlaćivanja su trajala do kasno uveče, a ostali zatočenci u KP domu mogli su da čuju zvuke udaraca i jauke žrtava.³⁰³

---

²⁹⁶ Ibid.

²⁹⁷ Ibid, par. 440.

²⁹⁸ Ibid.

²⁹⁹ Ibid, par. 142.

³⁰⁰ Ibid.

³⁰¹ Ibid, par. 333.

³⁰² Ibid.

³⁰³ Ibid.

537. Žrtvu bi ponekad, kad bi je prestali tući, odveli u samicu. U drugim slučajevima ponekad bi se čuli pucnji iz pištolja.³⁰⁴

538. Tokom i nakon premlaćivanja, stražari KP doma su viđeni kako u upravnu zgradu unose ćebad i iznose nešto za šta se činilo da su leševi umotani u tu ćebad.³⁰⁵

539. U prostorijama gdje su vršena premlaćivanja viđeni su krv i okrvavljeni predmeti.³⁰⁶

540. Mnogi zatočenici za koje se navodi da su u KP domu ubijeni prethodno su u KP domu bili podvrgnuti premlaćivanju ili mučenju. Mnogi zatočenici su, nakon puštanja iz KP doma, stupili u kontakt s porodicama tih žrtava. Od tih porodica su saznali da one nisu imale kontakt s tim licima, za koja se tvrdi da su ubijena, i da nisu mogle saznati ništa o tome gdje su.³⁰⁷

541. Stražari KP doma su zajedno s vojnim licima učestvovali u ubijanju zatočenika u KP domu.³⁰⁸

542. Alija Altoka, Hamid "Salcm" Bičo, Abdurahman Čankušić, Refik Čankušić, Elvedin "Enko" Čedić, Kemal Dželilović, Ramo Džendusić, Adil Granov, Mate Ivančić, Esad Kiselica, Halim Konjo, Adil Krajčin, Mustafa Kuloglija, Fuad Mandžo, Krunoslav Marinović, Nurko Nišić, Hamid Ramović, Husein Rikalo, Mithat Rikalo, Zaim Rikalo, Ševal Šoro, Kemal Tulek, Enes Uzunović, Džemal Vahida, Munib Veiz i Zulfo Veiz umrli su kao posljedica radnji pripadnika vojske koji su u KP dom dolazili izvana, kao i stražara KP doma.³⁰⁹

543. Te radnje uključivale su premlaćivanje zatočenika ili pucanje u njih, a ta lica su ih izvršila s namjerom da zatočenike usmrte ili da im nanesu teške tjelesne povrede ili teške ozljede, odnosno s razumno

---

³⁰⁴ Ibid, par. 334.

³⁰⁵ Ibid, par. 335.

³⁰⁶ Ibid.

³⁰⁷ Ibid, par. 337.

³⁰⁸ Ibid, par. 339.

³⁰⁹ Ibid.

mogućim znanjem da će takvi postupci vrlo vjerovatno uzrokovati smrt.³¹⁰

544. Ta ubistva su se dogodila u junu i julu 1992. godine.³¹¹

KP dom — premlaćivanja vezana za kantu

545. Pojedinima ili grupama naoružanih vojnika omogućavan je ulazak u krug KP doma tokom prvih mjeseci zatočeništva nesrpskih civila.³¹²

546. Nije bilo neuobičajeno da stražari KP doma ili vojnici koji su dolazili u KP dom tuku zatočenike dok su stajali u redu za ručak u krugu zatvora ili dok su ih vodili tamo i natrag kroz zatvorski krug.³¹³

547. Otprilike u oktobru 1992. godine petorica naoružanih policajaca prišla su zatočeniku FWS-71 i drugim zatočenicima koji su se u tom času postrojavali i počeli su ih tući, to je trajalo nekih pola sata, nakon čega su im naredili da legnu na zemlju. Mitar Rašević, komandir straže KP doma, kao i stražari koji su im bili u pratnji, stajali su sa strane i posmatrali bez ikakvog uplitanja.³¹⁴

548. U KP domu zatočenike su sistematski tukli i zlostavljali.³¹⁵

Mučenje i premlaćivanje prilikom ispitivanja u KP domu

549. Stražari KP doma, vojnici ili policajci redovno su, radi ispitivanja, zatočenike izvodili iz njihovih soba ili samica. Mnoge zatočenike, koje su na taj način izvodili iz njihovih prostorija, po nekoliko puta su premlaćivali ili na drugi način zlostavljali prilikom ispitivanja kako bi od njih iznudili informacije ili priznanja, odnosno kako bi ih kaznili zbog nekih sitnih kršenja zatvorskih propisa.³¹⁶

---

³¹⁰ Ibid, par. 339 i 336.

³¹¹ Ibid, par. 331.

³¹² Ibid, par. 194.

³¹³ Ibid, par. 194 i 448.

³¹⁴ Ibid, par. 196 i 449.

³¹⁵ Ibid, par. 217.

³¹⁶ Ibid, par. 238.

550. Od aprila 1992. do jula 1992. godine premlaćivanja su bila česta i sistematska. Stražari KP doma su pomoću spiskova birali zatočenike koji će biti odvedeni u upravnu zgradu i tamo premlaćeni. Neki zatočenici su nekoliko puta odvedeni i premlaćeni.³¹⁷

551. Tokom ljeta 1992. godine, prije mjeseca jula, Džemal Vahida, Enes Uzunović, Aziz Šahinović i Elvedin Čedić teško su premlaćeni od strane stražara KP doma i vojnih policajaca, nakon čega su nekoliko dana proveli u samici.³¹⁸

552. Stražari KP doma ponekad bi učestvovali u premlaćivanjima, pri čemu se moglo čuti kako vrijeđaju ili provociraju žrtve; najmanje pet stražara učestvovalo je u jednom ili nekoliko tih incidenata: Dragomir Obrenović, Zoran Matović, Milenko Burilo, Rade Vuković i Predrag Stefanović. Stražari KP doma i pojedinci koji su dolazili u KP dom tukli su zatočenike pesnicama, nogama ili palicama.³¹⁹

553. Oprilike u junu ili julu 1992. godine Kemo ili Kemal Dželilović, Halim Konjo, Mustafa Kuloglija, Mithat i Zaim Rikalo i Munib Veiz prozvani su iz svojih soba kao grupa i odvedeni u upravnu zgradu gdje su ih teško pretukli stražari KP doma, među kojima su bili Milenko Burilo, Zoran Matović, Dragomir Obrenović, Rade Vuković i Predrag Stefanović.³²⁰

554. Kad su udarci utihnuli, nekoliko zatočenika je čulo paljbu iz vatrenog oružja, a FWS54 je vidio kako Matović izlazi iz upravne zgrade i potom se u nju vraća noseći ćebad. Nedugo zatim, FWS-54 čuo je kako jedno vozilo odlazi iz KP doma. Kad se nakon nekih 10 ili 15 minuta vozilo vratilo, vidio je muškarce u sivomaslinastim uniformama kako ga čiste s kantama i krpama. Nijedan od tih zatočenika nije se više vratio, niti je iko više išta čuo o njima.³²¹

555. Otprilike u junu ili julu 1992. godine Ramo Džendušić i Nail Hodžić prozvani su iz svoje sobe i potom su u prizemiju upravne zgrade premlaćeni od strane stražara KP doma Milenka Burila, Dragomira

---

³¹⁷ Ibid, par. 248.

³¹⁸ Ibid, par. 257 i 457.

³¹⁹ Ibid, par. 273.

³²⁰ Ibid, par. 274.

³²¹ Ibid.

Obrenovića i drugih neimenovanih pojedinaca. Ostali zatočnici su čuli jauke ovih žrtava.³²²

556. Otprilike u junu ili julu 1992. godine Emir Frašto i Husko ili Huscin Rikalo odvedeni su s grupom zatočenika u upravnu zgradu gdje su teško pretučeni. Frašto i Rikalo su odvedeni zajedno s Nurkom Nisićem i Esadom Kiselicom. Premlaćivanje ove četvorice muškaraca trajalo je oko dva sata.³²³

557. Adnan Granov je tokom zatočeništva, u junu i julu 1992. godine, često premlaćivan u prizemiju upravne zgrade od strane neimenovanih pojedinaca, stražara KP doma i i/ili vojnika koji nisu pripadali KP domu, uključujući vojne policajce. Optuživali su ga da je prije rata putovao u Njemačku da bi nabavio oružje i da je nelegalno prenosio radio poruke.³²⁴

558. Na kraju je Granov odveden i izgubio mu se svaki trag.³²⁵

559. Jednom prilikom u ljeto 1992. godine, Latif Hasanbegović, Aziz Hasković i Halim Seljanci izvedeni su zajedno i teško premlaćeni od strane dvojice stražara KP doma, Zorana Matovića i Milenka Burila. Tukli su ih po cijelom tijelu, uključujući i tabane, a jedan od stražara je za tu svrhu koristio palicu za bejzbol. Kao posljedica toga, po povratku u svoju sobu jedva su mogli da se kreću ili da stoje.³²⁶

560. Otprilike u junu 1992. godine, Kemu ili Kemala Isanovića i mladića po prezimenu Cedić prozvali su jedan vojnik koji nije pripadao KP domu i jedan stražar KP doma, nakon čega su odvedeni i teško premlaćeni. Ostali zatočnici jasno su čuli njihove krikove i jauke. Vratili su se otečeni i puni modrica.³²⁷

561. U septembru 1992. godine iz KP doma je izveden Rasim Kajgana i više ga niko nije vidio.³²⁸

---

³²² Ibid, par. 275.

³²³ Ibid, par. 276.

³²⁴ Ibid, par. 277.

³²⁵ Ibid.

³²⁶ Ibid, par. 280.

³²⁷ Ibid, par. 281.

³²⁸ Ibid, par. 283.

562. Otprilike sredinom juna 1992. godine Emir Mandžo je odveden do kapije KP doma i surovo prebijen. Mandžu su stavili na stolicu, a stražari KP doma ili vojnici koji nisu pripadali KP domu skinuli su mu cipele i ugurali ruke i noge kroz okvir druge stolice.³²⁹

563. Jedan od glavnih počinitelaca uzeo je palicu i počeo Mandžu udarati po rukama i nogama. Zoran Vuković iz Jošanice udario ga je vojnikom čizmom u vilicu i on se onesvijestio. U ovom premlaćivanju je učestvovao je jedan stražar KP doma, Zoran Matović.³³⁰

564. Azim Mesbur je izveden iz svoje sobe negdje u septembru 1992. godine i više ga niko nije vidio.³³¹

565. Mensud Pašović je odveden u ljeto 1992. godine i više ga niko nije vidio.³³²

566. Nećko Rikalo je izveden otprilike krajem juna ili početkom jula 1992. godine i više se nije vratio.³³³

567. Haso Selimović je izveden i više se nije vratio.³³⁴

568. Ševal Šoro je odveden i više se nije vratio.³³⁵

KP dom — korištenje zatočenika za otkrivanje mina

569. Vojnici su dvojicu zatočenika vojnim kamionom odvezli do Kalinovika, zatim su ih odvojili od ostale dvanaestorice i odveli u stanicu policije. Tamo su ih stavili u pritvor i od njih tražili da voze automobile i tako služe za otkrivanje mina.³³⁶

Premještanje zatočenika

---

³²⁹ Ibid, par. 287.

³³⁰ Ibid.

³³¹ Ibid, par. 290.

³³² Ibid, par. 292.

³³³ Ibid, par. 295.

³³⁴ Ibid, par. 298.

³³⁵ Ibid, par. 302.

³³⁶ Ibid, par. 410.

570. Grupe zatočenika su iz KP doma premještene u druge logore u Bosni i Hercegovini, u logore u Kuli, Kalinoviku i Rudom, između ostalih.³³⁷

571. Zatočnici KP doma odvođeni su na razmjene. Te razmjene obično su se odvijale prema istom obrascu. Stražar ili policajac iz KP doma bi sa kapije otišao u sobe zatočenika i prozvao one koji su predviđeni za razmjenu, prema spisku koji je izdavala uprava zatvora. Izabranec zatočenike bi potom odveli iz KP doma. Zatočenike bi pritom ponekad tukli stražari KP doma ili vojna lica.³³⁸

572. Mada su neke od tih razmjena obavljene korektno, tako da su zatočnici uspjeli prijeći na teritoriju pod kontrolom bosanskih Muslimana, mnogi zatočnici koji su odvedeni na razmjenu jednostavno su nestali. Svjedoci su potvrdili činjenicu da su “razmijenjeni” zatočnici nestali nakon što su i oni sami bili pušteni na slobodu ili razmijenjeni, što su saznali bilo od rodbine onih koji su nestali, bilo od drugih bivših zatočenika nekoliko godina kasnije, ili dok su preko Međunarodnog komiteta Crvenog krsta pokušavali da saznaju nešto o svojoj rodbini.³³⁹

573. Najmanje jedanput zatočnici su odvedeni preko državne granice. Jedna grupa od otprilike 55 muškaraca odvedena je oko 30. augusta 1992. godine na razmjenu u Crnu Goru, ali je Pero Elez, bosansko-srpski vojnik, u Nikšiću (Crna Gora) zaustavio autobus kojim su ih prevozili i grupu poslao nazad u KP dom.³⁴⁰

574. Grupu su tada podijelili na dva dijela, nakon čega je dvadesetak mladih muškaraca odvedeno, možda u Goražde, i više ih niko nije vidio. Druga grupa od preostalih 35 muškaraca, od kojih su dvojica svjedoci u ovom predmetu, odvedena je na razmjenu u Rožaj u Crnoj Gori.³⁴¹

575. Oko 17. ili 18. septembra 1992. godine iz KP doma je u dvije grupe odvedeno između 35 i 60 muškaraca, nakon što im je rečeno da idu na

---

³³⁷ Ibid, par. 478.

³³⁸ Ibid, par. 479.

³³⁹ Ibid.

³⁴⁰ Ibid, par. 482.

³⁴¹ Ibid.

branje šljiva. Prvo su među zatočenicima za radni zadatak branja šljiva traženi dobrovoljci, ali su na kraju stražari KP doma ljude odabrali prema spisku.³⁴²

576. Ljudima koji su bili odabrani za rad stražari su rekli da ništa ne nose sa sobom. Zatočnici koje su odveli na branje šljiva nisu se vratili u KP dom i više ih niko nije vidio.³⁴³

577. Tijela dvojice od tih zatočenika, Murata Crnete i Halida Konje, kasnije su nađena u blizini borbene linije kod Goražda, u masovnoj grobnici kod Preville u Bosni i Hercegovini.³⁴⁴

5. Odluka o prihvatanju uvođenja materijalnih dokaza koje su strane predložile

Dana 20.06.2007. godine, pretresno vijeće je donijelo procesnu odluku kojom se odbijaju kao neosnovani, prigovori Tužilaštva i odbrane na prihvatljivost materijalnih dokaza³⁴⁵, te se prihvata uvođenje u predmetni spis materijalnih dokaza koje su strane predložile.

Naime, u toku glavnog pretresa, i Tužilaštvo i odbrana, predložili su uvođenje materijalnih dokaza u spis, te su i jedna i druga strana počele ulagati prigovore na neke od predloženih materijalnih dokaza. Vijeće je potom donijelo odluku da svi predloženi materijalni dokazi koji strane žele da uvedu budu označeni brojevima, a da se prigovori, ako ih bude, ulože zajedno sa predloženim materijalom koji je označen brojevima.

5.1. Klasifikacija materijalnih dokaza

U cilju ekonomičnosti, Vijeće je dalo upute Tužilaštvu i odbrani da prilikom ulaganja prigovora u pogledu prihvatljivosti predloženih materijalnih dokaza uzmu u obzir tri ključna aspekta i to: relevantnost, autentičnost i dokaznu

---

³⁴² Ibid, par. 484.

³⁴³ Ibid.

³⁴⁴ Ibid.

³⁴⁵ U svrhu pojašnjenja, vijeće koristi izraz materijalni dokazi u opštem smislu obuhvata svaki dokaz koji sadrži informaciju u materijalnom obliku, npr. dokumenti ili njihove fotokopije, fotografije, izvještaji, ili drugi materijali koji sadrže informacije, kao sredstva počinjenja krivičnih djela, CD-ovi, DVD-ovi, diskete, itd.; izraz dokumenti koristi u značenju jedne vrste materijalnih dokaza, kao što su originali ili njihove fotokopije; a izraz dokaz u značenju bilo koji dokazni materijal koji je uvršten u sudski spis.

vrijednost. Nakon što su predloženi svi materijalni dokazi i izneseni prigovori na iste, Vijeće je, u cilju lakšeg organizovanja svih pitanja koja su bila predmet razmatranja, izvršilo klasifikaciju svih predloženih materijalnih dokaza, na način koji je prikazan u Tabeli koja čini Aneks I ovog rješenja.

Ukratko, svi predloženi materijalni dokazi naznačeni u Aneksu I su podijeljeni u devet kategorija radi bolje preglednosti:

- (1) dokumenti Tužilaštva na koje nije uložena prigovor;
- (2) dokumenti Tužilaštva na koje je uložena prigovor;
- (3) dokumenti koje je uložilo Tužilaštvo koji sadrže broj i pečat MKSJ na koje nije uložena prigovor;
- (4) originalna dokumentacija Odbrane, na koju nije uložena prigovor;
- (5) fotokopije dokumentacije Odbrane, na koje je uložena prigovor;
- (6) foto-dokumentacija Odbrane na koju nije uložena prigovor;
- (7) dokumenti Odbrane uvedeni putem svjedoka na koje su uloženi prigovori;
- (8) Službeni glasnici, i
- (9) dokumenti Odbrane koji imaju broj MKSJ-a, ali ne i pečat, na koje su uloženi prigovori

Nadalje, izvršena je dalja podjela kategorije 2 (dokumenti Tužilaštva na koje je uložena prigovor) na sedam pod-kategorija:

- 2.1 dokumenti na koje uložena prigovor u smislu njihove relevantnosti;
- 2.2 dokumenti na koje je uložena prigovor u smislu njihove vjerodostojnosti;
- 2.3 dokumenti na koje je uložena prigovor u smislu njihove vjerodostojnosti i prihvatljivosti;
- 2.4 dokumenti na koje je uložena prigovor u smislu njihovog nezakonitog pribavljanja;
- 2.5 dokumenti na koje je uložena prigovor u smislu njihove prihvatljivosti;
- 2.6 dokumenti koji su potpisani „za/u ime Momčila Mandića“;
- 2.7 dokumenti koji se odnose na udruženja građana, Agenciju za istrage i dokumentaciju, a ne sadrže naziv izvora.

5.2. Podnesci Odbrane

Dana 28.05.2007. godine, Odbrana je dostavila pismeni podnesak u kojem je iznijela svoje prigovore na dokumente, a koji prigovori su se uglavnom odnosili na kategoriju (2).

U odnosu na dokumente iz kategorije (2.1), Odbrana je navela da se ti dokumenti po svojoj sadržini ne mogu koristiti kao dokazi kojim bi se utvrđivale relevantne činjenice iz kojih bi se izveo zaključak da su radnje optuženog Momčila Mandića koje mu se stavljaju na teret radnje izvršenja krivičnog djela. Prema navodima Odbrane, dokumenti iz kategorije (2.1) ne spadaju u dokaze na osnovu kojih se može izvoditi činjenični zaključak o postojanju ili nepostojanju protivpravnog ponašanja.

Odbrana navodi da dokumenti iz kategorije (2.2) ne mogu biti prihvaćeni kao vjerodostojni bez daljih provjera. Odbrana je istakla da T-74, T-97 i T-113 predstavljaju dokumente koji nemaju potpis ili pečat, ili se po svojoj sadržini ne mogu smatrati vjerodostojnim dokumentima, kao što je slučaj sa dokumentom T-97, iz čije sadržine je potpuno jasno da se radi o dokumentu koji nije vjerodostojan.

Nadalje, Odbrana je isticala da dokumenti iz ove kategorije (2.2) predstavljaju spiskove imena koji očigledno ne sadrže imena zaposlenih samo u Ministarstvu pravosuđa i uprave Republike Srpske, te da se ne zna ko ih je sastavio. Odbrana, stoga, ostaje pri svojim prigovorima u smislu njihove vjerodostojnosti jer ti dokumenti nisu identifikovani od bilo kojeg lica, te nisu potpisani niti imaju pečat. Odbrana smatra da se dokumenti T-78 i T-79 ne mogu smatrati vjerodostojnim. Što se tiče dokumenta T-78, navodi se da ne sadrži naziv izdavača i štamparije niti datum izdavanja, te da ne sadrži, pored imena autora, izdavača i štamparije, bilo kakve druge podatke na osnovu kojih bi se mogla provjeriti njegova vjerodostojnost. Što se tiče dokumenta T-79, Odbrana je isticala da im isti nije dat u cjelini, što ostavlja mogućnost dodavanja ili skraćivanja teksta. Nadalje, u pogledu ova dva dokumenta. Odbrana takođe smatra da su irelevantni jer očigledno potiču iz javnih medija gdje emitovane informacije ne moraju biti u cijelosti tačne niti vjerodostojne, te mogu sadržavati elemente propagande.

U pogledu dokumenata iz kategorije (2.3), Odbrana je isticala da je dokument T-65 sačinjen kao informacija od strane Službe državne bezbjednosti, te da nije vidljivo ko i kada je sačinio ovu informaciju. Dokument T-65 je neprihvatljiv jer detalji iz informacije tajne službe ne mogu biti korišteni kao validan dokaz u krivičnom postupku, pogotovo ne u

uslovima poremećenih društvenih odnosa, političkih tenzija ili oružanog sukoba gdje takve informacije po pravilu sadrže neprovjerene i netačne podatke. U pogledu dokumenta T-82, Odbrana je isticala da je isti ispis sa internet stranice Vlade Republike Srpske za koji se ne zna da li se radi o autentičnoj internet stranici, niti ko ga je objavio, a evidentno je da sadrži netačne podatke o vremenu imenovanja i o sastavu vlade, te je stoga u potpunosti neprihvatljiv kao dokaz u krivičnom postupku.

U pogledu audio zapisa iz kategorije (2.4) Odbrana je isticala da su isti pribavljeni protivno odredbama Zakona o krivičnom postupku, i samim tim, na nezakonit način. Prema stanovištu Odbrane neprihvatljiv je stav Tužilaštva u kojem se isticalo da su audio zapisi prikupljeni u skladu sa Zakonom o osnovama sistema državne bezbjednosti (Službeni glasnik SFRJ), Zakona o unutrašnjim poslovima SR BiH, Odlukom Predsjedništva SFRJ o jedinstvenim načelima za primjenu sredstava i metoda koje u svom radu primjenjuju organi koji vrše poslove državne bezbjednosti i Odlukom Predsjedništva SR BiH o primjeni propisanih sredstava i metoda državne bezbjednosti prema nosiocima određenih funkcija u SR BiH, i samim tim na zakonit način. Odbrana je istakla da ponuđeni audio zapisi ne mogu biti korišteni kao dokazi pred sudom, jer su to propisi koji su poznati Sudu i na koje se može pozivati samo kao na propise koji se odnose na zaštitu SFRJ kao države i Socijalističke Republike BiH kao federalne jedinice. Ovi propisi se ne mogu koristiti kao propisi kojima se štiti integritet Republike BiH koja je priznata kao država 06.04.1992. godine. Prema navodima Odbrane, na Tužilaštvu je da dokaže da su ti propisi preuzeti kao propisi novonastale države. Nadalje, sama sadržina jasno ukazuje da se ovi propisi odnose samo na najviše savezne i republičke funkcionere u bivšoj SFRJ. Ovim propisima se predviđa (čl. 24. Zakona o osnovama sistema državne bezbjednosti) da rukovodilac službe svojim rješenjem odredi mjere kojima se odstupa od načela nepovredivosti tajne pisama i drugih sredstava opštenja. Ovakvo rješenje nije donijeto u odnosu na Momčila Mandića, zbog čega je ovaj stav Tužilaštva neprihvatljiv.

U pogledu dokumenata iz kategorije (2.5), u okviru svojih prigovora na dokumente T-79, T-79-A, T-221 i T-222, Odbrana se poziva na obrazloženje dato u okviru prigovora na vjerodostojnost dokumenata iz kategorije (2.2.).

U pogledu dokumenata iz kategorije (2.6), Odbrana navodi da su dokumenti T-83 i T-87 dokumenti koje nije potpisao Momčilo Mandić, te da se iz tog razloga ne mogu smatrati dokazom radnji koje je preduzeo Momčilo

Mandić. Ukoliko bi se ti dokumenti koristili kao dokazi ostala bi razumna sumnja da li je optuženi Momčilo Mandić uopšte i znao za sadržinu tih dokumenata, što u određenim situacijama uključuje i sumnje u dobronamjernost onoga ko je sačinjavao i potpisivao te akte navodno u ime Momčila Mandića, a što sve dovodi u sumnju kredibilitet i dokaznu snagu takvih dokaza.

U pogledu dokumenata iz kategorije (2.7), Odbrana je istakla da su te dokumente sačinila udruženja građana ili Agencija za istrage i dokumentaciju. Nadalje, nijedan od tih dokumenata ne sadrži bilo kakve informacije ili kakav drugi dokaz kojim bi se potkrijepila sadržina navedenih dopisa ili spiskova, i zahtjeva. To znači, neophodno bi bilo izvršiti provjere kako bi se utvrdila tačnost svake informacije iz ovih dokumenata, te bi se isti morali dokazati putem drugih dokaza. Odbrana nadalje navodi da u cijelosti ostaje kod prigovora da ponuđeni dokumenti nemaju dokaznu vrijednost, naročito što se njima dokazuje nestanak ili smrt određenih lica, što se na ovaj način pred Sudom ne može utvrditi.

5.3. Podnesci Tužilaštva

Dana 29.05.2007. godine, Tužilaštvo je dostavilo Sudu podnesak u kojem se navodi da ostaje kod svih prigovora, a oni se odnose uglavnom na dokumente iz kategorije (4), (5), (6), (7) i (8). Tužilaštvo je istaklo da u pogledu originalne dokumentacije iz kategorije (4) Aneksa 1 nema konkretnih prigovora. U pogledu dokumentacije iz kategorije (5) Tužilaštvo je istaklo da se ista, prema članu 274. stav 2. i 3. Zakona o krivičnom postupku Bosne i Hercegovine, ne može koristiti kao dokaz u postupku, a naročito oni dokumenti koji ne sadrže potpis i pečat. Nadalje, Tužilaštvo je istaklo da se ti dokumenti ne mogu koristiti u postupku ni prema odredbama člana 8. Zakona o ustupanju predmeta od strane MKSJ-a Tužilaštvo BiH i korištenju dokaza pribavljenih od strane MKSJ u postupcima pred sudovima u BiH.

U odnosu na dokumente iz kategorije (6), Tužilaštvo je istaklo da nema konkretnih prigovora.

U odnosu na dokumente iz kategorije (7), Tužilac je istakao da ostaje kod prigovora uložениh na dokumente iz kategorije (5). Tužilaštvo je posebno istaklo irelevantnost dokumenata označenih brojevima O-26 do O-31, te O-33 do O-47. U odnosu na dokumente iz kategorije (8), Tužilaštvo je istaklo

da ostaje kod prigovora na njihovu prihvatljivost, ukoliko se isti ulože kao neovjerene fotokopije.

5.4. Rasprava i konačni stav Tužilaštva i Odbrane

Dana 30.05.2007. godine, vijeće je zakazalo statusnu konferenciju u cilju dalje rasprave o prihvatljivosti dokaza. Strane u postupku i Odbrana su raspravljali o prigovorima uložnim u toku postupka, kao i o pismenim podnescima na Tabelu iz Aneksa I ovog Rješenja, te su se usmeno izjasnili u pogledu njihovog konačnog stava u vezi sa predloženom dokumentacijom.

Tužilaštvo je navelo da ostaje kod prethodno iznijetog odgovora. Tužilaštvo je takođe istaklo da dokumenti iz kategorije (8), Službeni glasnici, nisu sporni, te da generalno nema prigovora na dokumente iz kategorije (5), odnosno sve dokumente koji su predloženi kao fotokopije dokumenata, kao i na dokumente iz kategorija (6), (7), (8) i (9). Pored toga, Tužilaštvo je takođe istaklo da u predmetima ratnih zločina Vijeće treba da prihvati sve dokumente izvedene u postupku, te da primjenom načela slobodne ocjene dokaza, ocijeni svaki dokaz pojedinačno i u vezi sa ostalim dokazima, te da im da odgovarajuću dokaznu vrijednost.

Odbrana je istakla da takođe smatra da se svi predloženi dokazi trebaju prihvatiti radi sagledavanja kompleksne situacije, sem onih dokaza kojima se krše temeljna ljudska prava, a to su prema stanovištu Odbrane dokumenti iz podkategorija (2.4) i (2.7).

5.6 Analiza dokumentacije

Nakon što je izvršilo uvid u predložene dokaze i navode strana u postupku i Odbrane, Vijeće je donijelo odluku kao u izreci Rješenja iz razloga koji su navedeni u daljem tekstu. U prethodnoj fazi postupka Vijeće je u svojoj analizi uzelo u obzir samo relevantnost i vjerodostojnost prikupljenih dokaza kao aspekte njihove prihvatljivosti, a njihovu dokaznu vrijednost sud je cjenio prilikom donosenja odluke .

a) Principi ocjene dokaza

Član 15. ZKP-a BiH propisuje princip slobodne ocjene dokaza kao jedan od osnovnih principa. Prema odredbama ovog člana, „pravo Suda Tužilaštva i drugih organa koji učestvuju u krivičnom postupku da ocjenjuju postojanje

ili nepostojanje činjenica nije vezano ni ograničeno posebnim formalnim dokaznim pravilima“. Stoga, vrijednost dokaza nije unaprijed određena, ni kvalitativno ni kvantitativno. Sud je dužan ocijeniti svaki dokaz pojedinačno (atomistički pristup) i u vezi s ostalim dokazima (holistički pristup), i na osnovu rezultata takve ocjene izvesti zaključak o tome da li je neka činjenica dokazana ili ne. Pri tome ocjena dokaza obuhvata njihovu logičku i psihološku ocjenu. Međutim, slobodna ocjena dokaza je ograničena principom zakonitosti dokaza (član 10. ZKP BiH).

Naime, član 10. ZKP-a BiH (Zakonitost dokaza) predviđa da „Sud ne može zasnovati svoju odluku na dokazima pribavljenim povredama ljudskih prava i sloboda propisanih ustavom i međunarodnim ugovorima koje je Bosna i Hercegovina ratifikovala, niti na dokazima koji su pribavljeni bitnim povredama ovog zakona“. Presuda se ne može isključivo zasnivati na snimcima jer bi se time doveo u pitanje član 6. stav 2. – Pretpostavka nevinosti) i član 8. EKLJP – pravo na poštivanje privatnog i porodičnog života.³⁴⁶

S druge strane, pitanje vjerodostojnosti dokumenta čiji je sadržaj relevantan za dokazivanje činjenica često se pominjalo u toku krivičnog postupka. Član 274. stav 2. ZKP BiH, prilikom razmatranja zapisnika o dokaznom materijalu, predviđa da „za provjeru vjerodostojnosti pismena, zapisa ili fotografije, potrebni su originalno pismeno, zapis ili fotografija, osim ako nije drugačije propisano ovim zakonom.“

Takođe, član 20. tačka p) predviđa da je „Original“ sam spis ili snimak ili sličan ekvivalent kojim se ostvaruje isto dejstvo od strane osobe koja ga piše, snima ili izdaje. “Original” fotografija uključuje negativ i sve kopije. Ako su podaci pohranjeni u kompjuteru ili sličnom uređaju za automatsku obradu podataka, original je i svaki odštampani primjerak ili okom vidljivi pohranjeni podatak.“

Pored toga, član 20. tačka r) ZKP BiH predviđa da je “Kopija” preslikavanje originala ili matrice, uključujući uvećanja i umanjjenja, mehaničkim ili elektronskim presnimavanjem, hemijskom reprodukcijom ili nekom drugom ekvivalentnom tehnikom kojom se precizno reprodukuje original“.

“Kopiranje” za potrebe krivičnog postupka je moguće korištenjem određenih metoda kao što su: umnožavanje, uvećanje i umanjjenje, presnimavanje i

---

³⁴⁶ Vidi presudu u predmetu Schenk protiv Švicarske, 12.07.1998, serija A, broj 140.

reprodukcija kako bi se pribavile kopije originala i matrica. Razni tehnički snimci, ukoliko su pribavljeni na način propisan zakonom, mogu se koristiti kao dokazi u krivičnom postupku.

Nadalje, član 20. tačka s) ZKP BiH definiše pojam “telekomunikacijske adrese” koji podrazumijeva svaki telefonski broj, linijski ili mobilni ili e-mail ili internet adresu koju posjeduje ili koristi određena osoba.“

U načelu, dokumenti se sudu predaju u originalu. Međutim, taj princip sam po sebi ne isključuje mogućnost korištenja fotokopija nekog dokumenta kao zakonitog dokaza. O tome Vrhovni sud Republike Hrvatske³⁴⁷ navodi sljedeće:

“U pravu su optuženici kada navode da se svi dopisi koji imaju značenje dokaza podnose u izvorniku, što u konkretnom slučaju nije učinjeno sa zapisnikom o ispitivanju osumnjičenika N. Š. od 8. svibnja 1999. godine (list 72-74 spisa), niti je prvostupanjski sud, unatoč nastojanja, uspio pribaviti izvornik tijekom postupka. Međutim, protivno žalbenim navodima ne može se prihvatiti da se radi o nezakonitom dokazu u smislu čl. 9. st. 2. ZKP, samo iz tog formalnog propusta budući opt. Š. ne osporava autentičnost tog zapisnika, isti nije pribavljen kršenjem Ustavom, zakonom ili međunarodnim pravom zajamčenih prava obrane, a sam optuženik je i u tijeku glavne rasprave, kada je iznosio obranu, izjavio da ostaje kod te obrane, koja je zatim pročitana i za koju je naveo da je upravo, ono što je pročitano, govorio pred redarstvenim vlastima. Osim toga, s obzirom da optuženik Š. u cijelosti poriče počinjenje djela nije prihvatljivo da se pobijana presuda temelji na tom dokazu pa stoga i kada bi se prihvatilo da se radi o dokazu iz čl. 9. st. 2. ZKP nije ostvaren žalbeni osnov protupravne povrede iz čl. 367. st. 2. ZKP.”

Evropski sud za ljudska prava (ESLJP) utvrdio je opšte pravilo kojim se rukovode domaći sudovi u ocjeni dokaza. Budući da u Konvenciji ne postoji izričita odredba o ocjeni dokaza, ESLJP se nije upustio u određivanje pravila o dokazima i čvrsto je ostao pri stavu da njegov zadatak nije da presuđuje o tome da li su dokazi bili na adekvatan način prihvaćeni na suđenju, što je u suštini pitanje koje se treba regulisati domaćim zakonodavstvom, nego da

---

³⁴⁷ U svojoj odluci broj I Kž-645/01

utvrdi da li je sudski postupak u cjelini bio pravičan. Prilikom razmatranja da li je suđenje bilo pravično, Sud ispituje način na koji su dokazi pribavljeni, a ukoliko su pribavljeni na način kojim je prekršeno neko od prava iz Konvencije prirodu tog kršenja. Posebna pažnja se posvećuje pitanju da li je osuđujuća presuda zasnovana isključivo ili najvećim dijelom na osporavanim dokazima i da li su prava odbrane u dovoljnoj mjeri ispoštovana. Načelo prema kojem su pravila o dokazima pitanje koje se reguliše domaćim zakonodavstvom utvrđeno je u predmetu Schenk protiv Švicarske i nakon toga u brojnim prilikama potvrđeno od strane tog suda.

ESLJP je zauzeo sljedeći stav: Premda član 6 [. . .] Konvencije garantuje pravo na pravično suđenje, njime se ne postavljaju nikakva pravila o prihvatljivosti dokaza kao takva, pa je stoga to prvenstveno pitanje koje se reguliše domaćim zakonodavstvom. Sud, stoga, ne može načelno ili općenito isključiti mogućnost da protivpravno pribavljeni dokazi ove vrste mogu biti prihvatljivi.

ESLJP³⁴⁸ je takođe zauzeo stav da se korištenje dokaza pribavljenih na način kojim se krše prava iz Konvencije ne kosi nužno s pravom na pravično suđenje. U tom predmetu nije sugerisano da pravo na pravično suđenje nužno za sobom povlači izuzimanje dokaza pribavljenih na način kojim se krši član 8, nego da se osuđujuća presuda zasnovana *samo* na dokazima pribavljenim protivpravnim radnjama organa krivičnog gonjenja kosi sa zakonskim odredbama i nije u skladu sa članom 6. Odbacivši žalbu žalioaca, sud je naznačio da nacionalni sudovi imaju diskreciono pravo da izuzmu dokaze ukoliko smatraju da bi njihovo prihvatanje učinilo suđenje nepravičnim.

Pored toga, Sud³⁴⁹ je jednoglasno odlučio da korištenje skrivenog uređaja za prisluškivanje s ciljem snimanja razgovora u domu žalioaca predstavlja kršenje člana 8. jer "nije bilo u skladu sa zakonom". Uzevši u obzir da je vlada priznala da nadziranje žaliočevog stana od strane policije nije bilo u skladu s tada važećim zakonom, te imajući u vidu da nije bilo zakonskih okvira kojima bi se regulisala upotreba prislušnih uređaja u policijskoj stanici, sud je smatrao da je član 8. prekršen u oba navrata. Ipak, nadziranje telefonskih razgovora smatra se nužnim u demokratskom društvu, pa stoga nije prekršen član 8. Priznavši da je taj predmet sličan predmetu *Khan protiv*

---

³⁴⁸ U predmetu Khan protiv Ujedinjenog Kraljevstva

³⁴⁹ U predmetu P.G. i J.H. protiv Ujedinjenog Kraljevstva

Ujedinjenog Kraljevstva, većina sudija tog suda smatrala je da korištenjem na taj način pribavljenih dokaza nije ugroženo pravo na pravično suđenje.

Navodeći daljnje razloge za odbacivanje tvrdnje žalilaca da je korištenje snimaka sačinjenih na način kojim je prekršen član 8. kao dokaza na suđenju predstavljalo kršenje prava na pravično suđenje, sud je napomenuo da snimci razgovora nisu bili jedini dokazi protiv žalilaca. Pored toga, žaliocima je bila pružena prilika da ospore kako vjerodostojnost, tako i korištenje snimka. Nadalje, nacionalni sud je zadržao diskreciono pravo da izuzme dokaze ako bude smatrao da bi se njihovim prihvatanjem znatno ugrozila pravičnost.

Pored toga, Pravilnik o postupku i dokazima MKSJ ne sadrži nijedno pravilo koje se odnosi na izuzimanje nezakonito pribavljenih dokaza. U predmetu *Kordić utvrđeno je* da "čak i ako se utvrdi nezakonitost [. . .] [d]ošli smo do zaključka da [. . .] dokazi pribavljeni presretanjem telefonskih razgovora neprijatelja za vrijeme rata sigurno ne potpadaju pod postupanje opisano u Pravilu 95. Oni nisu u suprotnosti s integritetom postupka i sigurno ga ne bi ozbiljno narušili". Ovakav stav je prihvaćen i u odluci Pretresnog vijeća u predmetu *Brđanin* od 03.10.2003. godine.

Nije sporno da snimak telefonskog razgovara uključuje miješanje vlasti u korištenje prava koje je pojedincu zagarantovano članom 8. stav 1. EKLJP³⁵⁰. Ono što je sporno jeste da li su ustanovljena miješanja bila opravdana u smislu uslova iz stava 2. člana 8. EKLJP, odnosno, da li su bila „u skladu sa zakonom“ i „nužna u demokratskom društvu“ u jednom od ciljeva nabrojanih u tom stavu. Riječ „zakon“ treba tumačiti tako, kao da obuhvata ne samo pisane zakone već i nepisane zakone³⁵¹.

Drugo načelo, koje je priznao Evropski sud jeste da „miješanje, koje je u pitanju mora imati neku osnovu u domaćem pravu“³⁵².

Nadalje, miješanje mora da slijedi „opravdan cilj“, odnosno da teži jednom od opravdanih ciljeva na koje se poziva u stavu 2. člana 8. EKLJP (u interesu državne sigurnosti, javne sigurnosti, sprečavanje nereda ili zločina itd.). Miješanje mora još da zadovolji uslov „nužnosti“ u „demokratskom

³⁵⁰ Vidi presudu *Klass i drugi* od 06.09.1978. godine, serija A, broj 28., i predmet *Malone protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, 02.08.1984., serija A, broj 82

³⁵¹ Vidi presudu *The Sunday Times* od 26.04.1979., strana 30., stav 47.

³⁵² Vidi presudu *Silver i drugi* od 25.03.1983., strana 33., stav 86.

društvu“. Po ovom pitanju, presuda *Silver i drugi* daje koristan pregled prakse ESLJP, te utvrđuje da izraz „nužno u demokratskom društvu“ znači da miješanje, da bi bilo u skladu sa Konvencijom, mora, između ostalog, biti posljedica „hitne društvene potrebe“ i proporcionalno opravdanom cilju koji se želi postići³⁵³.

Mora se uspostaviti odgovarajuća ravnoteža između temeljnih prava optuženog i suštinskih interesa krivičnog gonjenja lica optuženih za teška kršenja međunarodnog humanitarnog prava.

b) Analiza dokaza po kategorijama

Vijeće konstatuje da nijedna od strana u postupku, kao ni Odbrana, nisu uložile prigovore na dokumente iz kategorije (1), (3), (4), i (6) Aneksa I tokom postupka i završne rasprave održane u okviru statusne konferencije dana 30.05.2007. godine. Stoga će Vijeće izvršiti analizu dokumenata iz kategorije (2), (5), (7), (8) i (9) na koje su uloženi prigovori.

b1). Prigovori Odbranc

U pogledu prigovora izjavljenih u odnosu na dokumente iz podkategorije (2.1), Vijeće smatra da odbrana nije navela konkretne činjenice niti okolnosti zbog kojih se ovi dokumenti ne bi mogli koristiti u krivičnom postupku. Naime, isti su autentični dokumenti, te činjenica da se vremenski odnose na period koji nije obuhvaćen optužnicom, sama po sebi ne znači da nisu relevantni za razumijevanje ovog krivičnog predmeta, te da ih tužilac eventualno neće dovesti u vezu sa drugim izvedenim relevantnim dokazima.

U pogledu dokumenata iz kategorije (2.2), Vijeće takođe smatra da na istima nije uočljiva nikakva modifikacija ili redigovanje koja bi mogla ukazati na to da dokumenti nisu fotokopije izvornih dokumenata. Nadalje, Vijeće ističe da svi dokumenti iz podkategorije (2.2) sadrže preslikani broj i pečat MKSJ-a, što je potvrda da su isti vjerni originalu koji je u posjedu MKSJ .

U odnosu na prigovore izjavljene na dokumente iz podkategorije (2.3), Vijeće smatra da dokument T-82 (ispis internet stranice Vlade Republike Srpske) u cijelosti ispunjava sve uslove zakonske definicije „telekomunikacijske adrese“, te da Odbrana nije osporila nijedan element

---

³⁵³ Ibid., strane 22-23, stavovi 48-49

iste. Dokument T-65 sadrži broj i pečat MKSJ-a, te u pogledu relevantnosti i vjerodostojnosti, isti je prihvatljiv. Prigovor Odbrane u odnosu na ovaj dokument više je u domenu ocjene dokazne vrijednosti istog, što nije predmet ovog rješenja.

U pogledu prigovora u odnosu na dokumente iz podkategorije (2.4), Vijeće ističe sljedeće: Imajući u vidu navedene uslove utvrđene sudskom praksom ESLJP, Sud smatra da prisluškivani telefonski razgovor optuženog predstavlja miješanje vlasti u prava zagarantovana članom 8. EKLJP. Međutim, Vijeće podsjeća na činjenicu da je tužilac predočio zakonske odredbe na osnovu kojih je navedeno miješanje izvršeno. Ova činjenica je potkrijepljena i iskazima svjedoka o načinu na koji je prisluškivanje izvršeno, te u svjetlu izuzetnih okolnosti i događaja vrijeme kad je izvršeno prisluškivanje razgovora, odnosno postojanje neposredne ratne opasnosti, ili čak ratnog stanja.

Na osnovu navedenog Vijeće smatra da su u konkretnom slučaju ispunjeni uslovi predviđeni članom 8. stav 2. Evropske konvencije, odnosno da dokumenti iz podkategorije (2.4) nisu pribavljeni kršenjem ljudskih prava i sloboda, te da nije došlo do kršenja člana 10. ZKP BiH. Nadalje, prihvatanje dokumenata iz podkategorije (2.4) nije predstavljalo kršenje prava optuženog na pravično suđenje zagarantovano članom 6. EKLJP iz razloga što je optuženi u toku postupka imao nekoliko prilika da ospori vjerodostojnost svih predloženih dokumenata, pa i onih iz podkategorije (2.4), a Odbrana je imala priliku da u završnoj riječi ukaže na značaj i dokaznu vrijednost tih dokumenata.

U pogledu dokumenata iz podkategorije (2.5), Vijeće je uzelo u obzir prigovore koje je Odbrana iznijela na dokumente iz podkategorije (2.2), Vijeće smatra da je Odbrana paušalno iznijela navedeni prigovor, da nije konkretno ukazala na elemente dokumenata iz (2.5), te da nije izrazila sumnju u njihovu vjerodostojnost, bilo da je riječ o originalima ili ovjerenim kopijama MKSJ.

U pogledu dokumenata iz podkategorije (2.6), prigovor Odbrane neosnovan je u ovoj fazi postupka, jer sama činjenica da je dokument potpisan „za“ ili u ime određene osobe ne znači da se isti ne može u formalnom smislu koristiti kao dokaz.

U pogledu dokumenata iz podkategorije (2.7), Vijeće smatra da se prigovor Odbrane odnosi na dokaznu vrijednost, o čemu sud nije odlučivao u fazi dokaznog postupka a o dokaznoj vrijednosti tih dokumenata biće riječi u ovoj presudi.

b2). Prigovori Tužilaštva

Vijeće konstatuje da je Tužilaštvo isprva generalno osporavalo vjerodostojnost dokaza iz kategorija (5) i (7). Međutim, u pogledu dokumenata iz kategorije (5) Tužilaštvo nije navelo činjenice ili okolnosti zbog kojih osporava vjerodostojnost istih. Tužilaštvo nije navelo konkretne elemente zbog kojih osporava predložene dokaze, osim generalnog prigovora da su ti dokumenti fotokopije. Što se tiče dokumenata iz kategorije (7), Vijeće konstatuje da su dokumenti od O-10 do O-437 uvedeni kroz svjedočenja svjedoka Odbrane. Navedeni dokumenti su identificirani od strane svjedoka, kao i od strane optuženog tokom njegovog svjedočenja na glavnom pretresu. I pored toga, Tužilaštvo je na statusnoj konferenciji predložio da se, između ostalog, i ovi dokumenti prihvate i cijene u skladu sa zakonskim načelom slobodne ocjene dokaza. Ovi dokazi su korišteni tokom davanja iskaza svjedoka (direktnog i unakrsnog ispitivanja). Stoga, princip jednakosti strana u postupku i princip kontradiktornosti nije narušen u ovom konkretnom slučaju.

U pogledu dokumenata iz kategorija (6), (8) i (9), u završnoj raspravi Tužilaštvo nije uložilo konkretne prigovore na te dokaze, te je naknadno navelo da ih ne osporava. Naime, dokumenti iz kategorije (8), predstavljaju dokumente koji su objavljeni u službenom glasniku, a mnogi od njih predstavljaju objavu zakonskih i podzakonskih akata. Ničim nije ukazano da isti ne predstavljaju kopiju vjernu originalu. Vijeću su poznate maksime da „sud poznaje pravo“ i „quod abundat not nocet“. Isti se takođe prihvataju kao vjerodostojni te se zadržava njihova oznaka kao takva. Vijeće smatra da navedeni dokumenti ne predstavljaju pojedinačne materijalne dokaze, već da se njima strane u postupku pozivaju na relevantne zakonske odredbe. Imajući u vidu gorenavedeno, kao i dostupnost navedene dokumentacije, Vijeće zadržava iste u predmetnom spisu pod već dodijeljenim brojevima.

c) Zaključak

S obzirom na gore iznesenu analizu, Vijeće je zaključilo da su dokumenti iz (1), (3), (4) i (6) Aneksa I prihvatljivi jer na iste nisu uloženi nikakvi

prigovori, a vjerodostojni su i relevantni. U pogledu dokumenata iz (2), (5), (7), (8) i (9), Vijeće takođe je zaključilo da su isti prihvatljivi. Vijeće je izvelo ovakav zaključak uzimajući u obzir da su dokazi iz kategorije (2.1) relevantni za razumijevanje ovog predmeta, da se dokazi iz kategorije (2.2) smatraju vjerodostojnim, da su dokazi iz kategorije (2.3) relevantni i da ispunjavaju zakonski uslov „telekomunikacijske adrese“, da dokazi iz kategorije (2.4) ne predstavljaju kršenje prava optuženog na pravično suđenje, da se dokazi iz kategorije (2.5) smatraju vjerodostojnim jer na njih nije uložen konkretan prigovor, da se dokazi iz kategorija (2.6) i (2.7) odnose na dokaznu vrijednost, koja će se razmatrati u daljem toku postupka. Takođe su prihvatljivi dokumenti iz kategorije (5) jer se smatraju vjerodostojnim s obzirom da na njih nije uložen konkretan prigovor. Tokom završne rasprave po ovom pitanju, nije bilo nikakvih konkretnih prigovora na dokumente iz kategorije (6), (8) i (9), a vjerodostojni su i relevantni. U konačnici, Vijeće prihvata dokumente iz kategorije (7) kao dokaze kojima se potkrepljuju iskazi svjedoka. Pored toga, dokumenti iz kategorije (3) i (9) prihvataju se u skladu sa članom 3. i članom 8. Zakona o ustupanju predmeta od strane MKSJ.

Sve u svemu, dokazni materijali koje su strane predložile uvršteni su u sudski spis kao dokazi sa dodijeljenim odgovarajućim brojevima kako je prethodno navedeno.

D. Optužbe iz tačke 1. (ratni zločin protiv civilnog stanovništva)

Momčilo Mandić je optužen da je pod tačkom 1. optužnice “za vrijeme oružanog sukoba između oružanih snaga R BiH i snaga Srpske Republike BiH u gradu Sarajevu (...), planirao, pokrenuo, naredio i počinio, te podstrekavao i pomagao u planiranju, pokretanju i činjenju protivzakonitog zatvaranja i nečovječnog postupanja prema civilnim osobama”.

1. Dokazi u vezi sa tačkom 1.

Svjedoci optužbe Husein Balić, Dževad Termiz, Meho Mašović, Josip Bilandžija i Džafer Hrvat svjedočili su na okolnosti iz tačke 1. izreke presude, odnosno napada na „Centar za obrazovanje kadrova Ministarstva unutrašnjih poslova R BiH“ koji je bio smješten na Vracama u Sarajevu. Predloženi svjedoci odbrane Mladen Mandić, Vlatko Lopatić, Alija Delimustafić, svjedoci pod pseudonimima „I“ i „H“, te sam optuženi svjedočili su na iste okolnosti.

Iz materijalnih dokaza, i to dokaza T-58 jasno proizilazi da je optuženi odlukom Vlade tadašnje SR BiH od 25.02.1991. godine postavljan na mjesto pomoćnika ministra za unutrašnje poslove koja odluka je potom objavljena u Službenom glasniku SR BiH broj 6 od 28.02.1991. godine. Na navedenu funkciju optuženi je izabran kao kandidat SDS-a, što proizilazi iz dokaza T-57, koji predstavlja pregled kandidata SDS-a BiH koji su imenovani i postavljeni u Vladi BiH, ministarstvima i drugim službama Vlade. Nadalje, iako iz dokaza O-439 proizilazi da optuženi nikada nije bio član SDS-a, iz dokaza broj T-61 jasno proizilazi da je optuženi direktno ovlašten da u ime SDS-a učestvuje i rješava sva kadrovska i organizaciona pitanja u MUP-u BiH, što takođe proizilazi i iz iskaza samog optuženog, kao i svjedoka Alije Delimustafića.

Iz izvedenih dokaza sud nije mogao van svake razumne sumnje utvrditi da je optuženi *de iure* ili *de facto* obavljao funkciju zamjenika ministra unutrašnjih poslova Srpske Republike BiH počev od 04. aprila 1992. godine. Naime, iz dokaza T-71, T-72, T-73, T-74 i T-75 proizilazi da je optuženi potpisao određene dokumente u svojstvu zamjenika ministra unutrašnjih poslova, ali ti dokumenti datiraju od 10. do 24. aprila 1992. godine. Činjenica da je Vitomir Žepinić podnio ostavku 04. aprila 1992. godine, nije dostatna kako bi vijeće moglo van svake razumne sumnje utvrditi da je optuženi sa istim danom preuzeo tu funkciju. Iz iskaza optuženog, proizilazi da je isti nakon Žepinićeve ostavke trebao biti izabran na funkciju zamjenika ministra unutrašnjih poslova, te je upravo iz tog razloga potpisao navedene dokumente u tom svojstvu, iako formalno-pravno do takvog imenovanja nije došlo, jer iz dokaza T-81 proizilazi da je na proširenom sastanku Savjeta za nacionalnu bezbjednost Vlade Srpske Republike BiH održanog dana 22.04.1992. godine optuženi imenovan za ministra pravosuđa i uprave koja činjenica je potvrđena i dokazom T-82. Nadalje, iz dokaza T-88 proizilazi da je Skupština Srpskog naroda BiH koja je održana 12.05.1992. godine verificovala izbor ministara u Vladi Srpske Republike BiH, među kojima i Momčila Mandića kao ministra pravde.

U vezi rukovođenja napadom na Centar za obrazovanje kadrova Ministarstva unutrašnjih poslova R BiH svjedok Husein Balić je izjavio da je primijetio Momčila Mandića i da je shvatio da je on „neko ko se pita“, te da pod tim podrazumijeva da je komandovao, rukovodio i koordinirao aktivnosti, te da je stekao dojam da je optuženi komandovao. Svjedok Termiz Dževad je naveo da je vidio da optuženi dolazi ispred tenka, te da iz

samog odnosa prema njemu kao i iz prethodnih saznanja da je optuženi imao status nadređenog, mada ističe da ne zna o kojem statusu se zapravo radi, zaključuje da je optuženi rukovodio napadom. Nasuprot tome, svjedok Mašović Meho ističe da nije stekao utisak da je optuženi rukovodio napadom na školu na Vracama, niti da je čuo nijednu riječ, koja bi bila naredbodavna ili komanda, te da je čuo da je optuženi tražio brata. Isto je u svom iskazu potvrdio i svjedok Bilandžija Josip. Iskazi ovih svjedoka su takođe potkrijepljeni iskazima svjedoka Mladen Mandića, Lopatić Vlatka, svjedoka pod pseudonimom „I“, te iskazom samog optuženog, iz kojih proizilazi da je optuženi Momčilo Mandić došao u Centar na Vracama dana 05.04.1992. godine nakon što je pucnjava prestala kako bi saznao šta se desilo sa njegovim bratom Mladenom Mandićem koji je bio uposlenik Centra i koji je trebao biti unutra.

Na osnovu navedenog, sud zaključuje da nije dokazano van razumne sumnje da je optuženi Momčilo Mandić rukovodio napadom na Centar za obrazovanje kadrova MUP-a na Vracama. Naime, sud nije povjerovao verziji koju su dali svjedoci Balić Husein i Termiz Dževad, jer u iskazima isti navode neosnovane pretpostavke da je upravo optuženi bio osoba koja je komandovala, odnosno rukovodila napadom na Centar. Ovakvi zaključci svjedoka nisu pokrijepljeni činjenicama na osnovu kojih bi se sa van svake razumne sumnje mogla utvrditi uloga optuženog. Nasuprot tome, sud je u cijelosti poklonio vjeru ostalim svjedocima, jer su isti konzistentni i jasni. Oni zapravo potvrđuju da je optuženi Momčilo Mandić bio prisutan u Centru na Vracama nakon što je pucnjava prestala, te da nisu uočili nikakve naredbodavne radnje optuženog, niti su čuli da je optuženi izdao neku naredbu. Oni su takođe primijetili da je Momčilo Mandić bio veoma zabrinut za sudbinu svog brata Mladen Mandića i pokušavao da sazna šta se s njim desilo. Sud posebno nije mogao prihvatiti tvrdnje optužbe da je optuženi komandovao tenkovima jer je opštepoznata činjenica da su u to vrijeme jedinice JNA bile potčinjene komandantima JNA a ne Ministarstvu unutrašnjih poslova tadašnje Socijalističke Republike BiH.

Svjedok Alija Delimustafić, koji je u to vrijeme obavljao funkciju ministra unutrašnjih poslova izjavio je da je Vitomir Žepinić otišao u Krtelj, nakon čega je izvijestio Kolegij o potrebi podjele specijalne jedinice, i to na način da će dio specijalne jedinice koji čine pripadnici srpskog naroda otići u objekat „F“ na Vracama, dok ostali dio je trebao otići u Dom policije. Alija Delimustafić je takođe izjavio da je Kolegij bio saglasan sa dogovorenom podjelom, te da nije upoznat s time da li je data saglasnost za ulazak

specijalnoj jedinici u objekt „F“, te takođe da nije upoznat ni sa činjenicom da je bilo potrebno dobiti saglasnost.

Na okolnosti fizičkog nasrtanja optuženog na oštećenog Termiz Dževada, oštećeni je u svom iskazu navoio da je optuženi Momčilo Mandić direktno išao prema njemu, te da je počeo da psuje, da ga vrijeđa, i pitao ga je „gdje je moj brat, što si mi ubio brata“, nakon čega je optuženi Momčilo Mandić, prema navodima Termiz Dževada, počeo da ga tuče po glavi i tijelu i to udarajući ga toliko da je od tih udaraca pao. Nadalje, Termiz Dževad je izjavio da su dvojica specijalaca, i to Lopatić Vlatko i svjedok pod pseudonimom „I“, spriječili optuženog u njegovoj namjeri da ga ubije.

Međutim, iskazi svjedoka odbrane i to upravo Lopatić Vlatka i svjedoka pod pseudonimom „I“, Mladena Mandića i samog optuženog Momčila Mandića, ne potkrijepljuju tvrdnje oštećenog Termiz Dževada. Naime, iz iskaza ovih svjedoka proizilazi da je optuženi Momčilo Mandić zbog zabrinutosti za svog brata, koji se nalazio u Centru za vrijeme napada, prišao oštećenom Termiz Dževadu, te da je u afektu nasrnuo na oštećenog i da fizički kontakt između optuženog i oštećenog nije trajao niti je bio intenziteta kako ga je oštećeni opisao. Ni sam optuženi Momčilo Mandić ne negira da je eventualno u afektu imao fizički kontakt sa oštećenim, ali ni u kom slučaju isti nije predstavljao dugotrajno premlaćivanje kako to opisuje oštećeni. Ova verzija činjenica je potvrđena i iskazom svjedoka optužbe Mašović Mehe, koji je izjavio da je optuženi nasrnuo na oštećenog, te da nije siguran da li ga je Momčilo Mandić možda jednom udario, ali da je siguran da ga nije tukao, odnosno da ga nije više puta udarao. Takođe i svjedok Josip Bilandžija u svom iskazu ističe da je optuženi bio izuzetno uzrujan zbog zabrinutosti za brata, da je u afektu nasrnuo na oštećenog, ali da je fizički kontakt prestao momentom pojavljivanja Mladena Mandića.

Imajući u vidu navedeno, sud nije poklonio vjeru oštećenom Termiz Dževadu, iz razloga što je njegov skaz u cijelosti u suprotnosti sa iskazima ostalih svjedoka koji su više koherentni, konzistentni i razumni. Naime, ostali svjedoci, potvrđuju činjenicu da je optuženi fizički nasrnuo na oštećenog, ali da fizički kontakt između optuženog i oštećenog nije bio intenzitetom onakav kako ga oštećeni opisuje, da je isti trajao znatno kraće, te da je isti rezultat afektivnog stanja u kojem se optuženi nalazio zbog svoje zabrinutosti za brata, i nijedan od svjedoka ne potvrđuje verziju činjenica koju je dao oštećeni Dževad Termiz da ga je optuženi Momčilo Mandić teško premlatio i imao namjeru da ga ubije, te da je u tome spriječen od

strane njemu podređenih. Prema ocjeni suda, na osnovu izvedenih dokaza ne može se zaključiti da je optuženi Momčilo Mandić počinio radnje opisane u tački 1. optužnice u odnosu na oštećenog Termiz Dževada.

Na okolnosti sprovođenja rukovodnog kadra na Palc, te zatvaranje istih u Policijskoj stanici gdje su bili ispitivani, a potom prebačeni u fiskulturnu salu na Palama, svjedok Balić Husein je izjavio da su njih osmorica i to u grupama po četiri u vojnim vozilima odvedeni na Palc, gdje su ispitivani u Policijskoj stanici, nakon čega su ih pripadnici vojne policije prebacili u fiskulturnu salu na Palama. Ova činjenica je u cjelosti potvrđena iskazima svjedoka Termiz Dževada i Mašović Mehe. Takođe je svjedok Koroman Malko potvrdio da su ovi civili kriminalistički obrađeni, odnosno ispitani u Policijskoj stanici na Palama, nakon čega su smješteni u fiskulturnu salu na Palama. Prema ocjeni suda, na osnovu iskaza navedenih svjedoka, sud smatra utvrđenim da su Balić Husein, Švabić Šimo, Hidović Ibrahim, Levi Nermin, Termiz Dževad, Mašović Meho, Karajica Mirzet i Bukvić Samir odvedeni u policijsku stanicu na Palama, gdje su ispitivani, nakon čega su prebačeni u fiskulturnu salu na Palama, gdje su bili zatvoreni, fizički zlostavljani i maltretirani sve do 10.04.1992. godinc, kada su razmijenjeni i vraćeni u Sarajevo. Međutim, izvedeni dokazi ne potkrijepljuju navode optužnice u odnosu na ulogu optuženog Momčila Mandića. Kako je već prethodno sud utvrdio, na osnovu izvedenih dokaza, sud nije mogao van svake razumne sumnje utvrditi da je optuženi dana 04. aprila 1992. godine obavljao *de facto* ili *de iure* funkciju zamjenika ministra unutrašnjih poslova, te nije dokazano da je optuženi imao nadređeni položaj u odnosu na pripadnike policije koji su sproveli, pritvorili ili ispitivali ove osobe u policijskoj stanici ili u fiskulturnoj sali na Palama.

2. Pravna utvrđenja koja se odnose na tačku u vezi sa ratnim zločinima protiv civilnog stanovništva

Optužnica Momčila Mandića tereti po tački 1. da je počinio krivično djelo ratnog zločina protiv civilnog stanovništva iz člana 173. stav 1. tačke c) i e) Krivičnog zakona BiH u vezi sa članom 180. stav 1. i 2. Krivičnog zakona BiH “kršeći odredbe člana 3. stav 1. tačke a) i c), člana 27. stav 1., člana 33. stav 3. i člana 147. Ženevske konvencije o zaštiti civilnih lica u vrijeme rata od 12.08.1949. godinc”.

Kvalifikacija sukoba nije sporna u ovom predmetu. Ipak, u svrhu pojašnjenja, Sud primjećuje da, kada se radi o oružanom sukobu, međunarodno humanitarno pravo pravi razliku između međunarodnog i sukoba koji nema karakter međunarodnog. Uopšteno govoreći, Ženevske konvencije i Dodatni protokol I predstavljaju skup pravila koja se primjenjuju na međunarodne sukobe, a Dodatni protokol II i zajednički član 3. Ženevskih konvencija se primjenjuju na sukobe koji nemaju karakter međunarodnih. Zavisno od kvalifikacije određenih situacija (na primjer, unutrašnji nemiri i zategnutosti), Protokol II se ne može primijeniti, nego se primjenjuje zajednički član 3. Ženevske konvencije kao vrsta jedne manje rezidualne konvencije unutar Konvencija. Stoga se, u načelu, Ženevska konvencija o zaštiti civilnih lica u vrijeme rata od 12.08.1949. godine može primijeniti samo na sukobe međunarodnog karaktera.

U stvari, član 1. (Materijalno polje primjene) Dodatnog protokola II propisuje da:

1. Ovaj protokol kojim se razvija i dopunjuje član 3. koji je zajednički za Ženevske konvencije od 12. avgusta 1949. godine, ne mijenjajući njegove postojeće uslove za primjenu, primjenjivaće se na sve oružane sukobe koji nisu obuhvaćeni članom 1. Dopunskog protokola uz Ženevske konvencije od 12. avgusta 1949. godine o zaštiti žrtava međunarodnih oružanih sukoba (Protokol I) koji se odvijaju na teritoriji visoke strane ugovornice između njenih oružanih snaga i otpadničkih oružanih snaga ili drugih organizovanih naoružanih grupa koje, pod odgovornom komandom, vrše takvu kontrolu nad dijelom njene teritorije koja im omogućuje da vode neprekidne i usmjerene vojne operacije i da primenjuju ovaj protokol.
2. Ovaj protokol se neće primjenjivati na situacije unutrašnjih nemira i zategnutosti, kao što su pobune, izolovani i sporadični akti nasilja i ostali akti slične prirode, jer to nisu oružani sukobi.

Zajednički član 3. Ženevske konvencije predviđa da:

“U slučaju oružanog sukoba koji nema karakter međunarodnog sukoba i koji izbije na teritoriji jedne o Visokih strana ugovornica, svaka strana u sukobu je dužna da primjenjuje bar slijedeće odredbe (1) prema licima koja ne učestvuju u neprijateljstvima, podrazumijevajući tu i pripadnike oružanih snaga koji su položili oružje i lica onesposobljena za borbu usljed bolesti, rane, lišenja

slobode ili iz kojeg bilo uzroka, postupa, u svakoj prilici čovječno, bez ikakve nepovoljne diskriminacije zasnovane na rasi, boji kože, vjeri ili ubjeđenju, polu, rođenju ili imovnom stanju, ili kome bilo drugom mjerilu. U tom cilju zabranjeni su i zabranjuju se, u svako doba i na svakom mjestu, prema navedenim licima postupci koji obuhvataju: a) povrede koje se nanose životu i tjelesnom integritetu, naročito sve vrste ubistva, sakaćenja, svireposti i mučenja; b) uzimanje talaca; c) povrede ličnog dostojanstva, naročito uvredljivi i ponižavajući postupci; d) izricanje i izvršavanje kazni bez prethodnog suđenja od strane redovno ustanovljenog suda i praćenog svim sudskim garancijama koje civilizovani narodi priznaju za neophodne“.

Zajednički član 3. nalaže zaraćenim stranama da se pridržavaju određenih temeljnih humanitarnih standarda tako što će obezbjediti primjenu onih pravila humanosti koja su civilizovani narodi privatili kao suštinska, što je i potvrdio i Međunarodni sud pravde u predmetu Nikaragva, kada je konstatovao da:

Član 3., koji je zajednički za sve četiri Ženevske konvencije od 12. augusta 1949. godine, definiše određena pravila koja treba primjenjivati u oružanim sukobima nemeđunarodnog karaktera. Nema nikakve sumnje da, u slučaju međunarodnih oružanih sukoba, ta pravila takođe predstavljaju minimalan aršin, uz neka složenija pravila koja se takođe trebaju primjenjivati na oružane sukobe; radi se o pravilima koja, po mišljenju suda, odražavaju ono što je sud 1949. godine nazvao „elementarni obzirima humanosti“³⁵⁴

Prema tome, da bi se za neki zločin sudilo prema zajedničkom članu 3. Ženevske konvencije, moraju biti ispunjena tri uslova.

1. Mora postojati oružani sukob, bilo međunarodni ili sukob koji nema karakter međunarodnog

Utvrđeno je da mora postojati oružani sukob da bi se mogao primijeniti zajednički član 3. Ženevske konvencije. Oružani sukob postoji kada god postoji pribjegavanje oružanoj sili između država ili produženo oružano nasilje između državnih vlasti i organizovanih naoružanih grupa ili između takvih grupa unutar jedne države. U smislu odredbi zajedničkog člana 3.

---

³⁵⁴ Tužilac protiv Sefera *Halilovića*, Predmet broj IT-01-48-T, presuda izrečena 16.11.2005. godine, (u daljem tekstu: Predmet Halilović, presuda pratesnog vijeća).

priroda ovog oružanog sukoba nije relevantna zbog svoje prirode koju ima kao rezidualna klauzula (Martensova klauzula). Nije bitno da li se ozbiljno kršenje desilo u kontekstu međunarodnog ili oružanog sukoba koji nema karakter međunarodnog, ukoliko su slijedeći uslovi ispunjeni: povreda mora predstavljati kršenje odredbi međunarodnog humanitarnog prava; odredba mora biti običajne prirode ili, ako pripada ugovornom pravu, traženi uslovi moraju biti ispunjeni; povreda mora biti ozbiljna, odnosno mora predstavljati kršenje odredbe koja štiti bitne vrijednosti, a kršenje mora obuhvatati teške posljedice za žrtvu, te povreda odredbi mora obuhvatati individualnu odgovornost lica koje krši odredbu.

2. Mora postojati bliski nexus između oružanog sukoba i navodnog zločina

Da bi se određeni zločin okvalifikovao kao povreda međunarodnog humanitarnog prava prema zajedničkom članu 3. Ženevske konvencije, tužilaštvo mora utvrditi dovoljnu povezanost između tog zločina i oružanog sukoba.

Mora postojati nexus između oružanog sukoba i navodnog krivičnog djela.³⁵⁵ Takođe, u odluci Žalbenog vijeća MKSJ u predmetu *Kunarac*³⁵⁶, u nabrojanju faktora za ocjenu postojanja *nexusa*, utvrđeno je da: “U odlučivanju da li je predmetna radnja u dovoljnoj mjeri povezana sa oružanim sukobom, pretresno vijeće može uzeti u obzir slijedeće faktore: činjenicu da je počinitelj vojnik; činjenicu da žrtva nije vojnik; činjenicu da je žrtva pripadnik suprotne strane; činjenicu da se za radnju može reći da služi krajnjem cilju vojne kampanje; te činjenicu da je zločin izvršen kao dio ili u kontekstu službenih dužnosti počinitelja.” Oružani sukob je morao predstavljati važan faktor za postojanje mogućnosti počinitelja da izvrši zločin, za njegovu odluku da ga izvrši, za način na koji je izvršen ili cilj zbog kojeg je izvršen.³⁵⁷

U tom pogledu, sudska praksa MKSJ je uspostavila institut „bliski nexus“. U predmetu *Blaškić*, Žalbeno vijeće smatra da: „Iako se značajni sukobi nisu dešavali na [određenom području] u vrijeme i na mjestu gdje su zločini

³⁵⁵ Predmet *Halilović*, presuda pretresnog vijeća, par. 28.

³⁵⁶ Tužilac protiv *Dragoljuba Kunarca, Radomira, Kovača i Zorana Vukovića*, Predmet broj IT-96-23&23/1, presuda izrečena, 12.06.2002. godine (u daljem tekstu: Predmet *Kunarac*, presuda žalbenog vijeća), par. 59.

³⁵⁷ *Ibid*, stav 58.

navodno počinjeni primjenjuje se međunarodno humanitarno pravo. Dovoljno je da su navodni zločini bili u bliskoj vezi sa neprijateljstvima koja su se dešavala na drugim dijelovima teritorija pod kontrolom strana u sukobu.“ Takođe u vezi sa povezanošću oružanog sukoba i zločina, oružani sukob ne mora biti uzrokom počinjenja zločina, ali je oružani sukob morao predstavljati važan faktor za postojanje mogućnosti počinitelja da izvrši zločin, za njegovu odluku da ga izvrši, za način na koji je izvršen ili cilj zbog kojeg je izvršen.

Nadalje, ne postoji neophodna korelacija između područja gdje se vode borbe i geografskog dosega zakona ratovanja. Zakoni ratovanja se primjenjuju na cijeloj teritoriji zaraćenih država, ili u slučaju oružanog sukoba koji nije međunarodnog karaktera na cijeloj teritoriji pod kontrolom strane u sukobu, bilo da se borba vodi tamo ili ne, te se isti nastavljaju primjenjivati do opšteg zaključivanja mira, ili u slučaju oružanog sukoba koji nije međunarodnog karaktera do postizanja mirnog rješenja. Povreda zakona ili običaja rata se stoga može desiti u vrijeme i na mjestu gdje zapravo i nisu vođene borbe. Uslov da radnje optuženog moraju biti u bliskoj vezi sa oružanim sukobom ne bi bio negiran ako bi zločini bili vremenski ili geografski udaljeni od stvarne borbe.

3. Zločini moraju biti počinjeni prema licima „koja ne učestvuju neposredno u neprijateljstvima“

Na kraju, sudska praksa MKSJ je dodala još jedan element koji treba razmotriti u vezi sa zajedničkim članom 3. Dodatni uslov za zajednički član 3. je da povreda mora biti počinjena prema licima „koja ne učestvuju neposredno u neprijateljstvima“. Zapravo, zajednički član 3. štiti „lica koja ne učestvuju neposredno u neprijateljstvima“, uključujući lica „onesposobljena za borbu usljed bolesti, rane, lišenja slobode ili iz kojeg bilo uzroka“. Sudska praksa MKSJ u predmetu Tadić takođe navodi da pravni pristup prilikom definisanja zaštićenih lica, koji zavisi od bitnih odnosa više nego od formalnih veza, postaje tim važniji u međunarodnim oružanim sukobima današnjice. Dok su se ratovi ranije vodili između dobro ustanovljenih država, u modernim međuetničkim oružanim sukobima, kao što je onaj u bivšoj Jugoslaviji, često dolazi do stvaranja novih država tokom sukoba, te je prije nacionalnost nego državljanstvo ono što može postati odlučujuće za lojalnost državi. U ovim uslovima, državljanstvo kao uslov je još manje adekvatno za definisanje zaštićenih lica. Državljanstvo žrtava u smislu primjene IV Ženevske konvencije se ne bi trebalo primjenjivati na

osnovu formalnih karakterizacija državljanstva, već radije na analizi bitnih odnosa, uzimajući u obzir različitu nacionalnost žrtava i počinitelja, te njihove veze sa stranom državom posrednicom.

Na strani Tužilaštva je bio teret dokazivanja svih bitnih elemenata ovog krivičnog djela, tj.: da je zločin počinjen za vrijeme oružanog sukoba (a), da zločin predstavlja povredu odredbi međunarodnog prava (b), te da je zločin počinjen prema licima „koja ne učestvuju neposredno u neprijateljstvima“ i da postoji nexus između zločina i oružanog sukoba (c).

(1) Sud je nesporno utvrdio da se inkriminirani događaj opisan u tački 1. izreke presude desio 05. aprila 1992. godine. Ova činjenica van razumne sumnje proizilazi iz iskaza svih svjedoka saslušanih tokom glavnog pretresa: Balić Huseina, Termiz Dževada, Mašović Mehe, Bilandžija Josipa, Hrvat Džafera, Manić Mladena, Lopatić Vlatka, Delimustafić Alije, svjedoka pod pseudonimima „H“ i „I“, te i iz iskaza samog optuženog. Nadalje, vijeće je prihvatilo kao dokazano (predmet Galić, stav 196) da „početkom marta 1992. godine, na raznim lokacijama Bosne i Hercegovine, izbio je međunacionalni sukob“. Po ocjeni vijeća opisani događaji predstavljaju dio procesa unutrašnjih nemira i međunacionalnih tenzija, te ih treba posmatrati onako kako su doživljavani tada, a ne onako kako bi bili viđeni danas. Nadalje, vijeće je prihvatilo kao dokazanu činjenicu da „oružani sukob izbio je nakon što je Evropska zajednica 6. aprila 1992. godine priznala BiH kao suverenu državu“ (Galić, stav 199). Vijeće je van razumne sumnje zaključilo da događaji koji su se odigrali na Vracama ne potpadaju pod definiciju oružanog sukoba u skladu sa članom 1, stav 1. Dodatnog protokola II Ženevskih konvencija. Opisani događaji se mogu podvesti pod stav 2. istog međunarodnog pravnog dokumenta. Prema tome, s obzirom da se radi o događaju koji je bio dijelom ovih međunacionalnih tenzija, spomenuti događaj se ne može definisati kao oružani sukob, bilo međunarodni ili sukob koji nema karakter međunarodnog, na koji bi se mogle primijeniti Ženevske konvencije i Dodatni protokol I ili zajednički član 3. Ženevskih konvencija i Dodatni protokol II.

(2) Na osnovu navedenog, jasno se može zaključiti da usljed nepostojanja oružanog sukoba, ne postoji *nexus* između oružanog sukoba i navodnog zločina, odnosno, da nije ispunjen ni drugi element ovog krivičnog djela.

(3) Nadalje, iz iskaza svjedoka proizilazi da je rukovodno i nastavno osoblje Centra bilo naoružano, te da su isti aktivno učestvovali u sukobu, što

potvrđuje činjenica da su dvojica specijalaca poginula tog dana, a što je potvrđeno i izvodima iz knjige umrlih. Iz iskaza svjedoka Huseina Balića, Dževada Termiza, Mehe Mašovića, Josipa Bilandžije i Džafera Hrvata proizilazi da su u vrijeme napada bili naoružani, i to automatskim i poluautomatskim naoružanjem, da su isti nosili uniforme, te da su isti aktivno učestvovali u navedenom događaju, na način da su uzvratili paljbom, što je rezultiralo smrću dvojice pripadnika specijalne jedinice, a što je potvrđeno i iskazima svjedoka Lopatić Vlatka, svjedoka „I“, kao i iskazom samog optuženog kao i ostalim izvedenim dokazima. Iz navedenog proizilazi da lica koja su se nalazila u Centru nisu imala status civila, a što čini bitno obilježje definicije krivičnog djela koje se optuženom stavlja na teret optužnicom.

Stoga, vijeće takođe zaključuje da se radnje koje su se desile na Vracama ne mogu podvesti ni pod *minimum* definicije oružanog sukoba iz člana 1. stav 1. Dodatnog protokola II Ženevskih konvencija. Zapravo, opisane dokazane radnje bi se mogle podvesti pod član 1. stav 2. istog međunarodnog pravnog sredstva. Stoga, pošto se radi o događaju koji je dio međunacionalnih tenzija, navedene dokazane radnje ne mogu biti okvalifikovane kao oružani sukob da bi se primijenio zajednički član 3. Ženevskih konvencija. Ukratko, opisane radnje ne predstavljaju kršenje odredbe međunarodnog prava, ali, s druge strane, iste mogu predstavljati kršenje domaće i zakonodavstva koji reguliše ljudska prava.

E. Optužbe iz tačaka od 2. do 4. (zločin protiv čovječnosti)

Optužnica Momčila Mandića tereti po tačkama 2. (2.a, 2.b, 2.c, 2.d), 3. (3.a, 3b., 3.c, 3.d, 3e) i 4.(4.a, 4.b, 4.c i 4.d) da je “u vremenskom periodu od mjeseca maja do kraja mjeseca decembra 1992. godine, u okviru širokog i sistematičnog napada vojnih i policijskih, kao i paravojnih snaga Srpske Republike BiH usmjerenog protiv civilnog nesrpskog stanovništva grada Sarajeva i općine Foča, znajući za taj napad u svojstvu ministra pravosuđa i uprave u Vladi Srpske Republike BiH planirao, naredio i počinio, te podstrekavao i pomagao u činjenju progona nesrpskog civilnog stanovništva na političkoj, nacionalnoj, etničkoj i vjerskoj osnovi, ubijanjem, nečovječnim postupanjem, nanošenjem povreda tjelesnog integriteta i zdravlja, protivpravnim zatvaranjem, prisiljavanjem na prinudni rad i prisilnim nestancima, te kao nadređena i odgovorna osoba propustio da preduzme nužne i razumne mjere u sprječavanju činjenja navedenih djela i

kažnjavanju počinitelja istih djela,” na način opisan u tačkama 2. (2.a, 2.b, 2.c, 2.d), 3. (3.a, 3b., 3.c, 3.d, 3e) i 4.(4.a, 4.b, 4.c i 4.d) izreke presude.

1. Pravna utvrđenja koja se odnose na zločin protiv čovječnosti

Kako proizilazi iz optužnice, optuženom Momčilu Mandiću se po tačkama od 2. do 4. stavlja na teret da je izvršio krivično djelo Zločin protiv čovječnosti iz člana 172. stav 1. tačka h) KZ BiH, u vezi sa tačkama a), e), f), i) i k) istog člana, sve u vezi sa članom 180. stav 1. i 2. KZ BiH. Teret dokazivanja svih bitnih elemenata tog djela bio je na strani Tužilaštva BiH.

1.1. Zločin protiv čovječnosti

Za postojanje krivičnog djela zločina protiv čovječnosti potrebno je postojanje općih uvjeta pravne definicije, odnosno širokog ili sistematičnog napada usmjerenog protiv bilo kojeg civilnog stanovništva, znanje počinioca za takav napad i da je djelo počinioca dio napada, odnosno da postoji nexus između djela počinioca i napada na civilno stanovništvo. Pored postojanja ovih elemenata, koji predstavljaju opće elemente neophodno je utvrditi i postojanje nekih radnji koje je počinitelj učinio kao dio takvog napada i koje predstavljaju osnovna krivična djela kako je, u ovom slučaju, definisano u tačkama h), a), e) f) i k) stava 1. člana 172. KZ BiH.

1.2 Osnovna krivična djela

Osvrnućemo se na izvršenje krivičnog djela zločin protiv čovječnosti progonom (iz čl. 172. st. 1. tačka h)), u vezi sa ubistvom (čl. 172. st. 1. tačka a)), zatvaranjem (čl. 172. st. 1. tačka e)), mučenjem (čl. 172. st. 1. tačka f)), prisilnim nestankom (čl. 172. st. 1. tačka i)) i drugim nečovječnim djelima (čl. 172. st. 1. tačka k)).

a) Progon

Obilježja djela progona naznačene pod tačkom h) u stavu 1. člana 172. KZ BiH, u vezi sa stavom 2. tačka g) istog člana “**jest namjerno i teško, međunarodnom pravu suprotno uskraćivanje osnovnih prava, zbog pripadnosti skupini ljudi ili zajednici**”. To se odnosi na progon bilo koje grupe ljudi ili zajednice na političkom, rasnom, nacionalnom, etničkom, kulturnom, vjerskom, spolnom ili drugom temelju, koji je opće prihvaćen kao nedozvoljen po međunarodnom pravu. U praksi MKSJ-a su utvrđeni

brojni kriteriji kroz analizu ovog djela. Neki od primjera su konzistentni sa definicijom progona propisanom KZ BiH koji je detaljnije razrađuju, a navedeni su u presudi Naletilić i Martinović³⁵⁸: da je počinitelj počinio diskriminatorno djelo i propust; da je tim djelom ili propustom uskraćeno ili narušeno neko temeljno pravo definirano međunarodnim običajnim ili ugovornim pravom; počinitelj je djelo počinio s namjerom diskriminacije na rasnoj, vjerskoj ili političkoj osnovi, te da su ispunjeni opći uvjeti za krivično djelo Zločin protiv čovječnosti.

b) ubistvo

Tačka a) stava 1. člana 172. KZ BiH govori o “lišenju druge osobe života (ubistvo)”, kao dijelu širokog ili sistematičnog napada protiv civilnog stanovništva, pri čemu počinitelj zna za takav napad.

c) zatvaranje

Obilježja djela „zatvaranja“ kao zločina protiv čovječnosti su slijedeća: „osoba je lišena slobode; lišenje je izvršeno samovoljno, to jest, ne postoji pravni osnov za lišenje slobode; činjenje ili nečinjenje kojim se osoba lišava slobode djelo je optuženog ili osobe, to jest, osoba za koje optuženi snosi krivičnu odgovornost sa namjerom da osobu samovoljno liši slobode ili znajući da njegovo činjenje ili nečinjenje može dovesti do samovoljnog lišenja slobode.“³⁵⁹

d) mučenje

Član 172. stav 2. tačka e) glasi: “*Mučenje* jest namjerno nanošenje snažnog tjelesnog ili duševnog bola ili patnje osobi zadržanoj od strane optuženog ili pod nadzorom optuženog, izuzimajući bol ili patnju koja je posljedica isključivo izvršenja zakonitih sankcija.”

Bitna obilježja za počinjenje djela mučenja navedena u tački f) stava 1. člana 172. KZ BiH su slijedeća: da je djelo počinjeno protiv osobe pod nadzorom počinioca; da su djelom žrtvi nanešeni snažna tjelesna ili duševna bol ili patnja; da je djelo namjerno; da djelo nije posljedica izvršenja zakonskih sankcija.

³⁵⁸ Tužilac protiv Mladena Naletilića i Vinka Martinovića; predmet br. IT-98-34, presuda izrečena 31.03.2003. godine (u daljem tekstu: Predmet Naletilić, presuda Pretresnog vijeća) par. 634

³⁵⁹ Predmet Krnojelac, presuda pretresnog vijeća, par. 115

e) prisilni nestanak

Član 172. stav 2. tačka h) utvrđuje: “Prisilni nestanak osoba jest hapšenje, pritvaranje ili otimanje osoba, od strane ili s dopuštanjem, podrškom ili pristankom države ili političke organizacije, uz odbijanje da se prizna takvo lišenje slobode ili da se pruži informacija o sudbini ili o mjestu gdje se nalaze takve osobe, s namjerom da se uklone od zaštite zakona na duže vrijeme”.

Bitna obilježja za počinjenje djela „prisilnog nestanka osoba“, iz člana 172. stav 1. tačka i) su slijedeća: da postoji radnja otimanja/hapšenja osoba; da je djelo počinjeno uz pristanak i podršku države ili političke organizacije; da je počinitelj odbio da pruži informaciju o sudbini ili o mjestu gdje se nalaze odvedene osobe; da ima namjeru da osobe ukloni od zaštite zakona na duže vrijeme.

f) druga nečovječna djela

Elementi počinjenja “drugih nečovječnih djela (...), učinjenih u namjeri nanošenja velike patnje ili ozbiljne fizičke ili psihičke povrede ili narušenja zdravlja” iz tačke k) stava 1. člana 172. KZ BiH su slijedeći: da postoji nečovječno djelo; da djelo nije drugačije navedeno u članu 172; da je djelo slične prirode drugim djelima definiranim članom 172; da je djelo počinjeno u namjeri nanošenja velikih patnji ili ozbiljnih fizičkih ili psihičkih povreda ili narušenja zdravlja; da su počinjenjem ovog djela, žrtvama nanesene velike patnje ili ozbiljne fizičke ili psihičke povrede ili narušenje zdravlja.

Član 172. KZ BiH je istovjetan odredbi stava 5. Statuta MKSJ-a. Stoga bi sudska praksa MKSJ u vezi sa članom 5. Statuta mogla da se slijedi i u ovom slučaju prilikom tumačenja člana 172. KZ BiH. U vezi sa ostalim nečovječnim djelima, MKSJ je utvrdio³⁶⁰ da: „Fraza 'ostala nečovječna djela' namjerno je smišljena kao rezidualna kategorija, zato što se smatralo da je nepoželjno za ovu kategoriju da se iscrpno nabraja. Iscrpna kategorizacija bi naprosto stvorila mogućnost za izbjegavanje slova zabrane“. MKSJ smatra da rezidualna kategorija uključuje, na primjer, i ponižavajuće postupanje,

---

³⁶⁰ Tužilac protiv Zorana Kupreškića, Mirjana Kupreškića, Vlatka Kupreškića, Drage Josipovića, Dragana Papića i Vladimira Šantića, predmet broj IT-95-16, presuda izrečena 14.01.2000. godine, (u daljem tekstu: predmet Kupreškić, presuda pretresnog vijeća), par. 563

prisilno premještanje i prisilnu prostituciju³⁶¹, te korištenje kao „živog štita“³⁶². Posljedice počinjenja nečovječnog djela moraju biti ozbiljne, ali ne i dugoročne³⁶³. Uvjet duševnog stanja počinioca mora sadržavati namjeru nanošenja velikih patnji i ozbiljne fizičke ili psihičke povrede ili narušenja zdravlja; ili znanje da postoji velika vjerovatnoća da će takvo djelo prouzročiti jednu od navedenih posljedica u kombinaciji sa bezobzirnošću (svjesnim nehatom) da li će do takve posljedice doći ili ne³⁶⁴.

2. Činjenični nalazi koji se odnose na zločin protiv čovječnosti

Sud je prihvatio kao dokazanu utvrđenu činjenicu da je dana 08.04.1992. godine u Foči izbio oružani sukob između srpskih i muslimanskih snaga³⁶⁵, te da se radilo o širokom i sistematičnom napadu koji je obuhvatao period od aprila 1992. godine do februara 1993. godine³⁶⁶, kako je to navedeno u odlukama od 05.02.2007. godine i 05.07.2007. godine, a o čemu će biti riječi i u ovoj presudi. Nadalje, u pogledu grada Sarajeva, sud takođe smatra utvrđenom činjenicom da je oružani sukob izbio nakon što je Evropska zajednica 6. aprila 1992. godine priznala BiH kao suverenu državu³⁶⁷.

Nadalje, iako svi izvedeni dokazi ukazuju da je optuženi znao za postojanje širokog i sistematičnog napada usmjerenog protiv civilnog stanovništva opštine Foča, kao i za postojanje oružanog sukoba na teritoriji opštine Sarajevo, te da su radnje opisane pod tačkama od 2. do 4. izreke presude predstavljale dio širokog i sistematičnog napada, Tužilaštvo nije, van razumne sumnje, uspjelo dokazati da je optuženi počinio krivična djela na način opisan u optužnici. Naime, sama činjenica da je optuženi u vrijeme relevantno za optužnicu obavljao funkciju ministra pravosuđa i uprave u Vladi Srpske Republike BiH, ne može po sebi predstavljati osnov za odgovornost optuženog Momčila Mandića, ni ličnu, a ni komandnu krivičnu odgovornost.

---

³⁶¹ Predmet Kvočka, presuda pretresnog vijeća, par. 208.

³⁶² Tužilac protiv Darija Kordića i Marija Čerkeza, predmet broj IT-95-14/2 presuda izrečena 25.02.2001. godine, (u daljem tekstu: Predmet Čerkez, presuda pretresnog vijeća), par. 256.

³⁶³ Predmet Krnojelac, presuda pretresnog vijeća, par. 131.

³⁶⁴ Ibid, par. 132

³⁶⁵ Predmet Kunarac, presuda pretresnog vijeća, par. 567

³⁶⁶ Predmet Krnojelac, presuda pretresnog vijeća, par. 567 i 570

³⁶⁷ Tužilac protiv Stanislava Galića, predmet br. IT-98-28-T, presuda izrečena 5.12.2003. godine, (u daljem tekstu: Predmet Galić, presuda pretresnog vijeća), par. 199

Na okolnosti iz tačke 2. optužnice saslušani su svjedoci optužbe: Avdo Pizović, Mirsad Kršlak, Mirsad Dragnić, Munib Isić, Hasan Šunj, Mušan Šunj, Alisa Muratčauš, Salko Zolj, Hajrudin Karić, Amir Šehović, Rešad Brdarić; Delilović Hasib, Harbaš Junuz, Huruz Nezir i svjedok pod pseudonimom „X“. Na okolnosti iz iste tačke saslušani su svjedoci odbrane: Handžić Mustafa, Stanić Svetozar, Rizvanović Dževad, Pandžić Mensur, Hurem Murtić, Mrdić Željko, Avijaš Slobodan, Škiljević Soniboj, Lalović Radoje, Trapara Boro, Lalović Miodrag, Tešanović Ranko, Gojković Vojo, Pavlović Rada, Koroman Malko, Janjetović Voja, Zuban Miloš, Jašar Alija,

Iz iskaza gorenavedenih svjedoka optužbe proizilazi da su isti bili zatvoreni u prostorijama KP doma „Butmir“ na Kuli, te da su lišeni slobode bez ikakvog pravnog osnova, protiv istih nije vođen sudski postupak niti je na bilo koji drugi način utvrđivana njihova odgovornost. U iskazima ovih svjedoka takođe se navodi da su u KP domu „Butmir“ na Kuli u periodu od maja 1992. godine pa nadalje bile nezakonito zatvorene i lišene slobode na desetina osoba pretežno bošnjačke nacionalnosti, među kojima su bili i starci, žene i djeca. Na ove okolnosti, iskazi su potvrđeni i dokazima Tužilaštva T-132, T-133 i T-134 koji predstavljaju spiskove logoraša koje je sačinio Savez logoraša Bosne i Hercegovine. Nadalje, svi svjedoci optužbe potvrđuju da su boravili u neuslovnim prostorijama, koje su često bile prenatrpane i u kojima nije bilo kreveta, a ni bilo kakve prostirke ili pokrivača, te su spavali na podu u prostorijama u kojima nije bilo mokrih čvorova, bez mogućnosti obavljanja osnovnih higijenskih potreba, te su fiziološke potrebe vršili u kantama koje su bile u prostorijama u kojima su boravili. Nadalje, zatočene osobe su dobijale minorne dnevne obroke, svi su izgubili na tjelesnoj težini, te im je zdravlje bilo ugroženo. Svjedoci Pizović Avdo i Isić Munib su u svojim iskazima potvrdili da je došlo do smrti zatočenika Ramić Izeta, a što je potvrđeno i dokazima T-118 i T-119, iz kojih dokaza jasno proizilazi da je Ramić Izet umro u „Kuli“ dana 28.09.1992. godine.

Takođe, u iskazima svjedoka navodi se da su zatočene osobe bile izložene fizičkom zlostavljanju i nanošenju tjelesnih povreda. Svjedok Zolj Salko u svom iskazu kaže da je za vrijeme boravka u „Kuli“ bio teško pretučen od strane nepoznatih lica, svjedok Brdarić Rešad u svom iskazu kaže da su fizički zlostavljani i pretučeni Turković Džafer, Ramović Husko, Bihorac Dervo i Durić Alija, dok je svjedok Huruz Nezir rekao da su pretučeni Čaušević Zlata i Čaušević Adem. U iskazima svjedoka Šehović Amira, Delilović Hasiba, Huruz Nezira, te Šunj Murata navodi se da isti nisu bili

maltretirani niti fizički zlostavljani u prostorijama KP doma Kula od strane stražara, već su potvrdili da su zarobljeni i ispitivani od strane vojske i policije.

Nadalje, u iskazima svjedoka takođe se navodi da su zatočene osobe bile primorane na obavljanje prinudnih radova, radeći na ekonomiji samog zatvora i po raznim lokalitetima na kopanju rovova i tranšeja, gdje su bili izloženi i oružanim dejstvima. U navedenim iskazima se takođe navodi da je došlo do pogibije Gačanović Vahida, Isić Mehmeda, Smajić Ramiza, Šahović Hasiba, Hodžić Izudina, Isić Zuhdije i Vatrić Zulfe, što je potvrđeno iskazima svjedoka Pizović Avde, Isić Muniba, Šunj Mušana, Harbaš Junuza te dokazima T-116 i T-117. Navedeni svjedoci takođe potvrđuju da je među zatočenicima bilo i ranjenih, te su svjerci Pizović Avdo Isić Munib i Harbaš Junuz, potvrdili da su bili ranjeni prilikom obavljanja prinudnih radova, dok je svjedok Isić Munib potvrdio da su takođe bili ranjeni Šunj Nusret i Balić Adem. Međutim, svi svjedoci opisuju da su ih iz prostorija KP doma izvodili pripadnici policije ili vojske, te da su ih oni obezbjeđivali prilikom obavljanja radova.

Svjedok Brdarić Rešad kaže da je prilikom njegovog lišenja slobode u ulici Kasindolska tokom maja 1992. godine, sa njim lišeno slobode još 37 ljudi, te da su svi skupa prebačeni u prostorije KP dom „Butmir“, što je potkrijepljeno i dokazom T-125, odnosno dopisom kojim načelnik Stanice javne bezbjednosti obavještava nadležna ministarstva pravde i unutrašnjih poslova o zatvaranju tih osoba u zatvoru na Kuli. Svih tih 37 osoba su iz zatvora na Kuli neutvrđenog datuma, i od strane neutvrđenih osoba odvedeni i od tada im se gubi svaki trag, te se iste i do danas vode kao nestale.

Nadalje, u iskazima svjedoka Tešanović Ranka, Lalović Miodraga, Lalović Ratka, Škiljević Soniboja, Mrdić Željka i Koroman Malke, navodi se da su pripadnici policije i vojske obezbjeđivali zatvorene civile u prostorijama KP doma Butmir do početka augusta 1992. godine.

Na okolnosti iz tačke 3. optužnice saslušani su svjedoci optužbe: Đelilović Hasib, Harbaš Junuz, Huruz Nezir, Muračević Eset, Durmo Enver, Adem Rešidović, Mensur Pandžić, Hido Ahmed, Taib Đogo, Čerimagić Omer, Išerić Fikret, Šehić Izet, Šehić Zahid, Šehić Esad, Muharemović Zejnil, Maspopita Suad, Ljevo Mirsad, Avdibegović Zijad, Sirčo Fikret i svjedok pod pseudonimom „E“. Na okolnosti iz iste tačke 3. saslušani su svjedoci odbrane Vlačo Brano, Slobodan Avlijaš, te optuženi.

U iskazima saslušanih svjedoka navodi se da su isti lišeni slobode od strane srpskih oružanih snaga kao civilne osobe i bez pravnog osnova, te da su nakon lišenja slobode bili zatočeni po raznim objektima (između ostalog u Bunkeru, kod „Sonje“, te u Iskrinom skladištu u Podlugovima) da bi konačno bili prebačeni u objekat „Planjina kuća“. Da je u ovom objektu bilo zatočeno na desetine civilnih osoba bošnjačke nacionalnosti dodatno je potvrđeno i sljedećim dokazima optužbe: T-140, koji predstavlja spisak zatvorenika sačinjen od strane Uprave zatvora Srpske opštine Vogošća na dan 26.07.1992. godine, T-142, koji predstavlja spisak zatvorenika Odjeljenja zatvora u Vogošći od 03.09.1992. godine, T-146, koji predstavlja spisak identifikovanih Bošnjaka i Hrvata koji su bili nezakonito zatočeni u tom objektu, a koji spisak je sačinjen od strane Agencije za istrage i dokumentaciju u Sarajevu, te T-147, koji predstavlja presjek zatvorenih, zlostavljanih i ubijenih zatvorenika sačinjen takođe od iste Agencije.

Nadalje, u iskazima svih navedenih svjedoka navodi se da su zatočnici bili smješteni u objekat „Planjina kuća“ i to u prostorije koje su bile u podrumu te kuće, te prostorije koje su predstavljale visoko prizemlje, gdje ih je bilo zatočeno na desetine, gdje nisu imali uslove za obavljanje osnovnih fizioloških potreba, te su isti potvrdili da su u više navrata morali da se kupaju u obližnjoj rijeci, te da su usljed navedenog mnogi imali zdravstvene probleme.

Takođe svi saslušani svjedoci potvrđuju da je ishrana bila veoma loša, da su dobijali po jedan obrok dnevno koji se sastojao od jedne kriške hljeba, nekog variva ili čaja, te su usljed toga svi znatno izgubili na tjelesnoj težini i istima nije pružana adekvatna zdravstvena pomoć. Svjedok Muharemović Zejnil je u svom iskazu potvrdio da je nakon povratka u Planjinu kuću zatekao puno ranjenih ljudi čije rane su izgledale katastrofalno zbog nepružanja zdravstvene pomoći.

Nadalje, svi svjedoci su potvrdili da su u Planjinoj kući najviše fizički zlostavljani Baručija Zahid i Eset Muračević, a što su potvrdili i sam Muračević Eset, te Ljevo Mirsad, Durmo Enver i Šehić Zahid. U iskazima svjedoka Masnopita Suada navodi se da su teško pretučeni Durmić Avdo, Šehić Hilmo, Šehić Hajro, dok je svjedok Hido Ahmet potvrdio da je pretučen Suljević Meša. Svjedok „E“ potvrdio je da je pretučen Suljić Avdo, dok je svjedok Šehić Zahid potvrdio da je pretučen Šehić Himzo.

Svjedoci Rešidović Adema, Šehić Zahida, Šehić Esada i Durmo Envera jasno kažu da su u mjesecu novembru 1992. godine iz Planjine kuće izvedeni Šunj Sulejman, Glušo Mustafa, Ismić Fejzo, Ismić Enver, Čović Šerif, Mehanović Džemail, Omerović Suljo, Musić Šaban i Mušinović Nedžib, koji su potom ubijeni i sahranjeni od strane zatočenika. Da su ove osobe lišene života potvrđeno je slijedećim dokazima: T-147, koji predstavlja presjek zatvorenih, zlostavljenih i ubijenih zatvorenika, T-184 koji predstavlja spisak ubijenih lica na lokalitetu Ježevi, općina Vogošća, kao i T-159 koji predstavlja zapisnik o ekshumaciji i obdukciji sačinjen od strane Višeg suda u Sarajevu od 12.11.1996. godine, te T-160 koji predstavlja službeni izvještaj SJB Vogošća od 02.09.1996. godine. Dokumente T-147 i T-184 sačinila je Agencija za istrage i dokumentaciju Sarajevo.

U dokazima se takođe navodi da su zatvorene osobe obavljale prinudne radove, prvenstveno na lokalitetu Žući gdje se odvijala stalna borbena aktivnost, te su prilikom izvođenja radova mnogi zatvorenici poginuli, a mnogi su i ranjeni. Ova činjenica je potvrđena i slijedećim dokazima Tužilaštva: T-148, T-149, T-150, T-151, T-152, T-153, T-186, T-187, koji predstavljaju biltene koje je izrađivala sama služba zatvora, kao i T-186 i T-187, koji predstavljaju spiskove ranjenih osoba koji su bili zatočeni u Planjinoj kući; T-188, koji predstavlja spisak zatočenika koji su iz Planjine kuće odvedeni u nepoznatom pravcu, sačinjen od strane Agencije za istrage i dokumentaciju, što je i potvrđeno iskazima svjedoka navedenih dalje u tekstu, te T-189, koji predstavlja spisak civilnih osoba općine Vogošća koji su nestali kao zatvorenici iz Planjine kuće a za čiju sudbinu se do danas ništa ne zna, sačinjen od strane udruženja „Porodice nestalih općine Vogošća“, kao i T-207, koji predstavlja knjigu nestalih osoba na teritoriji BiH izdatu od strane Međunarodnog Crvenog krsta. Sve ovo je takođe potvrđeno iskazima Eseta Muračevića, Šehić Zahida, Hido Ahmeta, Maspopita Suada, svjedoka „E“, Šehić Esada, Durmo Envera, Đogo Taiba, Avdibegović Zijada, Sirčo Fikreta i Pandžić Mensura.

Na okolnosti iz tačke 4. optužnice saslušani su svjedoci optužbe: Stojanović Lazar, Dolaš Radomir, Juso Selimović, Džubur Rasim, Karović Mirsad, Hadžiahmetović Safet, Kršo Murat, te svjedoci pod pseudonimima „A“, „B“, „C“, „D“, „F“ i „G“. Na okolnosti iz iste tačke 4. saslušani su svjedoci odbrane: Rašević Mitar, Slobodan Avlijaš, te optuženi u svojstvu svjedoka.

Van razumne sumnje se pokazalo da su civilne osobe bile zatvorene i smještene u prostorijama KP doma Foča, i to u neuslovnim prostorijama, da su izgladnjivani, zlostavljani, bili prinuđeni na obavljanje radova, te da je došlo do pogibije nekih od njih, kao i da su neka lica odvođena u nepoznatom pravcu od kada im se gubi svaki trag. Sud je van razumne sumnje utvrdio da su se događaji i radnje navedene pod tačkama 2.a, 2.b, 2.c i 2.d izreke presude desile na način opisan u optužnici.

Naime, u iskazima Juse Selimovića, Džubur Rasima, Karović Mirsada, Hadžiahmetović Safeta, Kršo Murata, te svjedoka pod pseudonimima „A“, „B“, „C“, „D“, „F“ i „G“ jasno se navodi da su isti lišeni slobode kao civilne osobe, te im nikada nije saopšten razlog zbog čega se lišavaju slobode i zbog čega su bili zatočeni u KP domu Foča, te nikad protiv nijednog od njih nije vođen bilo kakav postupak. Iz iskaza takođe proizilazi da su isti bili zatočeni u nehumanim uslovima, prostorijama koje nisu bile grijane za vrijeme zimskog perioda, te prostorijama koje su bile nekad pretrpane, te su bili lišeni osnovnih higijenskih uslova. Takođe, svi svjedoci potvrđuju da su bili izgladnjivani, jer su dobijali jako male dnevne obroke hrane zbog čega su skoro svi izgubili na tjelesnoj težini, a mnogima je narušeno i zdravlje jer nisu imali adekvatnu zdravstvenu zaštitu. Takođe iskazima je potvrđeno da su mnogi zatočnici u KP domu Foča bili izloženi fizičkom zlostavljanju kako od strane stražara, tako i od strane trećih lica koja su dolazila u KP dom. Mnogi zatočnici su odvođeni na obavljanje prinudnih radova, dok je veliki broj njih odveden sa ekonomije KP doma Foča, pod izgovorom da idu u razmjenu ili da idu obavljati određene prinudne radove, da bi nakon toga izgubio im se svaki trag i za njihovu sudbinu se do danas ništa ne zna. Pored iskaza gore navedenih svjedoka, ova činjenica je potvrđena slijedećim dokazima: T-204 i T-205, koji predstavljaju spiskove nestalih osoba iz KP doma Foča koje je sačinila Agencija za istrage i dokumentaciju; T-206, koji predstavlja spisak lica koje su nezakonito zatvorene u KP dom „Foča“, a potom odvedene u nepoznatom pravcu koji spisak je sačinila Federalna komisija za nestale osobe Federacije BiH, što je dodatno potkrijepljeno dokazom T-207, koji predstavlja Knjigu nestalih osoba na teritoriji BiH izdatu od strane Međunarodnog Crvenog krsta.

Pored činjenica koje su utvrđene na osnovu iskaza gore navedenih svjedoka i dokaza, pretresno vijeće je dana 05.07.2007. godine donijelo rješenje po službenoj dužnosti prihvatajući kao dokazane slijedeće činjenice koje se su utvrđene pred MKSJ:

Broj zatočenika u KP domu kretao se između 350 i 500, a katkada je dostizao i do oko 750 ljudi.³⁶⁸ Neki od zatvorenika izvođeni su na prisilni rad, dok su drugi odvedeni i više nikada nisu viđeni.³⁶⁹ U KP domu hrane je bilo malo, higijenski uslovi bili su svedeni na minimum, nije bilo kreveta, osim madraca od spužve i čaršava kojih nije bilo dovoljno. Zatočnicima u KP domu hrana se nije mogla slobodno donositi.³⁷⁰ Provokacije, vrijeđanja, batinanja i druge vrste zlostavljanja bili su u KP domu uobičajeni.³⁷¹ Dana 17. aprila 1992. godine svi muslimanski civili muškog pola zatočeni u Livadama prebačeni su u KP dom koji je prije sukoba služio kao zatvor. U to vrijeme su vojnici Užičkog korpusa iz Srbije upravljali ovim objektom da bi tokom sljedećih nekoliko sedmica prenijeli vlast na domaće Srbe.³⁷² I drugi civili, nesrbi, iz opštine Foča takođe su protivpravno hapšeni i zatvarani u KP domu. Nekoliko njih je u KP dom stiglo premlaćeno i s teškim povredama.³⁷³ Protivzakonito hapšenje i zatvaranje nesrpskih civila, muškaraca, sprovedeno je masovno i sistematski. Stotine muškaraca Muslimana, kao i još nekoliko drugih nesrpskih civila, zatočeni su u KP domu, a da nisu optuženi ni za kakvo krivično djelo.³⁷⁴ Najviše zatočenika u KP domu, oko 500 do 600, bilo je u ljeto 1992. godine. Njihov broj se smanjivao od jeseni 1992. do 1993. godine, kada je ostalo svega 200-300 zatočenika. Otprilike u oktobru 1994. godine pušteni su i posljednji zatočeniци, kojih je tada bilo manje od 100.³⁷⁵ Ljudi su tamo bili zatočeni u trajanju od četiri mjeseca do više od dvije i po godine.³⁷⁶ Iako je u KP domu bilo i nešto Srba, oni su tamo bili zatvoreni po zakonskoj osnovi pošto se radilo o licima osuđenim na sudovima prije izbijanja sukoba i licima pritvorenim zbog vojnih prekršaja iz vremena sukoba. Suprotno tome, nesrbi su bili pritvoreni bez ikakve zakonske osnove, a njihov ostanak u zatočeništvu nije bio predmet nikakvog preispitivanja.³⁷⁷ Osim nakratko u prvim danima zatočeništva u KP domu, muslimanski zatočeniци nisu imali nikakvog kontakta sa spoljnim svijetom ili sa svojim porodicama, a (veoma dugo) ni sa Crvenim krstom. Srpske vlasti nisu nijednom preispitale zakonitost njihovog zatočeništva.³⁷⁸ Mnogi zatočeniци su premlaćivani i

---

³⁶⁸ Predmet Kunarac, presuda pretresnog vijeća, par. 26

³⁶⁹ Ibid

³⁷⁰ Ibid, par. 27.

³⁷¹ Ibid

³⁷² Predmet Krnojelac, presuda pretresnog vijeća, par. 40

³⁷³ Ibid

³⁷⁴ Ibid, par. 41

³⁷⁵ Ibid, fusnota 142.

³⁷⁶ Ibid, par. 41; Predmet Krnojelac, presuda pretresnog vijeća, par. 26

³⁷⁷ Ibid, par. 438

³⁷⁸ Ibid, par. 42

povrgavani drugim oblicima zlostavljanja, ponekad bez ikakvog povoda, a ponekad je to bila kazna za sitne povrede zatvorskih propisa ili način iznuđivanja informacija i priznanja od njih.³⁷⁹ Drugi zatočenici su slušali krikove i zapomaganje onih koje su tukli i to bi ih sve ispunilo strahom. Mnogi su se u svoje ćelije vraćali s vidljivim ranama i modricama od premlaćivanja. Neki nisu danima mogli da hodaju ni da govore.³⁸⁰ Između 10. aprila 1992. i početka juna 1992. godine u cijeloj Foči i njenoj okolini izvršena su masovna hapšenja nesrpskih civila, muškaraca, uglavnom Muslimana. Muškarce su nakon hapšenja prebacivali u KP dom.³⁸¹ Pored uglavnom civilne populacije u KP domu, tamo je bio i manji broj muslimanskih vojnika koje su držali u samicama, odvojeno od civilnih zatočenika Muslimana.³⁸² Jedino lično obilježje koje je bilo prisutno u odluci da se ti muškarci zatoče jeste njihova nesrpska nacionalnost. Ogromna većina zatočenika bili su Muslimani.³⁸³ U obzir nisu uzimani ni starosna dob, ni zdravstveno stanje, ni civilni status. Starosna dob zatočenika kretala se od 15 do gotovo 80 godina.³⁸⁴ Slično tome, ispitivanja zatočenika su se ponekad sprovodila već nakon nekoliko dana ili sedmica, ponekad tek nakon nekoliko mjeseci, a u nekim slučajevima nikad.³⁸⁵ Tokom tih ispitivanja neke su zatočnike ispitivali o oružju, a neke o njihovom članstvu u SDA i o tome gdje su se nalazili prije i za vrijeme izbijanja sukoba na tom području.³⁸⁶ Većem broju zatočenika su prijetili za vrijeme ispitivanja, a neki su čuli kako zlostavljaju zatočnike u susjednim prostorijama.³⁸⁷ Ni za jednog zatočenika nije podignuta optužnica, niti je sproveden sudski postupak i donijeta osuđujuća presuda za bilo koje krivično djelo, ni prije zatočenja ni tokom zatočeništva u KP domu.³⁸⁸ Nijedan zatočenik nije bio upoznat sa svojim procesnim pravima ni prije ni za vrijeme zatočeništva. Zatočenici nisu bili kriminalci osumnjičeni za počinjenje nekog krivičnog djela, niti su ikad optuženi za počinjenje krivičnog djela prema nacionalnom i/li međunarodnom pravu. Među njima je bilo ljekara i zdravstvenih radnika, novinara, bivših službenika KP doma, rukovodilaca, policajaca i drugih lica civilnog statusa.³⁸⁹ Uspostavljanje i održavanje nehumanih uslova izvršeni

---

³⁷⁹ Ibid, par. 46

³⁸⁰ Ibid.

³⁸¹ Ibid, par. 116

³⁸² Ibid, par. 117

³⁸³ Ibid, par. 118

³⁸⁴ Ibid.

³⁸⁵ Ibid, par. 120

³⁸⁶ Ibid.

³⁸⁷ Ibid.

³⁸⁸ Ibid.

³⁸⁹ Ibid, par. 122

su s namjerom diskriminacije nesrpskih zatočenika na osnovu njihove vjerske odnosno političke pripadnosti.³⁹⁰ Tokom prve 2-4 sedmice nakon početka sukoba, “policijske dužnosti” u KP domu obavljale su vojne jedinice, navodno iz Užičkog bataljona.³⁹¹ Paravojne jedinice su sakupile Muslimane na jednom mjestu, uhapsile ih i odvele u KP dom.³⁹² Muslimanske zatočenike u KP domu su tokom prvih nekoliko sedmica njihovog zatočeništva uglavnom nadgledali pripadnici vojske.³⁹³ Bivši stražari KP doma, Srbi, počeli su se vraćati u KP dom na izvršenje svoje radne obaveze otprilike 18. ili 19. aprila 1992. godine, otprilike u isto vrijeme kad je Krnojelac postavljen za upravnika.³⁹⁴ U premlaćivanju zatočenih nesrba učestvovala su u osnovi dvije kategorije lica: stražari KP doma i ljudi koji su u KP dom dolazili izvana.³⁹⁵ Što se tiče prve kategorije, u premlaćivanjima su učestvovali mnogi stražari među kojima su bili Dragomir Obrenović, Milenko Burilo, Milenko Elčić, Zoran Matović, Vlatko Pljevaljić, Predrag Stefanović, Jovo Savić, Radovan Vuković, Milovan Vuković, Milivoj Milić i Milenko Elčić. Ti stražari su prozivali zatočenike iz njihovih soba i odvodili ih u druge prostorije. Zatočenici su znali da će ih tamo tući, a ponekad su i sâmi učestvovali u premlaćivanju.³⁹⁶ Kao opšta posljedica sukoba, stražari koji su bili raspoređeni u KP dom i koji su bili u dobi vojnih obveznika i zdravstveno sposobni morali su da odlaze na borbene linije tokom perioda od najkasnije 30. septembra 1992. do 2. septembra 1993.³⁹⁷ Međutim, ovaj faktor nije uticao na nadležnost koju je Krnojelac imao nad tim stražarima kad su oni bili na svojoj dužnosti u KP domu.³⁹⁸ Postojale su izvjesne grupe koje su ulazile u KP dom, a nad kojima je Krnojelac imao ograničenu kontrolu. To su bili isljednici i pripadnici paravojnih snaga.³⁹⁹ U KP dom su ulazila i vojna lica, premda je za to trebalo prethodno dobiti dozvolu vojnih organa.⁴⁰⁰ Krnojelac se pobrinuo da takva lica ne izvode zatočenike iz KP doma bez odgovarajućeg odobrenja Vojne komande.⁴⁰¹ Nesrpskim zatočenicima u KP domu su u periodu od aprila 1992. do jula 1993. godine nametnuti bijedni i surovi životni uslovi.⁴⁰²

---

³⁹⁰ Ibid, par. 443

³⁹¹ Ibid, fusnota 298

³⁹² Ibid.

³⁹³ Ibid.

³⁹⁴ Ibid.

³⁹⁵ Ibid, par. 317

³⁹⁶ Ibid.

³⁹⁷ Ibid, par. 104

³⁹⁸ Ibid.

³⁹⁹ Ibid, par. 105

⁴⁰⁰ Ibid.

⁴⁰¹ Ibid.

⁴⁰² Ibid, par. 133

Zatočnici nesrbi u KP domu morali su da trpe neadekvatne i surove životne uslove, što je kod mnogih pojedinaca izazvalo trajne fizičke i psihičke tegobe.⁴⁰³ Zatočnici nesrbi namjerno su bili smješteni u skućenim uslovima. Kapacitet KP doma bio je takav da se moglo smjestiti više od maksimalnih 500-700 zatočnika nesrba, ali su zatočnici bili natiskani u mali broj prostorija.⁴⁰⁴ U samicama, koje su bile predviđene za po jednu osobu, bilo je natrpano i do 18 ljudi odjednom, tako da zatočnici nisu uopšte mogli da se kreću ćelijom, ni da spavaju u ležćem položaju.⁴⁰⁵ Nesrbi su sve vrijeme bili zaključani u svojim prostorijama ili samicama, osim u vrijeme obroka i radne obaveze. Natrpavali su ih u prostorije iako zatvorski kapaciteti nisu bili do kraja popunjeni. Zbog pretrpanosti nisu svi imali krevete, pa čak ni madrac, a ni ćebadi nije bilo dovoljno.⁴⁰⁶ Higijenski uslovi bili su jadni, uslovi za pranje minimalni. Kupatila i tuševi, bez tople vode, bili su u najboljem slučaju rijetko dostupni. Nije bilo dovoljno sredstava za održavanje higijene i toaletnog pribora.⁴⁰⁷ Posteljine nije bilo dovoljno ili je uopšte nije bilo. Jedina posteljina bila je ona koja je ostala od bivših osuđenika, a ta nije nijednom oprana ni promijenjena tokom cijele 1992. godine.⁴⁰⁸ Nije bilo odjeće za presvlačenje, kao ni uslova za pranje odjeće. Uslijed takvih uslova, vaške su se proširile iz zatvorske ekonomije na prostorije u kojima su boravili zatočnici.⁴⁰⁹ Tokom oštre zime 1992. godine, dvije prostorije u kojima su držani nesrbi nisu bile dovoljno grijane. U prostorije namjerno nisu bile stavljene grijalice, razbijeni prozori ostavljeni su nepopravljeni, a odjeća napravljena od ćebadi da bi se lakše podnijela studen je zaplijenjena.⁴¹⁰ Nabavljene su peći za grijanje kancelarija u upravnoj zgradi, a bilo je dovoljno goriva da se takve peći obezbijede i za zatočnike nesrbe. Međutim, zatočnicima nesrbima su peći obezbijedene tek u oktobru 1993. godine, i to od strane MKCK-a.⁴¹¹ Patnje zatočnika nesrba tokom zime 1992. godine bile su rezultat namjerne politike onih koji su upravljali KP domom.⁴¹² Nesrpski zatočnici dobivali su hranu u količinama jedva dovoljnim za preživljavanje, što je dovelo do velikih gubitaka tjelesne težine i drugih zdravstvenih problema. Od aprila 1992. nisu im bile dozvoljene posjete, to znači da nisu imali mogućnost da tako

---

⁴⁰³ Ibid, par. 440

⁴⁰⁴ Ibid, par. 135

⁴⁰⁵ Ibid.

⁴⁰⁶ Ibid, par. 440

⁴⁰⁷ Ibid, par. 44 i 440

⁴⁰⁸ Ibid, par. 136; Predmet Krnojelac, presuda pretresnog vijeća, par. 27

⁴⁰⁹ Ibid.

⁴¹⁰ Ibid, par. 440

⁴¹¹ Ibid, par. 137

⁴¹² Ibid, par. 138

povećaju svoje oskudne porcije hrane i dođu do higijenskih potrepština.⁴¹³ Nesrpski zatočenici nisu dobivali dovoljno hrane, zbog čega su mnogi od njih znatno izgubili na težini, ponekad čak i više od 40 kilograma ili gotovo trećinu vlastite težine.⁴¹⁴ Moguće je da je tokom sukoba na području Foče vladala opšta nestašica hrane, ali je sprovedena namjerna politika da se nesrbima ne daje hrana. Nasuprot tome, osuđenici i zatočenici srpske nacionalnosti dobivali su “uobičajenu vojničku hranu”, koja nije bila veoma ukusna, ali je bila dovoljno hranjiva da spriječi veće gubitke tjelesne težine.⁴¹⁵ Kontrast između gubitka težine kod zatočenika nesrba i kod zatočenika Srba jasno ukazuje na to da su zatočenici nesrbi dobivali mnogo manje hrane od zatočenika Srba.⁴¹⁶ Hrana za sve zatočenike u KP domu pripremana je u istom kazanu, ali su hranjivi sastojci, poput mesa, pasulja, povrća i začina dodavani samo za obroke zatočenika i osuđenika Srba, te osoblja KP doma, koji su jeli nakon što bi zatočenici nesrbi dobili svoje obroke iz kazana.⁴¹⁷ Zdravstvena njega bila je neadekvatna i lijekova je bilo u veoma ograničenim količinama. Osnovna zdravstvena njega bila je obezbijeđena, ali se za one kojima je bila potrebna hitna ljekarska pomoć niko nije pobrinuo ili im nije pružena dovoljna zdravstvena njega. Najmanje jedan zatočenik preminuo je uslijed uskraćene ili zakasnjele ljekarske pomoći.⁴¹⁸ Zatočenicima nesrbima koji bi u KP dom pristigli s povredama zadobijenim prije ili za vrijeme hapšenja zdravstvena njega nije bila dostupna, to je bio slučaj i sa zatočnicima nesrbima koji bi prilikom ispitivanja u KP domu bili teško premlaćeni.⁴¹⁹ Zatočenicima koje su držali u ćelijama za izolaciju i samicama zdravstvena njega bila je potpuno uskraćena.⁴²⁰ Uslovi u logori su za nesrbe bili psihički iscrpljujući. Ljudi su bili prestravljeni jer su mjesecima slušali mučenja i premlaćivanja.⁴²¹ Budući da se nisu razaznavali nikakvi kriteriji izbora žrtava, mnogi zatočenici nesrbi živjeli su u stalnom strahu da će sljedeći put oni biti odvedeni na sličan tretman.⁴²² Svaki pokušaj zatočenika nesrba da poboljšaju životne uslove u logoru kažnjavao je samicom.⁴²³ Postupci zbog kojih su premlaćivani ili stavljeni u samicu bili su pokušaji da se dođe do dodatne hrane, ili do tople

---

⁴¹³ Ibid, par. 440

⁴¹⁴ Ibid, par. 43

⁴¹⁵ Ibid, par. 139

⁴¹⁶ Ibid.

⁴¹⁷ Ibid.

⁴¹⁸ Ibid, par. 44 i 440

⁴¹⁹ Ibid, par. 141

⁴²⁰ Ibid.

⁴²¹ Ibid, par. 440

⁴²² Ibid.

⁴²³ Ibid, par. 142

vode, kao i pokušaji međusobnog komuniciranja, komuniciranja sa stražarima ili sa vanjskim svijetom.⁴²⁴ Tokom juna i jula 1992. godine, stražari u KP domu ulazili su nakon prozivke u prostorije u kojima su se nalazili zatočnici i sa spiska prozivali imena pojedinaca koje će odvesti na ispitivanje.⁴²⁵ Odveli bi ih u jednu od prostorija sa lijeve ili desne strane stepeništa, ili u prostoriju koja se nalazila u lijevom krilu upravne zgrade, ili u prostoriju do nje. Tamo su ih često tukli.⁴²⁶ Premlaćivanja su trajala do kasno uveče, a ostali zatočnici u KP domu mogli su da čuju zvuke udaraca i jauke žrtava.⁴²⁷ Žrtvu bi ponekad, kad bi je prestali tući, odveli u samicu. U drugim slučajevima ponekad bi se čuli pucnji iz pištolja.⁴²⁸ Tokom i nakon premlaćivanja, stražari KP doma su viđeni kako u upravnu zgradu unose ćebad i iznose nešto za šta se činilo da su leševi umotani u tu ćebad.⁴²⁹ U prostorijama gdje su vršena premlaćivanja viđeni su krv i okrvavljeni predmeti.⁴³⁰ Mnogi zatočnici za koje se navodi da su u KP domu ubijeni prethodno su u KP domu bili podvrgnuti premlaćivanju ili mučenju. Mnogi zatočnici su, nakon puštanja iz KP doma, stupili u kontakt s porodicama tih žrtava. Od tih porodica su saznali da one nisu imale kontakt s tim licima, za koja se tvrdi da su ubijena, i da nisu mogle saznati ništa o tome gdje su.⁴³¹ Stražari KP doma su zajedno s vojnim licima učestvovali u ubijanju zatočenika u KP domu.⁴³² Te radnje uključivale su premlaćivanje zatočenika ili pucanje u njih, a ta lica su ih izvršila s namjerom da zatočenike usmrte ili da im nanesu teške tjelesne povrede ili teške ozljede, odnosno s razumno mogućim znanjem da će takvi postupci vrlo vjerovatno uzrokovati smrt.⁴³³ Ta ubistva su se dogodila u junu i julu 1992. godine.⁴³⁴ Pojedincima ili grupama naoružanih vojnika omogućavan je ulazak u krug KP doma tokom prvih mjeseci zatočeništva nesrpskih civila. Nije bilo neuobičajeno da stražari KP doma ili vojnici koji su dolazili u KP dom tuku zatočenike dok su stajali u redu za ručak u krugu zatvora ili dok su ih vodili tamo i natrag kroz zatvorski krug.⁴³⁵ U KP domu zatočenike su sistematski tukli i zlostavljali.⁴³⁶ Stražari KP doma, vojnici ili policajci redovno su, radi

---

⁴²⁴ Ibid.

⁴²⁵ Ibid, par. 333

⁴²⁶ Ibid.

⁴²⁷ Ibid.

⁴²⁸ Ibid, par. 334

⁴²⁹ Ibid, par. 335

⁴³⁰ Ibid.

⁴³¹ Ibid, par. 337

⁴³² Ibid, par. 339

⁴³³ Ibid, par. 339 i 336

⁴³⁴ Ibid, par. 331

⁴³⁵ Ibid, par. 194 i 448

⁴³⁶ Ibid, par. 217

ispitivanja, zatočenike izvodili iz njihovih soba ili samica. Mnoge zatočenike, koje su na taj način izvodili iz njihovih prostorija, po nekoliko puta su prelaćivali ili na drugi način zlostavljali prilikom ispitivanja kako bi od njih iznudili informacije ili priznanja, odnosno kako bi ih kaznili zbog nekih sitnih kršenja zatvorskih propisa.⁴³⁷ Od aprila 1992. do jula 1992. godine prelaćivanja su bila česta i sistematska. Stražari KP doma su pomoću spiskova birali zatočenike koji će biti odvedeni u upravnu zgradu i tamo prelaćeni. Neki zatočenici su nekoliko puta odvedeni i prelaćeni.⁴³⁸

Na osnovu navedenog, sud je van svake razumne sumnje utvrdio da su se zatvaranja civila u neuslovnim prostorijama, kao i fizička zlostavljanja i maltretiranja istih, te ubistva desila na način opisan u optužnici. Nadalje, u pogledu krivične odgovornosti optužnica tereti optuženog Momčila Mandića po osnovama lične i komandne odgovornosti (obje potpadaju pod individualnu odgovornost) iz člana 180. stav 1. i 2. KZ BiH. Po osnovama lične krivične odgovornosti optuženi se tereti da je u vremenskom periodu od mjeseca maja do kraja mjeseca decembra 1992. godine u okviru širokog i sistematičnog napada vojnih i policijskih, kao i paravojnih snaga Srpske Republike BiH usmjerenog protiv civilnog nesrpskog stanovništva grada Sarajeva i općine Foča, znajući za taj napad u svojstvu ministra pravosuđa i uprave u Vladi Srpske Republike BiH planirao, naredio i počinio, te podstrekavao i pomagao u činjenju progona nesrpskog civilnog stanovništva na političkog, nacionalnoj, etničkoj i vjerskoj osnovi, ubijanjem, nečovječnim postupanjem, nanošenjem povreda tjelesnog integriteta i zdravlja, protivpravim zatvaranjem, prisiljavanjem na prinudni rad i prisilnim nestancima. Nasuprot tome, optuženi se po osnovama komandne odgovornosti tereti da je kao nadređena i odgovorna osoba propustio da preduzme nužne i razumne mjere u sprječavanju činjenja navedenih djela i kažnjavanju počinitelja istih djela na način opisan pod tačkama 2. (2.a, 2.b, 2.c, 2.d), 3. (3.a, 3.b., 3.c, 3.d, 3e) i 4.(4.a, 4.b, 4.c i 4.d) izreke presude.

3. Individualna krivična odgovornost

U članu 180. (individualna krivična odgovornost) KZ BiH navodi se:

1. Osoba koja planira, pokrene, naredi, učini ili podstrekava ili pomaže u planiranju, pripremanju ili učinjenju krivičnih djela iz člana

---

⁴³⁷ Ibid, par. 238

⁴³⁸ Ibid, par. 248

171. (Genocid), 172. (Zločini protiv čovječnosti), 173. (Ratni zločin protiv civilnog stanovništva), 174. (Ratni zločin protiv ranjenika i bolesnika), 175. (Ratni zločin protiv ratnih zarobljenika), 177. (Protupravno ubijanje i ranjavanje neprijatelja), 178. (Protupravno oduzimanje stvari od ubijenih i ranjenih na ratištu) i 179. (Povrede zakona ili običaja rata) ovog zakona, individualno je odgovorna za to krivično djelo. Službeni položaj bilo kojeg okrivljenog, bilo da se radi o šefu države ili vlade, ili o odgovornoj službenoj osobi vlade, ne oslobađa takvu osobu krivične odgovornosti niti utječe na ublažavanje kazne.

2. Činjenica da je neko od krivičnih djela iz člana 171. do 175. i člana 177. do 179. ovog zakona učinjeno od strane podređenog, ne oslobađa njemu nadređenu osobu od krivične odgovornosti ukoliko je ta nadređena osoba znala ili je mogla znati da se njen podređeni sprema učiniti takvo djelo, odnosno da je već učinio takvo djelo, a nadređena osoba je propustila da preduzme nužne i razumne mjere da spriječi učinjenje krivičnog djela, odnosno da učinitelj tog djela bude kažnjen.

3.1. Lična odgovornost

U smislu odredbi člana 180. stav 1. KZ BiH, „planiranje znači da jedna ili više osoba smišljaju izvršenje krivičnog djela, u pripremnoj fazi kao i u fazi sprovođenja.“

“Pomaganje i podržavanje znači davanje znatne podrške počinjenju krivičnog djela”.⁴³⁹ „Pomaganje i podržavanje, koji se mogu činiti sinonimima, u stvari jesu različiti. Pomaganje znači pružanje pomoći nekome. Na drugoj strani, podržavanje bi uključivalo olakšavanje počinjenja nekog djela tako što bi se slagalo s istim.”^{440 441}

Podstrekavanje predstavlja umišljajno navođenje ili nagovaranje drugog na izvršenje krivičnog djela, odnosno na formiranje odluke kod podstrekavanog da izvrši krivično djelo. „*Actus reus* koji se traži za ‘poticanje’ zločina jeste svako ponašanje optuženog kojim se druga osoba podstiče da djeluje na određeni način. Ovaj element je zadovoljen ukoliko se dokaže da je

⁴³⁹ Tužilac protiv Radislava Krstića, predmet broj IT-98-33, presuda izrečena 02.08.2001. godine, (u daljem tekstu: Predmet krstić, presuda pretresnog vijeća), par. 601

⁴⁴⁰ Predmet Kvočka, presuda pretresnog vijeća par. 254.

⁴⁴¹ Vidi Presuda: Tužilac protiv Aleksovskog, br. IT-95-14/1-A

ponašanje optuženog predstavljalo faktor koji je jasno doprinio ponašanju druge osobe ili osoba. Nije neophodno dokazati da krivično djelo ne bi bilo počinjeno da nije bilo učešća optuženog.”⁴⁴²

Naređivanje pretpostavlja po pravilu postojanje određenog odnosa nadređenosti, te je u pitanju izravno aktivno djelovanje nadređenih osoba. „Naređivanje podrazumijeva osobu na položaju vlasti koja taj položaj koristi da bi uvjerila drugu osobu da počini krivično djelo.”⁴⁴³ „Nije neophodno da je naredba izdata u pisanoj ili bilo kojoj određenoj formi. Može biti eksplicitna ili implicitna. Činjenica da je naredba izdata može se dokazati posrednim dokazima.”⁴⁴⁴ „Nije neophodno da je naredbu izdao nadređeni izravno osobi ili osobama koje su počinile *actus reus* zločina. Ono što je važno je *mens rea* komandanta, a ne podređenog koji je izvršio naredbu.”⁴⁴⁵

Nakon što je ispitalo sve dokaze koji su izvedeni tokom glavnog pretresa, i u svjetlu činjeničnih zaključaka, prema ocjeni suda, Tužilaštvo nije dokazalo van razumne sumnje da je optuženi Momčilo Mandić, u svojstvu ministra pravde planirao, naredio i počinio, te podstrekavao i pomagao u činjenju progona nesrpskog civilnog stanovništva na način opisan u izreci presude. Naime, izvedeni dokazi ne upućuju na zaključak da je optuženi lično počinio ijednu radnju pobliže opisanu u tačkama od 2. do 4. izreke presude, niti da je učestvovao u planiranju izvršenja navedenih radnji niti u pripreмноj fazi niti u fazi sprovođenja. Nadalje, na osnovu izvedenih dokaza sud nije mogao sa izvjesnom vjerovatnoćom da utvrdi da je optuženi dao znatnu podršku počinjenju krivičnog djela, na način opisan u izreci presude. U pogledu podstrekavanja, tužilac nije van razumne sumnje dokazao da je ponašanje optuženog predstavljalo faktor koji je jasno doprinio ponašanju druge osobe ili osoba, niti je u tom pogledu izveo dokaze koji bi doveli u vezu radnje i ponašanje optuženog sa pojedincima koji su vršili radnje pobliže opisane u tačkama od 2. do 4. izreke presude. Na glavnom pretresu nije predložena nijedna zapovijed u pisanoj formi, koja bi ukazala na činjenicu da je optuženi naređivao izvršenje radnji pobliže opisanih u izreci presude, a iz iskaza saslušanih svjedoka proizilazi da isti ne znaju ko je naredio njihovo zatvaranje ili premještanje iz jednog kazneno-popravnog zavoda u drugi, što

---

⁴⁴² Predmet Kvočka, presuda pretresnog vijeća, par. 252

⁴⁴³ Predmet Krstić, presuda pretresnog vijeća, par. 601

⁴⁴⁴ Tužilac protiv Tihomira Blaškića, predmet broj IT-95-14, presuda izrečena 03.03.2000. godine, (u daljem tekstu: Predmet Blaškić, presuda pretresnog vijeća), par. 281

⁴⁴⁵ Ibid, stav 282.

potvrđuju mnogobrojni svjedoci, između ostalog svjedok „F“, Munib Isić, te Zijad Avdibegović.

3.2 Komandna odgovornost

Na osnovu člana 180. stav 2. činjenica da je krivično djelo “učinjeno od strane podređenog, ne oslobađa njemu nadređenu osobu od krivične odgovornosti ukoliko je ta nadređena osoba znala ili je mogla znati da se njen podređeni sprema učiniti takvo djelo, odnosno da je već učinio takvo djelo, a nadređena osoba je propustila da preduzme nužne i razumne mjere da spriječi učinjenje krivičnog djela, odnosno da učinitelj tog djela bude kažnjen”.

Komandna odgovornost obuhvata odgovornost za nečinjenje, te će se komandant smatrati odgovornim ako propusti da učini nešto što je pravno obavezan učiniti. Da bi se neki nadređeni smatrao odgovornim, u praksi MKSJ –a utvrđeno je da moraju biti ispunjena tri elementa: postojanje odnosa nadređeni – podređeni; nadređeni je znao ili imao razloga da zna da će krivično djelo biti počinjeno ili da je već počinjeno; i nadređeni nije preduzeo neophodne i razumne mjere da spriječi krivično djelo ili kazni počinioca.⁴⁴⁶

a) Odnos nadređeni – podređeni

Odnos nadređeni-podređeni čini samu srž doktrine o odgovornosti nadređenog za zločine njegovih podređenih. Položaj nadređenog predstavlja pravnu osnovu na kojoj počivaju obaveze nadređenog da djeluje i njegova logična odgovornost ukoliko to ne učini. Kao što je zaključeno u ranijoj sudskoj praksi, doktrina komandne odgovornosti je “u konačnici zasnovana na moći nadređenog da kontroliše postupke svojih podređenih”.⁴⁴⁷ Najvažniji faktor kod utvrđivanja komandnog položaja „jeste stvarno

---

⁴⁴⁶ Predmet Halilović, presuda pretresnog vijeća, par. 56; Predmet Čelebići, presuda pretresnog vijeća, par. 346; Tužilac protiv Tihomira Blaškića, predmet br. IT-95-14-A, presuda izrečena 29.07.2004. godine, (u daljem tekstu: Predmet Blaškić, Presuda žalbenog vijeća); Tužilac protiv Zlatka Aleksovskog, predmet br. IT-95-14/1-A, izrečena 24.03.2000. godine (u daljem tekstu: predmet Aleksovski, presuda žalbenog vijeća) par. 72.; Tužilac protiv Darija Kordića i Marija Čerkeza., predmet br. IT-95-14/2-A, presuda izrečena 17.12.2004. godine, (u daljem tekstu: predmet Kordić, presuda žalbenog vijeća) par. 827

⁴⁴⁷ Tužilac protiv Pavla Strugara, predmet br. IT-01-42-T, presuda izrečena 31.01.2005. godine, (u daljem tekstu: Predmet Strugar, presuda pretresnog vijeća), par. 359

odnosno neposjedovanje moći kontrole nad postupcima“.⁴⁴⁸ Prilikom utvrđivanja stepena kontrole koju nadređeni mora ostavritivati nad podređenim da bi mu se mogla pripisati komandna odgovornost, Žalbeno vijeće MKSJ u predmetu Čelebići utvrdilo je koncept „efektivne kontrole“, koji je definisalo kao „stvarnu mogućnost da spriječi ili kazni kažnjivo ponašanje“.⁴⁴⁹ S tim u vezi, faktore koji ukazuju na položaj vlasti nekog optuženog i njegovu efektivnu kontrolu mogu obuhvatati zvaničnu funkciju optuženog, njegove mogućnosti da izdaje zapovijesti, bilo *de jure* ili *de facto*, proceduru imenovanja, položaj optuženog u vojnoj ili političkoj strukturi i zadatke koje je on stvarno izvršavao.⁴⁵⁰ Stepem kontrole koji ne doseže prag efektivne kontrole nedovoljan je da bi se mogla pripisati komandna odgovornost, odnosno odgovornost u skladu sa članom 180. stav 2. KZ BiH. U predmetu Čelebići, MKSJ je konstatirao da „znatan uticaj“ na podređene, koji ne doseže prag efektivne kontrole na osnovu običajnog prava, nije dovoljan da bi služio kao sredstvo ostvarivanja komandne odgovornosti, pa tako ni pripisivanja krivične odgovornosti.“⁴⁵¹ U praksi MKSJ, pojmovi komande i subordinacije tumače se u relativno širokom smislu. Komanda ne proističe isključivo iz formalnog ili *de jure* statusa nadređenog, nego se može zasnivati i na „postojanju *de facto* moći kontrole.“⁴⁵² S tim u vezi, utvrđivanje postojanja hijerarhijskog odnosa između nadređenog i podređenog, nije ekvivalent postojanja uslova direktne ili formalne subordinacije. Da bi se mogla utvrditi odgovornost nekog nadređenog za djela njegovog podređenog ne traži se uslov da odnos nadređeni-podređeni mora biti direktnog ili neposrednog karaktera,⁴⁵³ već uslov je da se utvrdi efektivna kontrola nad podređenim. Posjedovanje traženog stepena kontrole, je faktičko pitanje na koje se isključivo može odgovoriti na osnovu dokaza izvedenih u svakom pojedinom predmetu.⁴⁵⁴

b) Element svijesti: „Znao je ili je bilo razloga da zna“

Element svijesti koji se traži da bi se neki nadređeni smatrao odgovornim za radnje njemu podređenog, je ako je nadređeni znao ili ako je bilo razloga da zna da se njegov podređeni sprema da počini neki zločin. Odgovornost

⁴⁴⁸ Predmet čelebići, presuda pretresnog vijeća, par. 370.

⁴⁴⁹ Tužilac protiv Zdravka Mucića, Hazima Delića i Esada Landžića, br. IT-96-21-Abis, presuda izrečena 08.04.2003.godine, (u daljem tekstu: Predmet Čelebići, presuda žalbenog vijeća) par. 256

⁴⁵⁰ Predmet Kordić, presuda pretresnog vijeća, par. 418-424

⁴⁵¹ Predmet Čelebići, presuda žalbenog vijeća, par. 266

⁴⁵² Predmet Halilović, presuda pretresnog vijeća, par. 60

⁴⁵³ Predmet Strugar, presuda pretresnog vijeća, par. 363

⁴⁵⁴ Ibid, par. 392; Predmet Halilović, presuda pretresnog vijeća, par. 63

nadređenog nije oblik objektivne odgovornosti,⁴⁵⁵ već se mora dokazati bilo da je nadređeni imao stvarna saznanja da njegovi podređeni čine ili se spremaju da počine zločine ili da je posjedovao informacije na osnovu kojih je barem mogao znati da postoji opasnost od takvih djela koje bi ga upozorile na potrebu dodatne istrage kako bi se utvrdilo da su njegovi podređeni počinili ili su se spremali da počine takve zločine.⁴⁵⁶ Prisutnost elementa svijesti treba činjenično cijeliti u specifičnim okolnostima svakog pojedinog slučaja, i to u odnosu na specifičnu situaciju dotičnog nadređenog u datom trenutku.

c) Propust da spriječi ili kazni

Dužnost sprečavanja nastaje kada nadređeni stekne stvarno znanje ili ima razumne osnove za sumnju da se neko krivično djelo čini ili da se sprema njegovo počinjenje, dok dužnost kažnjavanja nastaje nakon počinjenja krivičnog djela.⁴⁵⁷

Imajući u vidu navedeno, sud je donio odluku kao u izreci presude iz slijedećih razloga.

Radi utvrđivanja strukture i ovlaštenja organa vlasti unutar Srpske Republike Bosne i Hercegovine u periodu na koji se odnosi optužnica Tužilaštva Bosne i Hercegovine broj KT-RZ-42/05 protiv optuženog Momčila Mandića, sud je angažovao vještaka po službenoj dužnosti, prof. Dr. Zorana Pajića, koji je u svom vještačenju iscrpno i detaljno, na vjerodostojan i nepristrasan način, analizirao materijalne dokaze predložene od strane optužbe i odbrane, te je isto usmeno iznio na glavnom pretresu, pa je sud u konačnici u cijelosti poklonio vjeru navedenom nalazu i mišljenju.

Zakon o ministarstvima jasno definiše da Ministarstvo pravosuđa i uprave vrši upravne i druge poslove koji se odnose na organizaciju i rad kazneno-popravnih i vaspitno-popravnih organizacija, na izvršenje krivičnih sankcija, na poslovanje privrednih jedinica pri KPO, na pomilovanja i slično.

---

⁴⁵⁵ Predmet Čelebići, presuda žalbenog vijeća, par. 239

⁴⁵⁶ Ibid, par. 223 i 241; Predmet Halilović, presuda pretresnog vijeća, par. 65

⁴⁵⁷ Predmet Blaškić, predmet br. IT-95-14-A, presuda izrečena 29.07.2004. godine, (u daljem tekstu: Predmet Blaškić, presuda žalbenog vijeća) par. 83; Predmet Kordić, presuda pretresnog vijeća, par. 445-446

U odluci koja je objavljena u Službenom glasniku br. 6. od 12.maja '92 godine, pod br. 143., navedeno je da kazneno-popravne organizacije preuzimaju se i nastavljaju s radom kao organi državne uprave. Ministarstvo pravosuđa i uprave će posebnim uputstvom odrediti način i mjesto izvršenja kazne zatvora. Pravilnik o unutrašnjoj organizaciji donosi upravnik KPO, uz saglasnost ministra pravosuđa i uprave. Upravnika i zamjenika postavlja i razrješava ministar pravosuđa i uprave. Na osnovu navedenog svjedok – ekspert prof. dr. Zoran Pajić je u svom nalazu i mišljenju iznijetom na glavnom pretresu iznio svoj zaključak da bi navedeno ukazivalo na punu ekskluzivnu odgovornost ministra pravosuđa i uprave u ovoj oblasti. Međutim član 5. iste odluke određuje da, „obezbjedenje kazneno-popravnih organizacija vrše dosadašnji radnici tih organizacija, u čemu će im po potrebi pomoć pružati radnici milicije ministarstva unutrašnjih poslova, u daljem tekstu MUP-a“. Nadležnosti MUP-a su u zakonu definisane na sljedeći način, „MUP vrši upravne i druge stručne poslove koji se odnose na organizaciju, naoružavanje, opremanje, osposobljavanje i usavršavanje aktivnog i rezervnog sastava milicije u republici, te utvrđivanje funkcionalnih sistema veza ministarstva“. Te je na osnovu navedenog prof. Pajić istakao postojanje područja za sukob nadležnosti, u pogledu kazneno-popravnih organizacija, jer je djelatnost MUP-a i organizacija milicije zasnovana na mnogo čvršćoj hijerarhiji, nego organizacija Ministarstva pravosuđa i uprave i može se pretpostaviti da je u uslovima neposredne ratne opasnosti MUP imao veću odgovornost i obaveze u ovom domenu. Nadalje, uputstvo o postupanju sa zarobljenim licima, koje je potpisao ministar odbrane, a koje je objavljeno u Službenom glasniku br. 9. od 13.juna '92. u tački 18. stoji eksplicite da su, „za organizaciju i smještaj logora odgovorni komandanti korpusa vojske“, dok tačka 19. nalaže da komisija za razmjenu zarobljenih lica pri ministarstvu pravosuđa i uprave istovremeno vrši ulogu biroa za obavještanje o zarobljenim licima. Na osnovu komparacije ovih dokumenata i citata, svjedok – ekspert je istakao da se može zaključiti da se radi o jednom labirintu nadležnosti i različitih odgovornosti i jurisdikcija u pogledu KP domova. Transkript telefonskog razgovora vođenog dana 25.05.1992. godine između Momčila Mandića i Ratka Mladića (T-108-A), jasno pokazuje odnos optuženog kao predstavnika civilne vlasti sa Ratkom Mladićem kao predstavnikom vojne vlasti, iz čega jasno proizilazi podređeni položaj civilne vlasti, te superioran položaj vojne vlasti.

U nalazu i mišljenju svjedoka – eksperta prof. dr. Zorana Pajića navodi se da je uloga optuženog bila ambivalentna S jedne strane ima nadležnost nadzora i odgovoran je po zakonu za funkcionisanje kazneno-popravnih domova, a

istovremeno implicate prihvata da mu se u taj posao miješaju i MUP i ministarstvo odbrane i ratna povjereništva u opštinama gdje se zatvori nalaze. S jedne strane kao ministar implicate stoji iza vrlo kritičnog izvještaja komisije ministarstva pravosuđa i uprave u pogledu uslova za život u sabirnim centrima za zarobljenike, (dokaz O-49. i O-50. od 17.08.1992.), implicate stoji, takođe iza pomenutog izvještaja Ministarstva pravosuđa i uprave za period maj-oktobar '92, istovremeno nema dokumenta o eventualno provedenim mjerama za izvršenje preporuka iz tih izvještaja gdje postoji jedan poseban pasus, pod naslovom „prijedlog mjera“, koje bi ministar vjerovatno objelodanio da ih je bilo. Tako na primjer u ovom drugom izvještaju se upozorava da, „najveći problem u radu ovih institucija su privođenje i odvođenje zatvorenika, bez saglasnosti upravnika kazneno-popravnih organizacija, u kom slučaju se ne mogu primjenjivati pravila penološke struke“, Ali i pored ovako jasnog upozorenja ministarstvo se nikada nije usprotivilo zahtjevima za radno angažovanje zatvorenika, pa čak je to angažovanje prolazilo bez da se Ministarstvo pravosuđa i uprave obavijesti o takvom zahtjevu. Kao na primjer zahtjevi koji su dolazili vrlo često iz ratnog povjereništva opštine Vogošća ili Vogošćanske brigade. Profesor Pajić je kao izvor naveo dokaze odbranc dokumenti pod br. 0-134., 0-201., 0-204., 0- 239., 0-310., 0-283., 0-338., 0-370.. Dokumentacija ne bilježi bilo kakvo protivljenje, konzistentno protivljenje ministra takvoj praksi i tek je prva reakcija uslijedila 16.12.'92, kada ministar potpisuje naredbu da sve razmjene treba da odobri predsjednik višeg suda i komandant nadležnog korpusa Vojske RS. Na osnovu navedenog, vještak je istakao očiglednu konfuziju ili borbu za vlast i borbu za kontrolu nad zatvorenicima i zarobljenicima, koja je kulminirala u nekoliko akata, nastalih van ministarstva pravosuđa. Tako dopisom od 24.08.1992., dokaz O-338., „MUP zahtjeva.“, „od svih centara službe bezbjednosti i stanica javne bezbjednosti da, bez obzira na nadležnost neophodno dostave podatke o logorima, zatvorima ili sabirnim centrima“. Drugi dokument je naredba Vogošćanske brigade RS, od 18.10.1992., dokaz O-310., naslovljena Upravi zatvora Vogošća, da joj se ustupe zatvorenici za rad. Međutim ova naredba se, kao na pravni osnov, poziva na uputstvo o postupanju sa zarobljenim licima, koje je izdalo Ministarstvo odbrane 13.06.1992.

Prema ocjeni suda, iz izvedenih materijalnih dokaza ne proizilazi da Ministarstvo pravosuđa i uprave Srpske Republike BiH izričito iskazivalo svoju ingerenciju nad zarobljenim licima.

Prema ocjeni suda, izvedeni dokazi ne daju jasnu sliku ni o *de jure* ni *de facto* položaju optuženog Momčila Mandića. Naime, optuženi Momčilo Mandić, kao ministar pravde bio je dosta uticajan, međutim njegov uticaj ne doseže standarde koji su potrebni za utvrđivanje efektivne kontrole. Jedan od principa međunarodnog krivičnog prava jeste da se komandant ne može smatrati odgovornim za zločine počinjene od strane osoba koje nisu bile pod njegovom komandom u vrijeme kada su zločini počinjeni. Tužilaštvo nije van razumne sumnje dokazalo da je Momčilo Mandić *de jure* ili *de facto* bio nadređen osobama koje su izvodile zatvorenike iz kazneno-popravnih zavoda, te učestvovala u izvršenju radnji pobliže opisanih u tačkama od 2. do 4. izreke presude. Prema ocjeni suda, tužilaštvo takođe nije dokazalo da je Momčilo Mandić imao efektivnu kontrolu nad pripadnicima VRS, MUP-a ili paravojnih formacija koji su počinili zločine nad zatvorenicima u KPD „Butmir“, tzv. Planjina Kuća i KPD „Foča“, te stoga nije dokazano da Momčilo Mandić na osnovu člana 180. stav 1. i 2. KZ BiH snosi odgovornost kao nadređeni za zločine koje su počinili njegovi podređeni.

Nadalje, u odnosu na tačku 4. izreke presude, vijeće je prihvatilo kao dokazanu činjenicu koju je utvrdio MKSJ da u svojstvu privremenog upravnika tako i u svojstvu upravnika, Krnojelac je bio odgovoran Ministarstvu pravde i, u određenoj mjeri, Vojnoj komandi.⁴⁵⁸ Krnojelac je takođe mogao da informiše Taktičku grupu „Foča” o osuđenim Srbima koji su htjeli da budu pušteni iz KP doma kako bi mogli da se pridruže borbenim jedinicama i dati preporuku koja lica bi u tu svrhu trebalo pustiti na slobodu.⁴⁵⁹ Ugovor o najmu sklopljen s vojskom imao je jedan važan aspekt: nadležna za donošenje odluke o tome koji će nesrbi biti zatočeni, a koji pušteni iz KP doma, je Vojna komanda, odnosno, pobliže rečeno, komandant Kovač, a ne Ministarstvo pravde.⁴⁶⁰ S tim u vezi, Krnojelac je imao obavezu da molbe za puštanje na slobodu tih zatočenika prosljeđuje Kriznom štabu ili Taktičkoj grupi „Foča”.⁴⁶¹ Vojska je, s druge strane, imala obavezu da se pobrine da Krnojelac bude informisan tome za koga je odlučeno da bude zatočen, a za koga da bude pušten na slobodu, a Krnojelac je u tom smislu imao neka ovlaštenja, kao što je predlaganje da se zatočenicima iz zatvora u Bileći premjeste u KP dom.⁴⁶² Vojna komanda je mogla takođe da odlučuje kojim će licima biti dozvoljen ulazak u KP dom, a imala je i

---

⁴⁵⁸ Predmet Krnojelac, presuda pretresnog vijeća, par. 104

⁴⁵⁹ Ibid.

⁴⁶⁰ Ibid.

⁴⁶¹ Ibid.

⁴⁶² Ibid.

određenu moć da uputi lica na radnu obavezu u KP dom i da odredi kakvu vrstu posla će obavljati lica upućena na radnu obavezu u KP dom.⁴⁶³ Puštanje na slobodu zatočenika nesrba bilo je u nadležnosti vojske i Kriznog štaba.⁴⁶⁴ Nadležnost za puštanje zatvorenika na slobodu obično nije isključivo u rukama upravnika zatvora, tako da je, u slučaju KP doma, Ministarstvo pravde bilo tijelo koje je odlučivalo o trajanju zatočeništva osuđenih Srba.⁴⁶⁵ Vojna komanda je imala moć da odlučuje o puštanju na slobodu srpskih vojnika zatvorenih zbog vojnih prekršaja tokom sukoba.⁴⁶⁶ „Kao upravnik koji je zvanično imenovan od strane Ministarstva pravde dana 17. jula 1992. godine, Krnojelac je odgovarao Ministarstvu pravde, a u izvjesnoj mjeri i Vojnoj komandi. Krnojelac je mogao obavijestiti taktičku grupu o osuđenim Srbima koji su željeli da budu pušteni iz KP Doma kako bi im se omogućilo da stupe u borbene jedinice, i preporučiti ko bi se u tu svrhu trebao pustiti. Fočanska taktička grupa je obuhvatala izviđačku grupu pod komandom Dragoljuba Kunarca, i oko četrnaest drugih (uključujući Dragomira „Gagu“ Vukovića i crnogorske vojnike). Inače, Vojna komanda i Ministarstvo pravde su bili nadležni za nastavak pritvora osuđenih srpskih zatvorenika. Vojna komanda, a ne Ministarstvo pravde, bila je nadležna za donošenje odluka o tome koji zatvoreni Mislmani će ostati u zatvoreništvu, a koji će biti oslobođeni iz KP Doma. S tim u vezi, Krnojelac je imao obavezu da uputi zahtjeve za oslobađanje tih zatvorenika Srpskom kriznom štabu ili Fočanskoj taktičkoj grupi koji su mogli odlučivati o tim pitanjima. Vojna komanda je takođe mogla odlučivati o tome kojim licima će biti dopušten ulazak u KP Dom, i imala je neka ovlaštenja za imenovanje lica na radne zadatke u KP Domu kao i za određivanje vrste posla koju će obavljati lica kojima je taj posao povjeren.“⁴⁶⁷

Brojni su dokazi koji ozbiljno dovode u sumnju to da je optuženi po funkciji koju je obavljao bio „isključivo odgovoran“ za funkcionisanje svih kazneno popravnih organizacija koje su djelovale u tadašnjoj Srpskoj Republici BiH i „direktno nadređen svom rukovodnom i ostalom osoblju“ koje je obavljalo razne dužnosti u tim organizacijama. Iz prednjih navoda, odmah se uočava nelogičnost i kontradiktornost, jer je u optužnici naglašeno da bi optuženi trebao biti odgovoran za funkcionisanje „svih Kazneno popravnih organizacija“, dok se u optužnici navodi da se optuženi tereti samo za tri

---

⁴⁶³ Ibid.

⁴⁶⁴ Ibid, par. 106

⁴⁶⁵ Ibid, par. 104

⁴⁶⁶ Ibid.

⁴⁶⁷ Ibid, par. 644;

Kazneno popravna zavoda i to Kazneno popravni dom Butmir na Ilidži, Odjeljenje KPZ Butmir na Ilidži koje bilo smješteno u tzv. Planjinoj kući u mjestu Svrake opština Vogošća i KPZ Foča u Foči, dok u ostalim Kazneno popravnim ustanovama u optužnici nema ni riječi. Kako je već navedeno, tužilac navedene činjenice i okolnosti nije uspio dokazati izvan razumne sumnje, pa tako kada je u pitanju Odjeljenje KPZ Butmir, smješten u tzv. „Planjinoj kući“ u dokazima broj O-300, O-393, O-310, 74, O-105, O-124, O-157, O-142, O-139, 136, O-134 navodi se da su ratno povjereništvo Srpske opštine Vogošća, te Vogošćanska brigada, Ratni štab, Krizni štab, imali isključivu moć i vlast da odlučuju o sudbini osoba zarobljenih i smještenih u „Planjinoj kući“, Tako je naredba Srpske opštine Vogošća ratnog povjereništva, dokaz broj O-134, upućena Srpskoj stranici Javne bezbjednosti Vogošća. Jasna je i nedvosmislena kada navodi da je navedena stanica javne bezbjednosti dužna obezbijediti 8 radno sposobnih zatvorenika i staviti na raspolaganje vogošćanskoj brigadi, kako bi se izveli radovi u Vojnoj fabrici Pretis Vogošća. Čak šta više u tački 2, ove naredbe stoji da se naredba ima izvršiti odmah. Slične su i ostale naredbe ratnog povjereništva opštine Vogošća, dok se u naredbi Ratnog štaba Srpske opštine Vogošća dokaz redni broj O-105, takođe navodi da je Ratni štab mogao odlučivati o sudbini zatočenih lica, jer se u naredbi navodi da je upravo Ratni štab naredio da se na slobodu puste zarobljenik muslimanske nacionalnosti Medić Abdija u cilju razmjene. Nadalje, iz naredbe Kriznog štaba Srpske opštine Vogošća dokaz broj O-74, je takođe vidljivo da je neograničenu vlast nad zarobljenim osobama muslimanske nacionalnosti imao i Krizni štab, a takođe i Vogošćanska brigade što proizilazi iz dokaza broj O-310. Naredba Vogošćanske brigade je upućena upravi zatvora, bez bilo kakve mogućnosti stavljanja primjedbi, a iz naredbe proizilazi da će pritvorene osobe obavljati građevinske radove na mjestu Žuč, za koje područje je opšte poznata činjenica da su se u to vrijeme vodile žestoke borbe. Dakle, optužba nije dokazala da je optuženi Momčilo Mandić, kada je u pitanju Odjeljenje „Planjina kuća“ imao bilo kakve ovlasti, niti je bio nadređen bilo kome, ko je izdavao naredbe, a niti ustanovi koja je naredbe sprovodila, a niti u spisu postoji bilo koji dokaz da je optuženi Momčilo Mandić bio upoznat sa navedenim naredbama, te se ni u kom slučaju ne može govoriti da je Vogošćanska brigada, Krizni štab, Ratni štab opštine Vogošća, bili podređeni optuženom Momčilu Mandiću. Te da je optuženi nad njima imao efektivnu kontrolu pogotovo u to vrijeme kada je na teritoriji pod kontrolom Srpske Republike BiH vladao pravi kaos.

Slična je situacija kada je u pitanju KPZ „Kula“, pa tako dokaz broj O-372, O-373, O-375, O-376, O-369, O-370, O-371, takođe pokazuju da je kontrolu na zatvorenima muslimanske nacionalnosti u ovom KPZ-u imala vojna komanda. Tako u dokazu broj O-369 koju je potpisao načelnik, pukovnik Marko Lugonja, stoji neopoziva naredba Vojnom zatvoru „Kula“ da se zarobljenik Hasanović Emin razmjeni za izvjesnog gospodina Bulajića, dok se u dokazu broj O-376, navodi da je komandant Sarajevske brigade potpukovnik Veljko Stojanović lično potpisao naredbu da se za potrebe jedinice koriste zatočnici KPZ „Kula“. Slične su i naredbe Komande 1. Romanijske pješadijske brigade dokaz O-378, na osnovu koje se zatvorenici izvode na prve borbene linije, a slične naredbe upućivane su i od strane Dragana Marčetića, načelnika Sarajevsko-romanijskog korpusa. Nadalje, iz svjedočenja Malika Koromana, sud zaključuje da je vojska komandovala KPZ Kulom i da je u svemu tome učestvovala i Stanica policije „Kula“, jer je upravo ovaj svjedok preko Šipčića komandanta korpusa i načelnika Stanice policije Kula izvjesnog Tepavčevića uspio izdejstvovati oslobađanje jednog zatvorenika muslimanske nacionalnosti. Dakle, i u odnosu na KPZ „Kula“ očigledno je da je u to vrijeme glavnu moć i vlast nad zatvorenima, nesrbima imala vojska i policija, a ne optuženi Momčilo Mandić.

Stanje u KPZ „Foča“ bilo je predmet rasprave u predmetu Krnojelac, koji se vodio pred Tribunalom u Hagu, pa je tako u predmetu tužioca protiv Momčila Krajišnika u predmetu IT00-39-T od 24.marta 2005.godine, pretresno vijeće MKSJ primilo na znanje činjenice o kojima je presuđeno u predmetu Krnojelac. U tački 498, a koju je utvrđenu činjenicu i ovo vijeće Suda BiH prihvatilo kao dokazanu, jasno je i nedvosmisleno potvrđeno da je vojna komanda, a ne Ministarstvo pravosuđa i uprave nadležno za donošenje odluka o tome koji će ne-Srbi biti zatočeni, a koji pušteni iz KP Doma. U tački 507 stoji, da je puštanje na slobodu zatočenika ne-Srba bilo u nadležnosti Vojske i kriznog štaba. Najasnija je tačka 508, kada potvrđuje da je Ministarstvo pravosuđa i uprave bilo tijelo koje je odlučivalo o trajanju zatočeništva osuđenih Srba, što znači da je Ministarstvo pravosuđa i uprave Srpske Republike BiH na čijem čelu je bio optuženi Momčilo Mandić bilo nadležno i odgovorno za zatvorenike koji su se nalazili u KPZ Foča na osnovu sudskih odluka.

Optuženi Momčilo Mandić tokom svjedočenja nije osporavao postojanje navedenih Kazneno popravnih ustanova i nije osporavao činjenicu da su uslovi u KPZ-ima bili loši, da su ljudi odvođeni i nestajali, ali je takođe tvrdio da je kao ministar pravosuđa i uprave bio nadležan i vodio računa, o

Kazneno popravnim ustanovama i to samo kada su u pitanju osobe koje su prethodno procesuirane pred nekim od sudova Srpske Republike BiH. Optuženi je takođe navodio da je slao razne komisije koje bi utvrdile stanje na terenu i skretao pažnju vojnim komandama i policiji u pogledu određenih nepravilnosti, loših uvjeta u KPZ-ima i posebno se zalagao za uspostavljanje i funkcionisanje redovnog pravosuđa. Opšte poznata je činjenica da je optuženi Momčilo Mandić diplomirani pravnik. Bio je zaposlen kao diplomirani pravnik u organima unutrašnjih poslova, prije rata je bio i sudija redovnog suda. Dokazi pokazuju da je optuženi s obzirom na njegovo obrazovanje i njegovo iskustvo, pokušavao uspostaviti i dovesti u red rad pravosuđa u stanju rata ili neposredne ratne opasnosti. Optuženom to očigledno nije uspjevalo. Iz tih razloga je podnosio ostavke, a na kraju je vrlo brzo i razriješen dužnosti. Očigledno nije imao razumjevanja od strane osoba koje su bile na značajnim funkcijama i takođe imale moć nad vojskom i policijom, a što podrazumijeva i moć nad oružanom silom i kojim očigledno nije bilo u interesu da se uspostavi pravni sistem i da funkcionise pravosuđe, nego su se miješali u oblast koja u svako vrijeme, pa i u ratno, zahtjeva specijalnu pravničku naobrazbu i iskustvo. Nemoć optuženog da uspostavi red u KPZ-ima kulminirala je i naredbom tadašnjeg predsjednika Predsjedništva Srpske Republike BiH Radovana Karadžića objavljena u „Službenom glasniku Srpskog naroda u BiH“ broj 9 od 13.juna 1992.godine u kojoj se navodi da se ovlašćuje Ministar odbrane Srpske Republike BiH da potpiše uputstvo o postupanju sa zarobljenim licima, a istovremeno se naređuje da vojska Srpske Republike BiH i Srpsko Ministarstvo unutrašnjih poslova primjenjuju i poštuju pravila međunarodnog ratnog prava. Dakle u navedenoj naredbi nigdje se ne spominje Ministarstvo pravosuđa i uprave, iz čega se može zaključiti da su Ministarstvo odbrane, Ministarstvo unutrašnjih poslova i Vojska Srpske Republike BiH bili isključivo odgovorni za stanje u svim KPZ-ima na području Srpske Republike BiH, pa i KPZ-ima za koje se tereti optuženi. U prilogu ovakvim zaključcima ide i spomenuta ekspertiza Prof. Dr. Zorana Pajića, koji između ostalog tvrdi da je uloga optuženog u tom periodu bila ambivalentna, da je s jedne strane Ministarstvo pravosuđa i uprave imalo nadležnost nad KPZ-ima, a istovremeno implicate prihvata da mu se u taj posao miješaju Ministarstvo odbrane, Ministarstvo unutrašnjih poslova i ratna povjereništva. Dokaz T-137 u vezi sa odgovornosti optuženog, jasno navodi da je optuženi potpisao navedeni dokument i jasno naznačio da se u okviru KP Doma Butmir osniva Odjeljenje za pritvor u Vogošći, te da će u odjeljenju za pritvor primjenjivati odredbe tada važećeg ZKP-a SFRJ, što nedvosmileno upućuje na zaključak da su ingerencije optuženog bile samo u domenu rada redovnog pravosuđa, a što je uostalom i

u opisu poslova Ministarstva pravosuđa. Činjenica da su pojedini stražari bili formalno radnici Ministarstva pravosuđa ne mijenja domen odgovornosti jer su sve vojno sposobne osobe u vrijeme rata i neposredne ratne opasnosti bile vojno angažovane od strane Ministarstva odbrane bilo na radnoj obavezi kao što je slučaj sa stražarima bilo u vojnoj jedinici, tako da i po toj osnovi nisu bili podređeni optuženom.

Sud zaključuje da nije dokazano van razumne sumnje da je Momčilo Mandić lično počinio krivična djela za koja se tereti ili da je imao stvarnu kontrolu nad potčinjenima koji su počinili ili se spremali da počine krivična djela koja su opisana u optužnici.

Stoga, optuženi Momčilo Mandić na osnovu člana 180. stav 1. i 2. KZ BiH ne može da se smatra krivično odgovornim za zločine počinjene u Kazneno-popravnom domu „Butmir“ na Kuli, „Planjinoj kući“ i Kazneno-popravnom domu „Foča“ u Foči.

3.3 Zajednički zločinački poduhvat

Valja takodje napomenuti da sud nije razmatrao eventualno učestvovanje optuženog u zajedničkom zločinačkom poduhvatu koji je kao oblik individualne krivične odgovornosti takođe sadržan u odredbama člana 180. stav 1. Krivičnog zakona, jer optužba u tom smislu nije koncipirana niti optužnica sadrži elemente tog oblika individualne odgovornosti. Zapravo, u činjeničnom opisu optužnice, ni uloga optuženog, ni uloga pripadnika vojske, policije i civilnih vlasti, niti njihovo učešće u cijelom događaju nisu neophodno i dovoljno opisani, u smislu da bi optuženi mogao učestvovati u zajedničkom zločinačkom poduhvatu.

F. Primjena materijalnog krivičnog zakona na ratni zločin (zločin protiv civilnog stanovništva i zločin protiv čovječnosti)

1. Zakonske odredbe

U vrijeme kada je krivično djelo počinjeno na snazi je bio KZ SFRJ. U stvari, Skupština SFRJ je prethodno taj zakon usvojila na sjednici Saveznog vijeća održanoj dana 28.09.1976. godine i objavila ga u Službenom listu SFRJ br. 44 od 08.10.1976. godine. Nakon proglašenja nezavisnosti, Krivični zakon SFRJ je na osnovu Uredbe sa zakonskom snagom od

22.05.1992. godine preuzet kao zakon Republike BiH (uz manje izmjene), a stupio je na snagu danom objavljivanja. KZ SFRJ je na teritoriji Federacije BiH bio na snazi do 20.11.1998. godine, na teritoriji Republike Srpske do 31.07.2000. godine, a na teritoriji Distrikta Brčko do 2001. godine. Novi Krivični zakon za BiH stupio je na snagu dana 01.03.2003. godinc, za Federaciju BiH dana 01.08.2003. godine, a za Republiku Srpsku dana 01.07.2001. godine.

Ratni zločin protiv civilnog stanovništva je bio regulisan u članu 142. KZ SFRJ te je zapriječena kazna bila najmanje 5 godina zatvora ili smrtna kazna. KZ BiH reguliše ratne zločine protiv civilnog stanovništva u članu 173. a za koje je zapriječena kazna zatvora od najmanje 10 godina ili kazna dugotrajnog zatvora. S druge strane, KZ BiH reguliše zločin protiv čovječnosti u članu 172. za koji je zapriječena kazna zatvora od najmanje 10 godina ili kazna dugotrajnog zatvora. Međutim, zločin protiv čovječnosti nije regulisan u KZ SFRJ.

Poređenjem različitih zakonskih odredbi, mora se zaključiti: ratni zločin protiv civilnog stanovništva je regulisan i u KZ SFRJ i KZ BiH, ali je kazna koju predviđa KZ SFRJ blaža; zločin protiv čovječnosti nije regulisan u KZ SFRJ.

S obzirom na vrijeme navodnog izvršenja krivičnih djela (april – decembar 1992. godine) i materijalni zakon koji je tada bio na snazi, Sud smatra da je važno obratiti pažnju na načelo zakonitosti (na obje strane: *nullum crimen sine lege* i *nulla poena sine lege*) i načelo vremenskog važenja krivičnog zakona:

2. Pravilo načela zakonitosti

Član 3. Krivičnog zakona BiH propisuje načelo zakonitosti, prema kojem nikome ne može biti izrečena kazna ili druga krivičnopravna sankcija za djelo koje, prije nego što je učinjeno, nije bilo zakonom ili međunarodnim pravom propisano kao krivično djelo i za koje zakonom nije bila propisana kazna.

Član 4. Krivičnog zakona BiH (vremensko važenje krivičnog zakona) propisuje da se na učinioca krivičnog djela primjenjuje zakon koji je bio na snazi u vrijeme učinjenja krivičnog djela, a ako se poslije učinjenja

krivičnog djela jednom ili više puta izmijeni zakon, primjenit će se zakon koji je blaži za učinioca.

Odredbe slične onima iz člana 3. i čl. 4. KZ BiH mogu se naći u KZ Brčko Distrikta, federacije BiH i Republike Srpske.

Načelo zakonitosti propisano je također članom 7. stav 1. Evropske konvencije o ljudskim pravima i osnovnim slobodama (u daljem tekstu: EKLJP) koja ima prioritet nad svim ostalim zakonima u BiH.⁴⁶⁸ Prema navedenom članu EKLJP “Nitko ne može biti proglašen krivim za krivično djelo počinjeno činom ili propustom koji, u času počinjenja, po domaćem ili po međunarodnom pravu nisu bili predviđeni kao krivično djelo. Isto se tako ne može odrediti teža kazna od one koja je bila primjenjiva u času kad je kazneno djelo počinjeno.”

Član 15. stav 1. Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima (u daljem tekstu: MPGPP) propisuje: “Niko se neće smatrati krivim za krivično djelo počinjeno činom ili propustom, koji, u vrijeme počinjenja, nisu predstavljali krivično delo prema domaćem ili međunarodnom pravu. Isto tako, neće se izreći teža kazna od one koja je bila primjenjiva u času kada je krivično delo bilo izvršeno. Ako se, nakon što je djelo počinjeno, zakonskom odredbom predvidi izricanje blaže kazne, to će ići u korist počinioca”.

Dakle, zabranjeno je izricanje teže kazne od one koja je bila primjenjiva u vrijeme izvršenja krivičnog djela. Ove odredbe prema tome, propisuju zabranu izricanja teže kazne, ne utvrđujući obaveznu primjenu blažeg zakona za učinioca, u odnosu na kaznu koja se primjenjivala u vrijeme izvršenja krivičnog djela. Ovo je pravilo načela zakonitosti ali postoji jedan izuzetak od načela zakonitosti.

3. Izuzetak od načela zakonitosti

Zapravo, članom 4a) KZ BiH propisano je da članovi 3. i 4. KZ BiH ne spriječavaju suđenje i kažnjavanje bilo kojeg lica za bilo koje činjenje ili

---

⁴⁶⁸ Član 2.2. Ustava BiH

nečinjenje koje je u vrijeme kada je počinjeno predstavljalo krivično djelo u skladu sa općim načelima međunarodnog prava.

Stavom 2. člana 7. EKLJP određeno je takođe da “Ovaj član (čl.7. st. 1.) ne spriječava suđenje ili kažnjavanje bilo koje osobe za neki čin ili propust koji je u času počinjenja predstavljao krivično djelo u skladu s općim načelima prava priznatim od civiliziranih naroda”.

Nadalje, stavom 2. člana 15. MPGPP određeno je da “ništa u ovom članu ne spriječava suđenje i kažnjavanje bilo koje osobe za neki čin ili propust koji je u vrijeme počinjenja predstavljao krivično djelo prema općim pravnim načelima koja priznaje međunarodna zajednica”.

Ukratko, član 4a) KZ BiH zapravo je preuzeo odredbe člana 7. stava 2. EKLJP i člana 15. stav 2. MPGPP čime je eksplicitno omogućeno izuzetno odstupanje od principa iz člana 4. KZBiH, kao i odstupanje od obavezne primjene blažeg zakona u postupcima koji predstavljaju krivična djela prema međunarodnom pravu, a u vezi sa inkriminacijom koja uključuje kršenje pravila međunarodnog prava. Ovakav stav zauzet je u dosadašnjoj praksi Suda BiH, a koja slijedi međunarodnu sudsku praksu.⁴⁶⁹

Država Bosna i Hercegovina, kao nasljednica bivše Jugoslavije, je ratifikovala EKLJP i MPGPP, a one pokrivaju vrijeme u kojem su počinjena krivična djela.

Prema tome, ovi ugovori su obavezujući za državu Bosnu i Hercegovinu i organi vlasti Bosne i Hercegovine moraju ih primjenjivati. Zbog toga, član 4a) KZ BiH predstavlja samo domaći zakonski podsjetnik jer ne bi bio potreban za primjenu ovih ugovora. Zbog toga, ovi ugovori obavezuju sve BiH sudove i odredbe člana 4a) KZ BiH nisu neophodan uslov za njihovu primjenu.

Krivično djelo ratni zločin protiv civilnog stanovništva je u kritičnom periodu bio propisan članom 142. Krivičnog zakona SFRJ koji je tada bio na

---

⁴⁶⁹ Vidi odluku Ustavnog suda BiH o prihvatljivosti i meritumu u predmetu Abduladhim Maktouf, broj AP1785/06, od 30.03.2007. godine, a takođe i odluku ESLJP o prihvatljivosti u predmetu Karmo protiv Bugarske od 09.02.2006.godine na koju se Sud BiH poziva u presudi protiv Radmila Vukovića, predmet br. X-KR/06/217 od 16.04.2007.godine

snazi u Bosni i Hercegovini. Član 173. KZ BiH takođe propisuje ratni zločin protiv civilnog stanovništva. Stoga, krivično djelo ratni zločin protiv civilnog stanovništva bilo propisano zakonom i načelo *nullum crimen sine lege* je ispoštovano.

Međutim, prema članu 142. KZ SFRJ zapriječena kazna za ratni zločin protiv civilnog stanovništva je bila najmanje 5 godina zatvora ili smrtna kazna, dok je prema članu 173. KZ BiH zapriječena kazna za zločin protiv civilnog stanovništva najmanje 10 godina ili dugotrajni zatvor. Međutim, kako se vidi iz ovih odredbi, zapriječena kazna koju predviđa član 173. KZ BiH je definitivno blaža od smrtne kazne koju predviđe član 142. KZ SFRJ i koja je bila na snazi u vrijeme kada je krivično djelo počinjeno.

4. Praksa Evropskog suda

Član 7. stav 1. EKLJP i član 4. KZ BiH određuju da se primjenjuje zakon koji je bio na snazi u tom periodu ako je blaži za počinioca. U praksi, Evropski sud povredu člana 7. nalazi kada je osuđenoj osobi, retroaktivnom primjenom novog zakona koji direktno ili indirektno (na primjer odredbe o povratništvu) utiče na određivanje kazne, izrečena teža kazna od kazne sa kojom bi ta osoba bila suočena u vrijeme izvršenja krivičnog djela.⁴⁷⁰

U stvari, ukidanje smrtne kazne u BiH⁴⁷¹ pokrenulo je nova pitanja u ovom pogledu, odnosno tamo gdje je domaći zakon smrtnu kaznu (član 142. KZ SFRJ) zamijenio kaznom dugotrajnog zatvora (član 173. KZ BiH). Evropski sud shvata pravilo i izuzetak od načela zakonitosti kao jednako priznate koji čine dio istog načela. Evropski sud je razmatrao ovo pitanje u najmanje dva predmeta.⁴⁷²

U predmetu *Karmo* podnosilac žalbe je osuđen za teško ubistvo koje je počinio 1993. godine. Vrste krivičnih sankcija koje je predviđao Krivični zakon Bugarske koji je tada bio na snazi bile su petnaest do dvadeset godina zatvora (maksimalno) ili smrtna kazna. Izmjenom zakona iz 1995. godine uvedena je kazna doživotnog zatvora, a smrtna kazna je ukinuta 1998. godine. Podnosilac žalbe je 1996. godine proglašen krivim i osuđen na

---

⁴⁷⁰ Vidi npr. ESLJP, Jamil protiv Francuske, presuda od 08.06.1995.g.; ESLJP, Achour protiv Francuske, presuda od 10.11.2004.g.; ESLJP, Achour protiv Francuske, Veliko vijeće, presuda od 29.03.2006.godine.

⁴⁷¹ U skladu sa Protokolima br. 6 i br. 13 Evropske konvencije

⁴⁷² Predmet *Karmo* protiv Bugarske, Odluka o prihvatljivosti od 09.02.2006.godine. Takođe vidi predmet *Ivanov* protiv Bugarske, Odluka o prihvatljivosti od 05.01.2006.godine.

smrtnu kaznu. Vrhovni sud Bugarske je po izjavljenoj žalbi donio presudu dana 17.04. 1998. godine kojom se prvostepena presuda ukida, a kazna preinačava u kaznu doživotnog zatvora.

Podnosilac je izjavio žalbu po članu 7. Konvencije jer mu je izrečena kazna doživotnog zatvora, koja nije bila propisana domaćim zakonom u vrijeme kada je krivično djelo počinjeno. Smatrao je da je trebao biti osuđen na kaznu zatvora od najviše dvadeset godina. Evropski sud je žalbu odbio kao „očigledno neosnovanu“.⁴⁷³

U skladu sa jurisprudencijom Evropskog suda, ne može se pozivati na povredu člana 7. Konvencije u slučaju kada je podnosiocu žalbe izrečena doživotna kazna zatvora odnosno kazna dugotrajnog zatvora za krivično djelo za koje je u vrijeme izvršenja bila propisana smrtna kazna, iako doživotna kazna zatvora, odnosno kazna dugotrajnog zatvora nisu bile propisane zakonom koji je tada bio na snazi, zato što je doživotna kazna očigledno blaža od smrtne kazne.

Stoga, kako je već rečeno, primjena člana 173. stav 1. tačke c) i e) KZ BiH ne predstavlja povredu ni načela *nulla poena sine lege* niti prava optuženog na izricanje blaže kazne prema njemu. Upravo suprotno, to je potpuno u skladu sa „zakonom i međunarodnim pravom“ odnosno „opštim načelima međunarodnog prava“, odnosno članovima 3. i 4.a KZ BiH.

5. Međunarodno pravo

Kako je ranije navedeno, KZ BiH predviđa zločin protiv čovječnosti u članu 172. za koji je predviđena kazna zatvora od 10 godina ili dugotrajnog zatvora. Međutim, zločin protiv čovječnosti nije predviđen u KZ SFRJ. Slijedom gorenanvedenog, mora se konstatovati da, u vrijeme kada su navodno počinjena krivična djela, Bosna i Hercegovina je kao nasljednica države SFRJ bila strana potpisnica svih relevantnih međunarodnih

---

⁴⁷³ Iz sljedećih razloga: “Sud podsjeća da prema praksi Suda, član 7. stav 1. Konvencije općenito obuhvata princip da se samo zakonom može definisati zločin i propisati kazna, te posebno zabraniti retroaktivna primjena krivičnog zakona koji je na štetu optuženog. Sud zapaža da su u konkretnom predmetu domaći sudovi, tvrdeći da optuženi treba biti osuđen na smrt, izrekli jedinstvenu kaznu “doživotni zatvor”, za koju su utvrdili da je blaža od smrtne kazne. Prema tome, izmjena oblika kazne koju Krivični zakon predviđa za najteže krivično djelo za koje je podnosilac žalbe bio optužen bila je u korist podnosioca žalbe, tako da mu je izrečena blaža kazna od one koja je za isto krivično djelo bila predviđena u vrijeme izvršenja krivičnog djela (ESLJP, predmet Karmo protiv Bugarske, odluka od 09.02.2006.godine).

konvencija o ljudskim pravima i međunarodnom humanitarnom, odnosno krivičnom pravu.⁴⁷⁴

Isto tako, običajni status krivične odgovornosti za ratni zločin (protiv civila i protiv čovječnosti) i pojedinačne krivične odgovornosti za ova krivična djela počinjena 1992. godine potvrđen je i od strane Generalnog sekretara UN-a⁴⁷⁵, Komisije za međunarodno pravo⁴⁷⁶, kao i jurisprudencijom MKSJ i Međunarodnog krivičnog suda za Ruandu (MKSR)⁴⁷⁷. Ove institucije su utvrdile da krivična odgovornost za ratne zločine predstavlja imperativni standard međunarodnog prava odnosno *jus cogens*.⁴⁷⁸ Zbog toga se čini nespornim da su krivična djela počinjena 1992. godine predstavljali dio međunarodnog običajnog prava.

Ovaj zaključak potvrdila je i Studija o običajnom međunarodnom humanitarnom pravu⁴⁷⁹ sačinjena od strane Međunarodnog komiteta Crvenog krsta. U Studiji je zaključeno „teške povrede međunarodnog humanitarnog prava predstavljaju ratne zločine“ (pravilo 156), „pojedinci su krivično odgovorni za ratne zločine koje počine“ (pravilo 151) i „Države moraju istraživati ratne zločine navodno počinjene od strane svojih državljana ili oružanih snaga, odnosno na vlastitoj teritoriji, te ako je potrebno, krivično goniti osumnjičene. Takođe moraju istraživati i druge ratne zločine iz svoje nadležnosti, i ako je potrebno, krivično goniti osumnjičene“ (pravilo 158).

Prema principu univerzalne nadležnosti, običajno međunarodno humanitarno pravo obavezuje svaku državu u svijetu, bez obzira da li je ratifikovala odgovarajuće međunarodne pravne instrumente. Tako je svaka država obavezna da krivično goni ili izruči (*aut dedere aut judicare*) sve osobe za koje se sumnja da su izvršile povredu običajnog međunarodnog

---

⁴⁷⁴ Ovo posebno uključuje: Konvenciju o genocidu (1948.g.); Ženevske konvencije (1949.) i njihove dodatne protokole (1977.g.); Konvenciju o ropstvu izmijenjenu 1956.g.; Konvenciju o rasnoj diskriminaciji (1966.g.); Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima (1966.g.); Konvenciju o neprimjenjivosti zastare ratnih zločina i zločina protiv čovječnosti (1968.g.); Konvenciju o aparthejdu (1973.g.); Konvenciju o eliminaciji svih vrsta diskriminacije protiv žena (1979.g.); UN Konvenciju o torturi (1984.g.)

⁴⁷⁵ Izvještaj Generalnog sekretara UN u skladu sa stavom 2. Rezolucije 808 Vijeća sigurnosti od 03.05.1993.godine, dijelovi 34-35 i 47-48.

⁴⁷⁶ Komisija za međunarodno pravo, Komentar Nacrta Zakona o zločinima protiv mira i sigurnosti čovječanstva (1996.g.), član 8.

⁴⁷⁷ MKSJ, Žalbeno vijeće, predmet Tadić, Odluka o prijedlogu odbrane za interlokutornu žalbu u pogledu nadležnosti, 02.10.1995.g., stav 151.; MKSJ, Pretresno vijeće, presuda u predmetu Tadić od 07.05.1997.g.; stavovi 618-623;

⁴⁷⁸ Komisija za međunarodno pravo, Komentar Nacrta odredbi o odgovornosti države za radnje nezakonite prema međunarodnom pravu (2001.g.), član 26.

⁴⁷⁹ Jean-Marie Henchaerts i Luise Doswald-Beck; Običajno međunarodno humanitarno pravo; MKCK, Cambridge University Press, 2005., str. 568 i dalje.

humanitarnog prava. Bilo kakvo ograničenje koje nametne država u vezi sa izručenjem osoba koje se terete da su prekršile međunarodno običajno humanitarno pravo predstavlja kršenje međunarodnih obaveza te države.

Principi međunarodnog prava priznatog Rezolucijom 95 (I) Generalne skupštine UN (1946.g.) kao i od strane Komisije za međunarodno pravo (1950.g.) odnose se na „Nirnberšku povelju i presude Suda“, te stoga i na ratne zločine općenito. „Principi međunarodnog prava priznati Poveljom Nirnberškog suda i presudama Suda“, usvojeni su od strane Komisije za međunarodno pravo 1950. godine i dostavljeni Generalnoj Skupštini.

U principu br. 1 se propisuje: „Svako ko počinji neko djelo koje po međunarodnom pravu predstavlja zločin smatraće se odgovornim, te stoga podliježe kažnjavanju“. Princip II takođe propisuje: „Činjenica da se domaćim zakonom ne izriče kazna za djelo koje prema međunarodnom pravu predstavlja zločin ne oslobađa odgovornosti osobu koja je djelo počinila prema međunarodnom pravu.“

Kako je ranije navedeno, zločin protiv čovječnosti nije predviđen u KZ SFRJ, ali je obuhvaćen u članu 172. KZ BiH. Međutim, krivično djelo zločin protiv čovječnosti neophodno je svrstati u „opšte principe međunarodnog prava“ iz člana 3. i 4. (a) KZ BiH. Zato je, bez obzira na to da li se posmatra sa aspekta međunarodnog običajnog prava, međunarodnog ugovornog prava ili „principa međunarodnog prava“, nesporno da su ratni zločini, uključujući zločin protiv čovječnosti, predstavljali krivično djelo u kritičnom periodu. Odnosno, načelo zakonitosti je bilo zadovoljeno i u smislu *nullum crimen sine lege* i *nulla poena sine lege*.

Član 4a) ZKP BiH se odnosi na “opća načela međunarodnog prava”. Član 7. stav 2. EKLJP se odnosi na “opća pravna načela priznata kod civiliziranih naroda” a član 15. stav 2. MPGPP se odnosi na “opća pravna načela priznata od strane zajednice naroda”. Ni EKLJP ni MPGPP ne poznaju identičan pojam onome koji je korišten u članu 4a) ZKP BiH. Termin „opća načela međunarodnog prava“ predstavlja ustvari kombinaciju, s jedne strane “principa međunarodnog prava” kakav poznaje Generalna skupština UN i Komisija za međunarodno pravo i “općih principa prava priznatih od strane zajednice naroda” kakve poznaje Statut Međunarodnog suda pravde i član 7. stav 2. EKLJP te s druge strane član 15. stav 2. MPGPP-a .

Prema tome, krivično djelo ratni zločin protiv civilnog stanovništva, u skladu sa odredbama iz zajedničkog člana 3. stav 1. tačke (a) i (c) Ženevskih konvencija i člana 27. stav 2. Ženevske konvencije o zaštiti civilnih lica za vrijeme rata od 12.08.1949. godine, treba u svakom slučaju podvesti pod „međunarodno pravo“ odnosno „opće principe međunarodnog prava“ iz člana 3. i 4.(a) KZ BiH. Dakle, neosporno je da su ratni zločini protiv civilnog stanovništva predstavljali krivično djelo u relevantnom periodu i da su kažnjivi po članu 173. KZ BiH.

Nadalje, praksom Evropskog suda za ljudska prava naglašena je primjena odredbe stava 2. člana 7. u odnosu na primjenu stava 1. člana 7. EKLJP u nekoliko sličnih predmeta⁴⁸⁰ u kojima je predmet rasprave upravo bilo postojanje i kažnjivost Zločina protiv čovječnosti kao krivičnog djela. Šta više, u predmetu Kolk i Kislyiy protiv Estonije, Evropski sud “se prisjeća da tumačenje i primjena domaćeg zakona u načelu spada u nadležnost domaćih sudova.⁴⁸¹ Ovo se primjenjuje i kada se domaći zakon odnosi na pravila općeg međunarodnog prava ili međunarodnih sporazuma.

Prema tome, krivično djelo zločina protiv čovječnosti može se u svakom slučaju podvesti pod “opća načela međunarodnog prava” iz člana 4a) KZ BiH, te je zadovoljen princip *nullum crimen sine lege*.

G. Zaključak

Imajući u vidu gore navedeno, na osnovu rezultata dokaznog postupka učešće optuženog Momčila Mandića u širokom i sistematičnom napadu usmjerenom protiv civilnog nesrpskog stanovništva grada Sarajeva i općine Foča, te u progonu nesrpskog civilnog stanovništva, pobliže opisanim u tačkama 1. i 2. (2.a, 2.b, 2.c, 2.d), 3. (3.a, 3.b., 3.c, 3.d, 3e) i 4. (4.a, 4.b, 4.c i 4.d) izreke presude, nije dokazano van razumne sumnje. Sud je, stoga, u skladu sa članom 284. tačka c) a u vezi sa članom 3. ZKP BiH oslobodio optuženog Momčila Mandića od optužbe na navedeno krivično djelo.

Naime, član 3. ZKP BiH propisuje pretpostavku nevinosti i *in dubio pro reo*. U skladu sa tim, Sud je dužan da donese oslobađajuću presudu kada sumnja i dalje postoji. Optuženi će biti oslobođen ne samo kada je dokazana

⁴⁸⁰ Vidjeti npr. presudu ESLJP u predmetu Naletilić v. Hrvatska, 51891/99 i presudu

⁴⁸¹ Vidjeti *Papon protiv Francuske* br. 54210/00, ESLJP 2001-XII i *Touvier protiv Francuske*, br. 29420/95, odluka Komisije od 13.I.1997. godine.

nevinost optuženog, već i kada krivica optuženog nije dokazana van razumne sumnje. To znači da, kada i dalje postoji bilo kakva sumnja u relevantne činjenice, pretpostavka nevinosti preovladava, te se mora odraziti u korist optuženog. Sud mora utvrditi činjenice sa izvjesnošću i ne smije sumnjati u njihovo postojanje.

Tužilaštvo snosi teret dokazivanja krivice optuženog, te je krivicu dužno dokazati van razumne sumnje. Pretresno vijeće standard „van razumne sumnje“ tumači kao visoki stepen vjerovatnoće; on ne znači izvjesnost ni dokazanost van svake sjenke sumnje.⁴⁸² Ponovo, u skladu sa principom *in dubio pro reo* svaka eventualna nejasnoća ili sumnja razriješena je u korist optuženog.

Sud je na osnovu člana 189. stav 1. Zakona o Krivičnom postupku Bosne i Hercegovine donio odluku da troškovi krivičnog postupka predviđeni odredbom člana 185. stav 2. tačka a) do f) ZKP BiH, kao i nužni izdaci i nagrada branilaca padaju na teret budžetskih sredstava, obzirom da je optuženi Momčilo Mandić oslobođen od optužbi.

Iz istog razloga, na osnovu člana 198. stav 3. ZKP BiH, sud je odlučio da se oštećeni, radi ostvarivanja eventualnih imovinsko-pravnih zahtjeva, upute na parnicu.

ZAPISNIČAR:
Melika Bušatlić

PREDSJEDNIK VIJEĆA
SUDIJA
Davorin Jukić

POUKA O PRAVNOM LIJEKU: Protiv ove presude dozvoljena je žalba Apelacionom odjeljenju ovog Suda u roku od 15 dana od dana prijema presude.

---

⁴⁸² Predmet Halilović, presuda pretresnog vijeća, fusnota 24;